

Кримінально- виконавче право України

Підручник

Міністерство освіти і науки України
Національна юридична академія імені Ярослава Мудрого

Кримінально-виконавче право України

За редакцією професора
А. Х. Степанюка

*Затверджено Міністерством освіти
і науки України
як підручник для студентів юридичних спеціальностей
вищих навчальних закладів*

Харків
«Право»
2005

ББК 67.308я73

К 82

Підручник підготовлений викладачами кафедри кримінально-виконавчого права Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого

Гриф «Затверджено Міністерством освіти і науки України як підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів» надано 25.03.2005 р.

Рецензенти

віце-президент Академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор **Ю. М. Грошевой**;
начальник управління Державного департаменту України з питань виконання покарань у Харківській області, генерал-лейтенант внутрішньої служби **В.І. Бутенко**

Автори підручника

А. Х. Степанюк, д-р юрид. наук, проф. — розділи 1; 6; 18; 19; 20; 24;
О. В. Лисодєд, канд. юрид. наук, доцент — розділи 2; 3; 15; 22;
М. В. Романов, канд. юрид. наук, асистент — розділи 4; 21; 25;
В. В. Голіна, доктор юрид. наук, проф. — розділ 5 (у співавторстві);
М. П. Черненко, канд. юрид. наук, асистент — розділи 7; 9; 13;
В. М. Харченко, канд. юрид. наук, доцент — розділи 8; 12; 14; 16;
Л. П. Оніка, канд. юрид. наук, доцент — розділи 10; 11; 17; 23;
В. Ф. Оболенцев, канд. юрид. наук, асистент — розділи 5 (у співавторстві); 26; 27.

Кримінально-виконавче право України: Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / За ред. проф. А. Х. Степанюка. — Х.: Право, 2005. — 256 с.

ISBN 966-8467-33-7.

Підручник відповідає програмі курсу «Кримінально-виконавче право» і складається із Загальної і Особливої частин. У ньому розкривається поняття кримінально-виконавчого права, характеризується правовий статус засуджених, відображається роль міжнародних стандартів поведіння із засудженими у становленні вітчизняного кримінально-виконавчого законодавства, висвітлюється порядок і умови виконання та відбування всіх видів покарань та порядок звільнення від відбування покарань.

Для студентів, аспірантів та викладачів вищих юридичних навчальних закладів.

ББК 67.308я73

© Степанюк А. Х., Лисодєд О. В.,
Романов М. В. та ін., 2005

© «Право», 2005

ISBN 966-8467-33-7

ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

Розділ 1

Поняття кримінально-виконавчого права, предмет і система курсу

§ 1. Політика у сфері виконання покарань

В основі формування і розвитку правової системи держави, різних галузей законодавства, правових форм і напрямків її діяльності лежить політика, що відображає принципи, стратегію, основні напрямки і форми досягнення соціальних цілей, які ставлять перед собою суспільство, політичні й владні структури, що його представляють.

Державою здійснюється зовнішня й внутрішня політика. У пункті 5 ст. 85 Конституції України сказано: «Верховна Рада визначає основи внутрішньої й зовнішньої політики». Наскільки різноманітною є здійснювана в державі політика, можна побачити хоча б з того, що в Україні є Департамент внутрішньої політики, Міністерство промислової політики, Міністерство аграрної політики, здійснюється соціальна, молодіжна, цінова, кредитно-фінансова, податкова, інформаційна політика, політика у сфері науки і науково-технічної діяльності і т. ін. Вища атестаційна комісія України, наприклад, реалізує державну політику в галузі атестації наукових та науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації, присудженні наукових ступенів кандидата й доктора наук. Складовою правової реформи в Україні є державна політика щодо адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Верховна Рада затвердила Засади державної політики України в галузі прав людини. Наведені приклади дають можливість побачити різноманітність різних сфер життєдіяльності, функціонування держави, що відповідають її соціальному призначенню.

Поряд із зазначеними напрямками діяльності держави здійснюється і юридична політика, під якою в теорії права розуміють ті принципи і цілі, які держава проводить у життя при створенні і застосуванні права, його норм, у діяльності юридичних установ, у формуванні й розвитку правосвідомості населення. Складовою частиною юридичної політики,

здійснюваної в Україні, є політика у сфері виконання покарань. Формується політика у сфері виконання покарань законодавчою галуззю влади. Верховна Рада України, приймаючи відповідні закони (ст. 92 Конституції говорить, що винятково законами України визначається діяльність органів і установ виконання покарань, законом України оголошується амністія), тим самим впливає на формування політики у сфері виконання кримінальних покарань.

Виходячи з загального визначення юридичної політики, можна дати визначення і політики в сфері виконання покарань: політика в сфері виконання покарань визначає цілі, принципи, стратегію, напрямки діяльності органів і установ виконання покарань, її основні форми й методи.

Політика у сфері виконання покарань як діяльність держави реалізується в різних формах і насамперед у законодавстві, що регулює діяльність органів і установ виконання покарань. В даний час ця політика закріплена в Кримінально-виконавчому кодексі України (далі — КВК України), що був прийнятий 11 липня 2003 р. Верховною Радою України і набрав чинності 1 січня 2004 р.

Політика у сфері виконання покарань реалізується в діяльності відповідних органів і установ, а саме: у діяльності Державного департаменту України з питань виконання покарань, його управлінь (відділів) в областях, Автономній Республіці Крим, безпосередньо в діяльності органів і установ виконання покарань.

Якщо суб'єктом формування політики у сфері виконання покарань виступає Верховна Рада України, то суб'єктом здійснення цієї політики є Державний департамент України з питань виконання покарань і про це прямо сказано в п. 1 Положення про Державний департамент України з питань виконання покарань від 31 липня 1998 р.: «Державний департамент України з питань виконання покарань (далі — Департамент) є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, який безпосередньо реалізовує єдину державну політику у сфері виконання кримінальних покарань».

Поряд з «політикою у сфері виконання покарань» можливе застосування терміна «кримінально-виконавча політика» для: а) позначення державної доктрини саме в царині виконання покарань і її реалізації на практиці у вигляді застосування державного примусу до засуджених, що виявляється в обмеженні їхніх прав і свобод; і б) найменування галузі наукових знань, що становлять теоретико-пізнавальну категорію.

У зв'язку з цим здається, що досягнення науки, яка досліджує проблеми виконання покарань (тобто кримінально-виконавчої політики в другому її значенні), повинні бути важливим чинником, здатним вплинути на формування і розвиток політики у сфері виконання покарань.

§ 2. Кримінально-виконавче право: його предмет і метод

Кожна галузь права, у тому числі і кримінально-виконавче право, закріплює у своїх інститутах і нормах цілі, принципи, стратегію, напрямки, основні засоби і методи політики держави в тій чи іншій сфері. Відповідно і кримінально-виконавче право закріплює у своїх нормах основні положення політики держави у сфері виконання покарань. Разом із тим кримінально-виконавче право не є пасивним реєстратором державної політики. Воно має свої власні непорушні базові положення, на які не може і не повинна впливати політика. Стверджувати так дозволяє закріплений у ст. 8 Конституції України принцип верховенства права.

Кримінально-виконавче право є сукупністю забезпечених силою державного примусу загальнообов'язкових норм, що регламентують діяльність органів та установ виконання покарань, визначають порядок виконання й умови відбування покарань, регулюють правовідносини, що виникають у сфері виконання покарань.

Поняття кримінально-виконавчого права і кримінально-виконавчого законодавства не збігаються, тому що хоча КВК України і є формою кримінально-виконавчого права, але не єдиною. Норми кримінально-виконавчого права містяться не тільки у кримінально-виконавчому законодавстві, але й в інших галузях законодавства, наприклад, у законах про вибори, у пенсійному законодавстві і т. ін.

Кримінально-виконавче право являє собою самостійну галузь права, що характеризується власним предметом і методом правового регулювання, а також системою норм. Разом із тим норми кримінально-виконавчого права є похідними від норм кримінального права; визначаючи процедуру виконання-відбування покарань, вони виконують допоміжну роль у реалізації інституту покарання, визначену матеріальними кримінально-правовими нормами. Це означає що поняття покарання, його цілі, види покарань, які визначені у КК України, мають вирішальне значення для визначення предмета правового регулювання кримінально-виконавчого права.

Предмет кримінально-виконавчого законодавства входить у предмет правового регулювання кримінально-виконавчого права як галузі права. Предметом регулювання кримінально-виконавчого права й законодавства насамперед є діяльність органів і установ виконання покарань. Це випливає з п. 14 ст. 92 Конституції України. Крім того, ч. 1 ст. 1 КВК уточнює: «Кримінально-виконавче законодавство України регламентує порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань».

Відповідно до ч. 2 ст. 1 КВК кримінально-виконавче законодавство України визначає:

- принципи виконання кримінальних покарань;
- правовий статус засуджених;

- гарантії захисту їхніх прав, законних інтересів та обов’язків;
- порядок застосування до них заходів впливу з метою виправлення і профілактики асоціальної поведінки;
- систему органів і установ виконання покарань, їх функцій та порядок діяльності;
- підстави й порядок звільнення від відбування покарання;
- регламентує порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань;
- крім того, вказує на те, хто може здійснювати нагляд і контроль за виконанням кримінальних покарань; називає форми участі громадськості у виправленні і ресоціалізації засуджених.

§ 3. Діяльність органів та установ виконання покарань як предмет регулювання кримінально-виконавчого права

У пункті 14 ст. 92 Конституції України йдеться про діяльність органів і установ виконання покарань у цілому, взагалі. Але дослідження діяльності органів та установ виконання покарань показує, що здійснювана в них діяльність далеко не однорідна. Так, наприклад, в установах виконання покарань здійснюються різні види діяльності, визначені цілями покарання, сформульованими в ч. 2 ст. 50 КК України й обумовлені задачами органів і установ виконання покарань. Це кримінально-виконавча діяльність, соціально-педагогічна діяльність, трудова діяльність засуджених, оперативно-розшукова діяльність і т. ін. В установах виконання покарань функціонують різні служби (служба нагляду і безпеки, служба охорони, соціально-психологічна служба, інтендантська служба, медична служба і т. ін.), що виконують свої специфічні завдання у різних напрямках діяльності.

Основним напрямком діяльності органів та установ виконання покарань, що надає їй якісно визначених характеристик, слід вважати кримінально-виконавчу діяльність, спрямовану на реалізацію кари як однієї з цілей покарання, визначених у ст. 50 КК України. Структурно-функціональний аналіз діяльності взагалі і зокрема кримінально-виконавчої діяльності дозволяє виділити в ній об’єкт, суб’єктів, учасників, мету, засоби, результат. Так, об’єктом кримінально-виконавчої діяльності є двоєдиний процес виконання-відбування покарання. Виконання покарань полягає у застосуванні адміністрацією органів та установ виконання покарань до засуджених державного примусу, тобто в процедурі обмеження їх прав та свобод, які є змістом покарань, визначених КК України. Наприклад, змістом позбавлення волі є ізоляція засудженого від суспільства, отже, забезпечення ізоляції осіб, позбавлених волі, і є змістом виконання цього покарання. Відбування покарання є за-

безпеченим державним примусом правовим станом засудженого, що настає після того, як обвинувальний вирок суду набрав законної сили, і полягає у підпорядкуванні поведінки засудженого обмеженням прав та свобод, передбачених у КК України відповідними покараннями. Відбування покарання можливе у межах кримінально-виконавчих правовідносин, що виникають між адміністрацією органів та установ виконання покарань та засудженими. Суб'єктом виконання покарання виступає адміністрація органів і установ виконання покарань. Суб'єктом відбування покарання є засуджений. Мета кримінально-виконавчої діяльності — кара. Засобами є правові (норми кримінально-виконавчого права) і матеріально-предметні засоби (будівлі місць позбавлення волі, захисні спорудження, система охорони, сигналізації і т. ін.). Учасники кримінально-виконавчої діяльності — це ті особи, що причетні до цього різновиду діяльності, мають контакти з адміністрацією і засудженими, однак не наділені повноваженнями реалізації кари, застосування примусових заходів. Кожен різновид діяльності, здійснюваної в органах і установах виконання покарання, має свій специфічний склад суб'єктів цієї діяльності й учасників. При цьому ті самі особи можуть бути суб'єктами в одному різновиді діяльності органів та установ виконання покарань і одночасно учасниками іншої. Наприклад, ст. 25 КВК України вказує на учасників соціально-педагогічної діяльності в такий спосіб: «Об'єднання громадян, релігійні й благодійні організації та окремі особи можуть брати участь у виправленні і ресоціалізації засуджених та проведенні соціально-виховної роботи з ними». Для порівняння можна навести ст. 38 КВК Польщі, де також ідеться про те, що за погодженням із директором установи виконання покарань або слідчого ізолятора у проведенні перевиховної, громадської, культурної, освітньої, спортивної та культової діяльності можуть брати участь спілки, фонди, організації, інституції, церква та інші релігійні об'єднання, а також особи, гідні довір'я.

Оскільки покарання являє собою форму державного примусу, то його виконання визначає характер основного методу правового регулювання — імперативного, що припускає нерівність суб'єктів виконання й відбування покарання.

§ 4. Джерела кримінально-виконавчого права

У систему норм кримінально-виконавчого права входять норми, що містяться насамперед у КВК України, а також у різноманітних нормативних актах, які регулюють діяльність органів та установ виконання покарань і правовідносини, що виникають у сфері виконання покарань: Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань

від 25 грудня 2003 р.; Закон України від 24 березня 1998 р. «Про державну виконавчу службу»; Закон України від 21 квітня 1999 р. «Про виконавче провадження»; Закон України від 1 листопада 1996 р. «Про застосування амністії в Україні»; Закон України від 2 березня 2000 р. «Про загальну структуру й чисельність кримінально-виконавчої системи України»; Положення про Державний департамент України з питань виконання покарань від 31 липня 1998 р.; Положення про порядок здійснення помилування від 12 квітня 2000 р.; Інструкція про порядок виконання покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, та здійснення контролю щодо осіб, засуджених до таких покарань, від 19 грудня 2003 р.; Інструкція про порядок розподілу, направлення та переведення для відбування покарання осіб, засуджених до позбавлення волі від 16 грудня 2003 р.; Положення про дисциплінарний батальйон у Збройних силах України від 5 квітня 1994 р.; Наказ Міністра оборони України від 28 лютого 2002 р. № 81 «Про порядок і умови відбування арешту засудженими військовослужбовцями»; Положення про дільницю слідчого ізолятора на території виправної колонії від 30 грудня 2003 р.

§ 5. Принципи кримінально-виконавчого права

Кримінально-виконавче право як галузь права характеризується тим, що його норми об'єднані у систему єдиними принципами. Слід звернути увагу на існуючі відмінності між принципами кримінально-виконавчого законодавства, сформульованими у ст. 5 КВК України, й принципами кримінально-виконавчого права як галузі права. Так, за ст. 5 КВК «кримінально-виконавче законодавство, виконання і відбування покарань ґрунтуються на принципах невідворотності виконання і відбування покарань, законності, справедливості, гуманізму, демократизму, рівності засуджених перед законом, взаємної відповідальності держави і засудженого, диференціації та індивідуалізації виконання покарань, раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки, поєднання покарання з виправним впливом, участі громадськості в передбачених законом випадках у діяльності органів і установ виконання покарань». На відміну від цього переліку принципами кримінально-виконавчого права є: справедливість, поважання прав людини, гуманізм, законність, невідворотність виконання покарання.

Роль принципів у формуванні кримінально-виконавчого права й законодавства зумовлена тим, що вони містять у собі ідеальні уявлення про реальну мету кримінально-виконавчої діяльності, про результат цілеспрямованих зусиль адміністрації органів та установ виконання покарань. Принципи кримінально-виконавчого права є виразом голо-

вного, основного в даній галузі права, вони відображають стратегічну тенденцію його розвитку, показуючи, на що воно зорієнтовано. Сформульовані спочатку наукою кримінально-виконавчого права правові принципи, об'єктивуючись у кримінально-виконавчому законодавстві, виходять за межі сучасних наукових уявлень і, набуваючи нормативно-правових характеристик, одержують широке соціально-правове значення. Принципи кримінально-виконавчого права покликані відігравати значну роль у формуванні кримінально-виконавчого законодавства й відповідної галузі права як соціальної реальності.

Принципи кримінально-виконавчого права відбиваються у структурних елементах механізму правового регулювання діяльності органів та установ виконання покарань, а саме:

- у нормах кримінально-виконавчого права, які моделюють і регламентують процес виконання-відбування покарання;
- у кримінально-виконавчому законодавстві, що відбиває зміст правових норм та оформляє їх у єдиний Кримінально-виконавчий кодекс;
- у кримінально-виконавчих правовідносинах, які конкретизують права й обов'язки адміністрації органів та установ виконання покарань і засуджених;
- в актах тлумачення змісту норм кримінально-виконавчого законодавства;
- у кримінально-виконавчій діяльності органів та установ виконання покарань при здійсненні правообмежень, властивих покаранням.

Принципи у кримінально-виконавчому праві є теоретично обґрунтованими основними положеннями, обумовленими об'єктивними закономірностями реалізації кари, що виражають сутність кримінально-виконавчої діяльності, спрямованої на здійснення правообмежень, властивих покаранням, незалежно від форм застосовуваних примусових заходів. На відміну від сформульованих у ст. 5 КВК України принципів кримінально-виконавчого законодавства принципи кримінально-виконавчого права (справедливість, поважання прав людини, гуманізм, законність, невідворотність виконання покарання) знаходять свій прояв у процесі виконання-відбування всіх без винятку покарань.

Принцип поважання прав людини в діяльності органів та установ виконання покарань необхідно характеризувати, виходячи з того, що в його основу покладено Загальну декларацію прав людини, інші міжнародно-правові акти як універсального, так і регіонального рівня, що проголошують права й основні свободи людини і громадянина, також міжнародні стандарти поведінки із засудженими. Згідно із Засадами державної політики України в галузі прав людини права й свободи людини, їх гарантії мають визначати зміст і спрямованість діяльності органів держави, в тому числі й при виконанні покарань. Державна політика в галузі прав людини виходить із того, що неприпустимо звужувати та обмежу-

вати існуючі права й основні свободи людини, проголошені Конституцією України, законами та підзаконними нормативними актами.

Додержання прав людини в діяльності органів та установ виконання покарань при застосуванні державного примусу повинно гарантувати суб'єктові відбування покарання захист від принижень і нелюдського ставлення, забезпечувати засудженим безпечні умови тримання. Принцип поважання прав людини надає засудженим гарантовану можливість відстоювати свої права, звертаючись із пропозиціями, заявами та скаргами не тільки до адміністрації, а й до суду, до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, у відповідні міжнародні судові установи або органи міжнародних організацій, членом чи учасником яких є Україна.

Принцип справедливості в кримінально-виконавчому праві ґрунтується на тому, що залучення правових ідей, які містяться в Загальній декларації прав людини, у правові системи окремих держав також передбачає необхідність розбудови кримінально-виконавчої системи та кримінально-виконавчого законодавства України на засадах справедливості. Виступаючи фундаментальним критерієм оцінки діяльності правоохоронних органів, справедливість посідає центральне місце в забезпеченні прав людини при здійсненні правообмежень, властивих покаранням. Оскільки застосування таких правообмежень істотно обмежує конституційні права й законні інтереси засудженого, справедливість реалізації кари, відбиваючи співвідношення діяння і відплати за нього, позначає відповідність між правами й обов'язками громадян, закріпленими в Конституції, і обмеженням правового статусу осіб, які зазнали покарання.

Діалектика справедливості знаходить свій прояв в об'єктивних закономірностях виконання покарання, що обумовили невідворотність реалізації кари, сутність і каральну функцію кримінально-виконавчої діяльності. Входячи в систему принципів кримінально-виконавчого права, принцип справедливості є відбиттям сутності кримінально-виконавчої діяльності, зведенням до єдиного знаменника зусиль правоохоронних органів по реалізації кримінальної відповідальності, відображенням закономірності здійснення кари, виражаючи вимогу розмірності діяння і відплати за нього.

Принцип справедливості, втілений у діяльності органів та установ виконання покарань, виступає способом існування кримінально-виконавчої діяльності, формою внутрішнього, об'єктивного, сутнісного, загального, необхідного, сталого, повторюваного зв'язку між структурними елементами кримінально-виконавчої діяльності. Категорія справедливості пов'язана з характеристикою процесів виконання-відбування покарання, аналізом структури кримінально-виконавчої діяльності. Вимоги, що висувуються до кримінально-виконавчої діяльності, повинні бути справедливими. Справедливість у кримінально-виконавчо-

му праві дозволяє не просто оцінити, як реалізується кара, але надає можливість побачити об'єктивно властиві кримінально-виконавчій діяльності риси і якості, що відбивають міру правообмежень, притаманних покаранню.

Принцип гуманізму стосовно засуджених, які відбувають покарання, ґрунтується на положенні ст. 3 Конституції України, де декларується, що в Україні людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Своє втілення цей принцип одержує і в нормах кримінально-виконавчого законодавства, що визначають правове становище засуджених. Ці норми покликані інкорпорувати уявлення про гуманізм як про людинолюбство, милосердя, любов до ближнього у правову систему, в діяльність органів та установ виконання покарань. У результаті такої інкорпорації розуміння гуманізму виконання покарання як кримінально-виконавчої діяльності, не позбавленої людського ставлення до засудженого, одержує вищу юридичну силу, спираючись на авторитет закону.

Законність як принцип кримінально-виконавчого права, кримінально-виконавчого законодавства, діяльності органів та установ виконання покарань насамперед зафіксовано в п. 14 ст. 92 Конституції України, де сказано, що виключно законами України визначається діяльність органів і установ виконання покарань. Отже, тільки закон — акт Верховної Ради як єдиного органу законодавчої влади є джерелом нормативного регулювання діяльності органів та установ виконання покарань. Адміністрації цих органів та установ належить використовувати кримінально-виконавче законодавство як обов'язковий інструмент для здійснення кримінально-виконавчої діяльності. Правоохоронна діяльність повинна здійснюватися нею в режимі законності, обумовленому повною подібністю розуміння законності як принципу кримінально-виконавчого права, кримінально-виконавчого законодавства й діяльності органів та установ виконання покарань. Цей принцип ґрунтується на єдності розуміння, закріплення й застосування норм кримінально-виконавчого законодавства, на тому, що законність органічно пов'язана зі справедливістю й асоціюється з доцільністю кримінально-виконавчої діяльності. Підтримка режиму законності має виняткове значення при реалізації правообмежень, властивих покаранням, і необхідна як для вирішення завдань кримінально-виконавчого законодавства, так і для охорони прав та законних інтересів засуджених. Відступ від закону в кримінально-виконавчій діяльності адміністрації органів та установ виконання покарань призводить до порушення останньої. Кримінально-виконавчому законодавству належить не тільки проголосити права засуджених, а й гарантувати дотримання їхнього правового статусу шляхом покладання на адміністрацію органів та установ виконання покарань обов'язку по забезпеченню суб'єктивних прав та законних

інтересів засуджених. Законність являє собою єдність внутрішнього й зовнішнього. Як спосіб зв'язку структурних елементів кримінально-виконавчої діяльності законність організує структуру цієї діяльності і стає ніби моментом реалізації кари. Як спосіб регулювання, зовнішнього оформлення такої діяльності законність виступає чимось зовнішнім. У цій якості кримінально-виконавче законодавство покликане бути способом зовнішнього вираження кримінально-виконавчої діяльності, що регулює відносно стійку визначеність зв'язку її структурних елементів.

Принцип невідворотності виконання покарання є похідним від принципу невідворотності покарання та невідворотності кримінальної відповідальності. Принцип невідворотності покарання, що визначає послідовність стадій кримінальної відповідальності і виступає у кримінально-виконавчому праві уже як принцип невідворотності виконання покарання, встановлює правила, за якими здійснюється кара, виконуючи роль механізму кримінально-виконавчої діяльності. Принцип невідворотності невіддільний від кримінально-виконавчої діяльності, безпосередньо наявний у ній, визначає її істотні риси. Невідворотність виконання покарання є підґрунтям практичної доцільної діяльності адміністрації органів та установ виконання покарань, принципом винятково кримінально-виконавчої діяльності, а не чимось зовнішнім стосовно неї. Тому механізм останньої приводиться в дію не за допомогою якогось зовнішнього щодо виконання покарання чинника — його основою, спонукальною причиною виступає саме принцип невідворотності виконання покарання як вихідна засада кримінально-виконавчої діяльності, як об'єктивна необхідність доведення до логічного завершення зусиль правоохоронних органів по реалізації кримінальної відповідальності.

§ 6. Наука кримінально-виконавчого права

Наука кримінально-виконавчого права є тією галуззю знань, що ґрунтується на фундаментальних теоретичних розробках теорії виконання покарань із дослідженням сутності кримінально-виконавчої діяльності та заглибленням в об'єкт дослідження, характеристикою основного й другорядних напрямків діяльності органів та установ виконання покарань. Кримінально-виконавче право як галузева наукова теорія є результатом проведених досліджень і відповідає необхідним для цього критеріям, а саме: а) має свій, якісно виокремлений власний предмет дослідження, яким є кримінально-виконавча діяльність; б) наявні публікації з кримінально-виконавчого права дають цілісне уявлення про сутність і зміст виконання покарань, розкривають закономірності ре-

алізації кари, через що ці наукові розробки можуть бути інтерпретовані як з'ясоване поняття сутності виконання покарання; в) дана наука є відбиттям досягнутих знань про кримінально-виконавче право як галузь права і про діяльність органів та установ виконання покарань у специфічних правових категоріях і поняттях; г) правові категорії, що створюють специфічну логічну структуру кримінально-виконавчого права, певним чином уже скомпоновані; г) кримінально-виконавче право відбиває об'єктивний процес виконання-відбування покарання, його закономірності; д) зміст науки кримінально-виконавчого права вже об'єктивований в десятках публікацій.

Розділ 2

Кримінально-виконавче законодавство України

Під кримінально-виконавчим законодавством у широкому значенні розуміється система нормативно-правових актів, що містять норми кримінально-виконавчого права. Це нормативно-правові акти органів влади і управління (джерела), які регулюють весь комплекс суспільних відносин, що виникають з приводу та у процесі виконання й відбування кримінальних покарань та застосування до засуджених засобів виховання і ресоціалізації.

Базовим джерелом і юридичною основою розвитку законодавства, у тому числі і кримінально-виконавчого, є Конституція України. Наприклад, ст. 92 Конституції України встановлює, що виключно законами України визначаються організація й діяльність органів і установ виконання покарань, тільки законом оголошується амністія. Згідно із ст. 106 Конституції України до компетенції Президента України відноситься здійснення помилування. Більшість прав, свобод та обов'язків людини й громадянина, які передбачені розділом II Конституції України, повною мірою поширюються і на засуджених. Зокрема, ч. 3 ст. 63 Конституції України встановлює, що засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду. На підставі, наприклад, ст. 64 Конституції України у 1998 р. Конституційний Суд України визнав неконституційними норми Закону України «Про вибори народних депутатів України» щодо обмеження виборчого права для осіб, які за вироком суду перебувають у місцях позбавлення волі, на час перебування в цих місцях.

Основним законом, що регламентує порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань, є Кримінально-виконавчий кодекс України, який був прийнятий Верховною Радою України 11 липня 2003 р. та набув чинності з 1 січня 2004 р.

До прийняття КВК в Україні діяв Виправно-трудоий кодекс, який був прийнятий 23 грудня 1970 р. і набрав чинності з 1 червня 1971 р. Тривалий час (до 2001 р.) цей кодекс регулював порядок і умови виконання та відбування тільки двох видів кримінальних покарань: позбавлення волі та виправних робіт. Порядок і умови виконання та відбування інших видів кримінальних покарань регулювалися низкою інших підзаконних нормативно-правових актів. КВК України регулює порядок і умови виконання та відбування усіх видів кримінальних покарань, які

передбачені у ст. 51 нового КК України. Крім цього, КВК України містить низку нових положень, яких не було у Виправно-трудовому кодексі, по-новому чи більш детально регулює окремі питання виконання та відбування кримінальних покарань.

КВК України складається із Загальної частини, Особливої частини та Прикінцевих положень. Загальна та Особлива частини поділені на п'ять розділів, які складаються з 26 глав, що містять 166 статей. Розділ перший містить норми, які визначають загальні положення кримінально-виконавчого законодавства, правовий статус засуджених, систему органів і установ виконання покарань, регулює питання нагляду й контролю за виконанням покарань і участі громадськості у виправленні і ресоціалізації засуджених. Розділ другий регулює питання виконання покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, розділ третій — виконання покарання у виді позбавлення волі, розділ четвертий — виконання покарання у виді довічного позбавлення волі. Розділ п'ятий присвячений питанням звільнення від відбування покарання, допомоги особам, які звільнені від відбування покарання, контролю і нагляду за ними. Прикінцеві положення регулюють питання введення в дію КВК України.

До інших законів, які містять норми кримінально-виконавчого права, слід віднести:

— Закон України від 2 березня 2000 р. «Про загальну структуру і чисельність кримінально-виконавчої системи України»;

— Закон України від 1 жовтня 1996 р. «Про застосування амністії в Україні»;

— Закон України від 1 грудня 1994 р. «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі»;

— Закон України від 10 липня 2003 р. «Про соціальну адаптацію осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк»;

— Закон України від 30 липня 1993 р. «Про попереднє ув'язнення» та ін.

Низка норм кримінально-виконавчого права міститься і в Указах Президента України. Зокрема, на підставі Указів Президента України від 22 квітня 1998 р. №344/98, від 12 березня 1999 р. №248/99, від 12 червня 2000 р. №786/2000 був створений Державний департамент України з питань виконання покарань та визначено його спеціальний статус як центрального органу виконавчої влади, який безпосередньо реалізовує єдину державну політику у сфері виконання кримінальних покарань. Указом Президента України від 31 липня 1998 р. №827/98 було затверджене Положення про Державний департамент України з питань виконання покарань, Указом Президента України від 12 квітня 2000 р. №588/2000 було затверджене Положення про порядок здійснення помилування, Указом Президента від 5 квітня 1994 р. №139/94 було затверджене

Положення про дисциплінарний батальйон у Збройних Силах України тощо.

Окремі питання діяльності кримінально-виконавчої системи регулюються також і постановами Кабінету Міністрів України. Наприклад, постановою від 20 червня 2000 р. №986 затверджена Програма зміцнення матеріальної бази органів та установ кримінально-виконавчої системи на 2000-2004 роки, постановою від 15 лютого 2002 р. №167 затверджена Програма подальшого реформування та державної підтримки кримінально-виконавчої системи на 2002-2005 роки, постановою від 1 квітня 2004 р. №429 затверджені Положення про спостережні комісії та Положення про піклувальні ради при спеціальних виховних установах, постановою від 1 березня 1999 р. №286 визначена структура центрального апарату Державного департаменту України з питань виконання покарань та гранична чисельність працівників центрального апарату тощо.

Більш детальна регламентація порядку й умов виконання та відбування кримінальних покарань, інших питань діяльності кримінально-виконавчої системи відображена у низці відомчих нормативно-правових актів. Умовно їх можна розділити на три групи:

1) нормативно-правові акти Державного департаменту України з питань виконання покарань.

До них, в першу чергу, слід віднести Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, які затверджені наказом від 25 грудня 2003 р. №275. Вони, базуючись і розвиваючи положення Кримінально-виконавчого кодексу України, більш чітко регламентують умови виконання кримінальних покарань в установах виконання покарань; порядок прийняття засуджених до установ виконання покарань; придбання засудженими продуктів харчування, предметів першої потреби, отримання ними посилок, передач, бандеролей; листування засуджених, направлення грошових переказів, побачення з родичами та іншими особами, зустрічі з адвокатами; питання праці, організації соціально-виховної роботи, матеріально-побутового забезпечення та медичного обслуговування засуджених; особливості зміни умов тримання засуджених до позбавлення волі; застосування до засуджених заходів заохочення та стягнення, фізичного впливу, спеціальних засобів та зброї. Правила встановлюють також особливості тримання засуджених до арешту та довічного позбавлення волі, регулюють питання обладнання установ виконання покарань тощо.

Також до цієї групи слід віднести:

- Правила тримання осіб, взятих під варту, і засуджених у слідчих ізоляторах Державного департаменту України з питань виконання покарань та Правила поведінки в слідчих ізоляторах осіб, узятих під варту, і засуджених, які затверджені наказом від 20 вересня 2000 р. №192;

- Положення про відділення соціально-психологічної служби установи виконання покарань, Положення про методично-виховну раду

установи виконання покарань, Положення про відділення карантину діагностики та розподілу засуджених установи виконання покарань, Положення про психологічну службу установи виконання покарань, які затверджені наказом від 17 березня 2000 р.;

– Положення про дільниці слідчого ізолятора на території виправної колонії, яке затверджене наказом від 21 травня 2003 р. №73;

– Положення про педагогічну раду виховної колонії та Типове положення про батьківський комітет при виховній колонії, які затверджені наказом від 28 січня 2004 р. №20;

– Положення про державний санітарно-епідеміологічний нагляд у кримінально-виконавчій системі, Положення про державну санітарно-епідеміологічну службу Державного департаменту України з питань виконання покарань, які затверджені наказом від 1 грудня 2003 р. №224;

– Інструкцію про порядок розподілу, направлення та переведення для відбування покарання осіб, засуджених до позбавлення волі, Положення про комісію з питань розподілу, направлення та переведення для відбування покарання осіб, засуджених до позбавлення волі, Положення про Апеляційну комісію з питань розподілу, направлення та переведення для відбування покарання осіб, засуджених до позбавлення волі, які затверджені наказом від 16 грудня 2003 р. №261;

– Інструкцію про порядок подання матеріалів за клопотаннями про помилування засуджених та виконання указів Президента України з питання помилування, яка затверджена наказом від 12 червня 2002 р.;

– Інструкцію про порядок інформування органами й установами виконання покарань стосовно взятих під варту і засуджених іноземців, яка затверджена наказом від 27 травня 2002 р. №135;

– Інструкцію про умови тримання і порядок примусового годування в установах кримінально-виконавчої системи осіб, які відмовляються від уживання їжі, яка затверджена наказом від 16 червня 2000 р. №127;

– Інструкцію про роботу лікувально-трудова профілакторіїв Державного департаменту України з питань виконання покарань, яка затверджена наказом від 17 квітня 1999 р. №24;

– Інструкцію з організації перегляду кореспонденції осіб, які утримуються в установах кримінально-виконавчої системи, яка затверджена наказом від 30 серпня 2002 р. №193;

– Інструкцію про порядок розгляду звернень громадян, їх особистого прийому в органах і установах виконання покарань, яка затверджена наказом від 4 травня 2002 р. №111, та ін.

2) спільні нормативно-правові акти Державного департаменту України з питань виконання покарань та інших відомств. Це, наприклад:

– Інструкція про порядок виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та здійснення контролю щодо осіб, засуджених до та-

ких покарань, яка затверджена наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань та Міністерства внутрішніх справ України від 19 грудня 2003 р. №270/1560 і яка регулює виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт, порядок здійснення контролю за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, та звільнених від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років;

– Інструкція про організацію здійснення адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі, яка затверджена наказом Міністерства внутрішніх справ України та Державного департаменту України з питань виконання покарань від 4 листопада 2003 р.;

– Положення про умови навчання та отримання базової та повної загальної середньої освіти особами, засудженими до позбавлення волі, у загальноосвітніх навчальних закладах при установах кримінально-виконавчої системи, яке затверджене наказом Міністерства освіти і науки України та Державного департаменту України з питань виконання покарань від 1 березня 2002 р. №154/55;

– Положення про навчальний центр при установі виконання покарань, яке затверджене наказом Міністерства освіти і науки України та Державного департаменту України з питань виконання покарань від 12 березня 2004 р. №153/32;

– наказ Державного департаменту України з питань виконання покарань та Міністерства охорони здоров'я України від 18 січня 2000 р. №3/6 «Про затвердження нормативно-правових актів з питань медико-санітарного забезпечення осіб, які утримуються в слідчих ізоляторах та установах виконання покарань Державного департаменту України з питань виконання покарань», яким затверджені Порядок медико-санітарного забезпечення осіб, які утримуються в слідчих ізоляторах та установах виконання покарань, Інструкцію з проведення диспансеризації хворих, які перебувають в установах виконання покарань, Типові правила внутрішнього розпорядку для хворих, які перебувають в лікарні, Перелік захворювань, які є підставою для подання в суди матеріалів про звільнення засуджених від дальшого відбування покарання, Положення про лікарсько-трудова комісію та низка інших нормативно-правових актів щодо санітарно-протиепідемічного і лікувально-профілактичного забезпечення осіб, узятих під варту, та засуджених;

– наказ Державного департаменту України з питань виконання покарань, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства праці та соціальної політики України від 12 грудня 2003 р. №250/1562/342 «Про порядок взаємодії органів і установ виконання покарань, територіальних органів внутрішніх справ та центрів зайнятості населення щодо надання особам, які звільнені від відбування покарання, допомоги в трудовому і побутовому працевлаштуванні, соціальній адаптації» та ін.

3) нормативно-правові акти інших відомств. Це, наприклад:

– Інструкція про порядок і умови відбування арешту засудженими військовослужбовцями, яка затверджена наказом Міністра оборони України від 26 лютого 2002 р. №81;

– Інструкція про проведення виконавчих дій, яка затверджена наказом Міністра юстиції України від 15 грудня 1999 р. №74/5 і яка регулює порядок виконання таких видів кримінальних покарань, як штраф та конфіскація майна, та ін.

Стаття 2 КВК України встановлює також, що кримінально-виконавче законодавство України складається також і з чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. У даному випадку згідно із Законом України «Про міжнародні договори України» йдеться про будь-який міжнародний договір (міждержавний, міжурядовий, міжвідомчий) незалежно від форми й найменування (договір, угода, конвенція, пакт, протокол), але він повинен бути укладений і належним чином ратифікований. Стаття 9 Закону вказує, що ратифікації підлягають міжнародні договори, які стосуються прав, свобод та обов'язків людини й громадянина. З цього, безумовно, випливає, що всі міжнародні договори стосовно поводження з засудженими (як з громадянами України, так і з громадянами інших держав чи осіб без громадянства) повинні бути ратифіковані.

Стаття 19 Закону встановлює, що чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства і застосовуються у порядку, визначеному для норм національного законодавства. Якщо ж міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору.

Розділ 3

Правовий статус засуджених

Правовий статус — це юридично закріплене положення особи в державі й суспільстві. В правовій доктрині виділяється декілька видів правового статусу: 1) загальний, або конституційний, статус людини і громадянина; 2) спеціальний, або родовий, статус окремих категорій громадян; 3) індивідуальний статус громадянина; 4) статус іноземців, осіб без громадянства, осіб із подвійним громадянством; 5) галузеві правові статуси особи (кримінально-процесуальний та ін.). Правовий статус засуджених являє собою різновид спеціального статусу, який, у свою чергу, поділяється на правові статуси осіб, які відбувають різні види кримінальних покарань (громадські роботи, виправні роботи, арешт, позбавлення волі та ін.).

У найбільш загальному вигляді правовий статус засуджених можна визначити як засновану на загальному статусі громадян України і закріплену в нормативно-правових актах різних галузей права сукупність їх прав, законних інтересів і обов'язків, що залежать від призначеного виду кримінального покарання та поведінки в період його відбування. Зокрема, в ч. 4 ст. 7 КВК України встановлено, що правовий статус засуджених визначається законами України, а також КВК України, виходячи з порядку і умов виконання та відбування конкретного виду покарання. Правовий статус засуджених іноземців і осіб без громадянства визначається законами України, а також міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (ч. 3 ст. 7 КВК України). В цілому КВК України приділяє значну увагу регламентації правового статусу засуджених на відміну від Виправно-трудоного кодексу України, де цьому питанню була присвячена лише одна стаття, що містила загальні норми щодо правового положення осіб, які відбували покарання у виді позбавлення волі та виправних робіт. КВК України містить окрему главу «Правовий статус засуджених» (статті 7-10), яка, як і розділ Конституції України про права, свободи та обов'язки людини і громадянина, розміщена на другому місці в Загальній частині кодексу і в якій закріплені основи правового статусу засуджених (ст. 7), основні права засуджених (ст. 8) та основні обов'язки засуджених (ст. 9). В окремій статті (ст. 10) закріплено право засуджених на особисту безпеку. Положення цих статей стосуються всіх засуджених незалежно від виду призначеного судом покарання. Додатково в главах Особливої частини розміщені ще й норми, які більш детально визначають правовий статус засуджених до окремих видів кримінальних покарань.

Зміст правового статусу, як окремі елементи, складають: 1) суб'єктивні права, 2) законні інтереси та 3) обов'язки засуджених.

Під суб'єктивними правом засудженого у науці кримінально-виконавчого права традиційно розуміється закріплена законом і гарантована державою можливість певної поведінки засудженого або користування ним певними соціальними благами, що забезпечується юридичними обов'язками посадових осіб органів і установ виконання покарань, інших суб'єктів правовідносин, що виникають при цьому. Тобто зміст суб'єктивного права включає в себе: 1) можливість засудженого вільно користуватися соціальними благами у межах, встановлених правом; 2) можливість вимагати виконання кореспондуючих даному праву обов'язків адміністрацією органів і установ виконання покарань, іншими суб'єктами кримінально-виконавчих та інших правовідносин; 3) можливість звернутися за захистом свого суб'єктивного права.

Стаття 63 Конституції України встановлює, що засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду. Тобто на засуджених поширюються, як уже зазначалося, більшість прав, свобод та обов'язків людини й громадянина, які передбачені розділом II Конституції України. З цієї конституційної норми випливає і те, що права засуджених можуть обмежуватися тільки законами, а не іншими, у тому числі і відомчими, нормативно-правовими актами. В частині 1 ст. 7 КВК України додатково до положень Конституції України встановлюється, що держава поважає і охороняє права, свободи і законні інтереси засуджених, забезпечує необхідні умови для їх виправлення і ресоціалізації, соціальної та правової захищеності та їх особисту безпеку.

При цьому слід виходити з того, що покарання по суті є заходом примусу і для досягнення його цілей права й свободи засуджених повинні обмежуватися. Ступінь обмежень безумовно залежить від виду кримінального покарання, призначеного судом. Так, особи, засуджені до таких видів кримінальних покарань, як арешт, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі, більш обмежені в правах і наділені специфічними обов'язками, ніж засуджені, наприклад, до виправних чи громадських робіт. Наприклад, у ст. 12 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» встановлено, що таке конституційне право, як свобода пересування, обмежується щодо осіб, які за вироком суду відбувають покарання у виді позбавлення чи обмеження волі. Засуджені, які перебувають в установах виконання покарань, прямо чи побічно обмежені і в таких конституційних правах, як право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31 Конституції України), право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації, участь у професійних спілках

(ст. 36 Конституції України), право брати участь в управлінні державними справами (ст. 38 Конституції України), право проводити збори, мітинги, походи і демонстрації (ст. 39 Конституції України), право на підприємницьку діяльність (ст. 42 Конституції України) та ін. Вони побічно обмежені й у низці загальногромадянських прав, які передбачені нормами цивільного, сімейного, житлового, трудового, фінансового та інших галузей права. Наприклад, не можуть брати участь у вихованні дітей, вільно користуватися більшою частиною своєї власності, розпоряджатися грошовими коштами, обирати місце роботи тощо.

Перелік всіх прав, так само як і їх, обмежень, визначити у законодавстві неможливо. Тому КВК України закріпив лише основні з них. Так, згідно із ст. 8 КВК засуджені мають право:

- на отримання інформації про свої права й обов'язки, порядок і умови виконання та відбування призначеного судом покарання;

- на гуманне ставлення до себе і на повагу гідності, властивої людській особистості;

- звертатися відповідно до законодавства з пропозиціями, заявами і скаргами до адміністрації органів і установ виконання покарань, їх вищестоящих органів, а також до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, суду, органів прокуратури, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян. При цьому відповідно до ч. 4 ст. 113 КВК України пропозиції, заяви і скарги засуджених до позбавлення волі, адресовані Уповноваженому Верховної Ради з прав людини та прокуророві, переглядові не підлягають і не пізніш як у добовий строк надсилаються за належністю;

- давати пояснення і вести листування, а також звертатися з пропозиціями, заявами й скаргами рідною мовою. Відповіді засудженим даються мовою звернення. У разі відсутності можливості дати відповідь мовою звернення вона дається українською мовою з перекладом відповіді на мову звернення, який забезпечується органом або установою виконання покарань;

- на охорону здоров'я. Охорона здоров'я забезпечується системою медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних заходів, а також поєднанням безоплатних і платних форм медичної допомоги. Засуджені, які мають розлади психіки та поведінки внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи інших одурманюючих засобів, можуть за їх письмовою згодою пройти курс лікування від вказаних захворювань;

- на соціальне забезпечення, у тому числі й на отримання пенсій, відповідно до законів України.

Засудженим гарантується також право на правову допомогу. Для одержання правової допомоги засуджені можуть користуватися послугами адвокатів або інших фахівців у галузі права, які за законом мають

право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи.

Засуджені іноземці мають право підтримувати зв'язок з дипломатичними представництвами і консульськими установами своїх держав, особи без громадянства, а також громадяни держав, що не мають дипломатичних представництв або консульських установ в Україні, — із дипломатичними представництвами держави, яка взяла на себе охорону їхніх інтересів, або міжнародними органами чи організаціями, які здійснюють їх захист.

До числа головних прав осіб, які відбувають покарання, кодекс відніс і право засуджених на особисту безпеку. Стаття 10 КВК встановлює, що у разі виникнення небезпеки життю і здоров'ю засуджених, які відбувають покарання у виді арешту, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі, вони мають право звернутися із заявою до будь-якої посадової особи органу чи установи виконання покарань із проханням про забезпечення особистої безпеки. У цьому разі посадова особа зобов'язана вжити невідкладних заходів щодо забезпечення особистої безпеки засудженого. У подальшому адміністрація установи виконання покарань повинна вжити заходів до переведення засудженого в безпечне місце, а також інших заходів до усунення небезпеки, вирішити питання про місце подальшого відбування ним покарання.

Якщо є наявність небезпеки для життя і здоров'я засуджених, до яких згідно із законом у зв'язку з їх участю у кримінальному судочинстві прийнято рішення про застосування заходів безпеки, адміністрація установи виконання покарань повинна вжити заходів щодо забезпечення безпеки таких осіб. Крім того, до зазначених осіб можуть бути застосовані такі заходи: 1) ізольоване тримання, 2) переведення в іншу установу виконання покарань.

Законні інтереси засуджених — це закріплені в правових нормах конкретної дії прагнення засуджених до володіння тими чи іншими благами, які задовольняються, як правило, за результатом оцінки посадовими особами органів виконання покарань чи адміністрацією установ виконання покарань, прокуратурою, судом поведінки засудженого під час відбування покарання.

Зміст законного інтересу включає три елементи:

1) прагнення отримати передбачене законом матеріальне чи духовне соціальне благо (отримання додаткових посилок чи передач, короткострокових чи тривалих побачень, дозволу на додаткову телефонну розмову, переведення до дільниці соціальної адаптації тощо). Такі блага вказуються у правових нормах у якості мети, для досягнення якої необхідні відповідні юридичні факти та позитивна оцінка поведінки засудженого суб'єктами чи учасниками кримінально-виконавчих відносин;

2) можливість клопотати перед посадовими особами органів виконання покарань чи адміністрацією установ виконання покарань, прокуратурою, судом про їх відповідні дії щодо реалізації законних інтересів;

3) можливість звертатися до компетентних органів за захистом законних інтересів. Таке звернення не означає автоматичного задоволення клопотання, проте означає, що законні інтереси, як і суб'єктивні права, гарантуються державою.

Законні інтереси засуджених можуть бути досить різними. Наприклад, тільки за соціально-політичним призначенням їх можна поділити на:

1) законні інтереси, направлені на отримання заохочення (наприклад, заходів заохочення, що застосовуються до осіб, позбавлених волі, передбачених ст.130 КВК України, зміну умов тримання засуджених до позбавлення волі на підставі ст.100 КВК України);

2) законні інтереси, направлені на отримання пільг (наприклад, придбання засудженими до позбавлення волі продуктів харчування і предметів першої потреби інвалідами, вагітними жінками, у випадках коли засуджені не працюють із незалежних від них причин; одержання важкохворими засудженими, вагітними жінками, жінками, які мають дітей у будинках дитини при виправних колоніях, інвалідами додаткових посилок (передач) і бандеролей, лікарських засобів і виробів медичного призначення);

3) законні інтереси, направлені на отримання благ, які за своєю суттю не є для засуджених ні заохоченнями, ні пільгами. В одних випадках вони закріплені в законодавстві у вигляді законного інтересу з використанням таких формулювань, як «як правило», «як виняток», «за наявності можливості» тощо. Наприклад, особи, засуджені до арешту, відбувають покарання, як правило, за місцем засудження в арештних домах; начальник установи, як виняток, з метою виховного впливу може надати короткострокове побачення з родичами або телефонну розмову засудженим, яких тримають у приміщеннях камерного типу (одиначних камерах), дисциплінарному ізоляторі або карцері. В інших випадках законні інтереси закріплюються в законодавстві у вигляді суб'єктивних прав, але в силу слабкості гарантій не реалізуються в повному обсязі. Це, наприклад, право осіб, засуджених до позбавлення волі, на нормальне матеріально-побутове забезпечення та працевлаштування, яке внаслідок соціально-економічних умов у державі на сьогоднішній день не може бути гарантоване як суб'єктивне право і являє собою законний інтерес засудженого.

Юридичні обов'язки засуджених — це встановлена в зобов'язуючих і забороняючих нормах права міра необхідної поведінки засудженого під час відбування покарання, яка забезпечує досягнення цілей покарання, підтримання правопорядку під час його відбування, дотримання прав і законних інтересів як самого засудженого, так і інших осіб.

Зміст юридичних обов'язків складають два елементи: 1) необхідність вчинення певних дій (наприклад, обов'язок засуджених до громадських

робіт безоплатно відпрацювати певну кількість годин на суспільно корисних роботах; обов'язок засуджених до штрафу сплатити встановлений судом розмір штрафу у місячний строк після набрання вироком суду законної сили; обов'язок засуджених до обмеження волі самостійно з'явитися до місця відбування покарання тощо); 2) необхідність утримання від встановлених законом дій (наприклад, заборона засудженим до позбавлення волі придбавати, виготовляти, зберігати і використовувати гроші, цінності, предмети, речі, речовини і вироби, заборонені до використання в колонії; продавати, дарувати або відчужувати в інший спосіб на користь інших осіб предмети, вироби і речі, які перебувають в особистому користуванні; заборона засудженим до обмеження волі перебувати у вільний від роботи час поза гуртожитком без дозволу адміністрації виправного центру і т.ін.). Таким чином, юридичними обов'язками слід визнавати не тільки зобов'язуючі (позитивно зобов'язуючі) норми, а й забороняючі (негативно зобов'язуючі) норми. Заборони для засуджених повинні розглядатися як різновид обов'язків, а саме як обов'язок утримуватися від указаних у законі дій. Обов'язками є заборони, встановлені у статтях 37, 41, 51, 59, 107 КВК України.

В першу чергу засуджені повинні виконувати свої конституційні обов'язки, а саме: додержуватися Конституції і законів України; шанувати державні символи України; не заподіювати шкоди природі і відшкодовувати завдані їй збитки; охороняти культурну спадщину; набувати повну загальну середню освіту; поважати честь і гідність людей, не посягати на їхні права і свободи; піклуватися про дітей та непрацездатних батьків; сплачувати податки і збори; захищати Вітчизну, незалежність і територіальну цілісність України. Останній обов'язок для засуджених має певні особливості. Так, ст.15 Закону України «Про загальний військовий обов'язок і військову службу» встановлює, що у мирний час призову на строкову військову службу не підлягають громадяни, які були засуджені до позбавлення волі.

Крім конституційних, основні обов'язки засуджених установлені у ст. 9 КВК України. Це ті обов'язки, виконання яких повинно сприяти забезпеченню правопорядку під час відбування покарання чи створювати необхідні умови для діяльності органів і установ виконання покарань.

Зокрема, засуджені зобов'язані також:

- виконувати встановлені законодавством обов'язки громадян України, неухильно додержуватися правил поведінки, які передбачені для засуджених, не посягати на права й свободи, честь і гідність інших осіб;
- виконувати законні вимоги адміністрації органів і установ виконання покарань;
- ввічливо ставитися до персоналу, інших осіб, які відвідують установи виконання покарань, а також до інших засуджених;
- з'являтися за викликом адміністрації органів і установ виконання покарань.

Це найбільш важливі й універсальні обов'язки засуджених до всіх без винятку видів кримінальних покарань. Додаткові обов'язки засуджених до різних видів кримінальних покарань встановлені у відповідних главах Особливої частини КВК України, які регулюють виконання того чи іншого виду кримінальних покарань.

Невиконання засудженими своїх обов'язків і законних вимог адміністрації органів і установ виконання покарань тягне за собою встановлену законом кримінальну, дисциплінарну і матеріальну відповідальність.

Розділ 4

Органи і установи виконання покарань

§ 1. Загальна характеристика кримінально-виконавчої системи України

Діяльність, спрямована на виконання кримінальних покарань, посідає значне місце в справі реалізації державної політики у сфері виконання покарань. Ця діяльність є виразом державного примусу та має специфіку. Тому у кожній державі створена система органів, на які покладено виключно виконання покарань.

Побудова системи органів та установ виконання покарань безпосередньо залежить від тих видів покарання, які передбачені діючим законодавством.

Згідно зі ст. 51 Кримінального кодексу України існують такі види покарань:

- штраф;
- позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу;
- позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю;
- громадські роботи;
- виправні роботи;
- службові обмеження для військовослужбовців;
- конфіскація майна;
- арешт;
- обмеження волі;
- тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців;
- позбавлення волі на певний строк;
- довічне позбавлення волі.

Виконанням кожного з вказаних видів покарання займається певний орган (установа), сукупність яких складає кримінально-виконавчу систему нашої держави.

Загалом система — це множинність елементів, які перебувають у відносинах та зв'язках між собою та утворюють певну єдність та цілісність.

Відповідно до діючого законодавства (ст. 11 КВК України) кримінально-виконавчу систему України складають органи та установи виконання покарань.

Таким чином, кримінально-виконавчу систему можна визначити як сукупність органів та установ держави, які здійснюють діяльність з виконання кримінальних покарань, наділені спеціальним статусом та перебувають у відносинах субординації між собою.

Органами виконання покарань є: Державний департамент України з питань виконання покарань, його територіальні органи, управління, кримінально-виконавча інспекція. Тобто до органів виконання покарань законодавець відносить такі організації, які переважно здійснюють управлінські та адміністративно-господарські функції.

Очолює кримінально-виконавчу систему Державний департамент України з питань виконання покарань (далі — Департамент).

До установ виконання покарань належать: арештні доми, кримінально-виконавчі установи, спеціальні виховні установи (виховні колонії).

Виконання кримінальних покарань у вигляді штрафу та конфіскації майна здійснює Державна виконавча служба, яка не є ні органом, ні установою виконання покарань. Окремо законодавець виділяє військові частини, гауптвахти та дисциплінарні батальйони, які здійснюють виконання покарань щодо засуджених військовослужбовців. Але, з огляду на чинне законодавство, можна стверджувати, що вказані установи, хоча і здійснюють виконання окремих видів покарань, все ж таки не входять до кримінально-виконавчої системи.

Крім того, до кримінально-виконавчої системи входять слідчі ізолятори, лікувально-трудова профілакторія, навчальні заклади, підприємства та організації забезпечення. Названі установи включені до кримінально-виконавчої системи Законом України «Про загальну структуру і чисельність кримінально-виконавчої системи України». Але необхідно звернути увагу на те, що КВК України не називає ці організації серед органів або установ виконання покарань. Таким чином, зі змісту Закону випливає, що установами виконання покарань називаються ті організації, які безпосередньо здійснюють виконання конкретних видів кримінальних покарань.

Ключовими ознаками органів та установ виконання покарань є:

- 1) виключний характер діяльності — виконання покарань;
- 2) здійснення визначених функцій — управлінських та адміністративно-господарських (органи виконання покарань) та виконавчо-розпорядницьких (установи виконання покарань).

Персонал, який забезпечує діяльність органів та установ виконання покарань, має статус державних службовців. Закон вимагає, що кількість цього персоналу визначається в розмірі 33% від кількості осіб, які утримуються в установах виконання покарань. Ця вимога поширюється на виправні колонії, виховні колонії, слідчі ізолятори, виправні центри, арештні доми та лікувально-трудова профілакторія. Що стосується кримінально-виконавчих інспекцій, то кількість персоналу виз-

начається в розмірі 5% від кількості осіб, які перебувають на обліку в цій інспекції.

Правовий статус та порядок діяльності таких установ, як ізолятори тимчасового тримання, транзитно-пересильні ізолятори, приймальники-розподільники для неповнолітніх, притулки для неповнолітніх, визначений окремими нормативними актами.

Свою діяльність органи та установи виконання покарань організують відповідно до закону та принципів кримінально-виконавчого права.

Кримінально-виконавчій системі України притаманна єдність, її побудовано за принципами субординації та підпорядкованості, відповідності діяльності вимогам закону, відкритості діяльності органів та установ для громадскості, відповідальності органів та установ кримінально-виконавчої системи.

Органи і установи виконання покарань спрямовують свою діяльність на досягнення цілей, які стоять перед кримінальним покаранням, на досягнення мети і завдань кримінально-виконавчого законодавства, а також намагаються досягнути виправлення та ресоціалізації засудженого за допомогою тих засобів, які надані цим органам та установам законом.

§ 2. Управління кримінально-виконавчою системою. Органи виконання покарань та їх компетенція

Кримінально-виконавчій системі України притаманні всі ознаки системного явища. Оскільки система утворюється із множинності елементів, які перебувають у взаємовідносинах, їй притаманні ознаки керованості.

Управління кримінально-виконавчою системою покладено на Державний департамент України з питань виконання покарань, який є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, що безпосередньо реалізовує єдину державну політику у сфері виконання кримінальних покарань. У своїй діяльності Департамент керується Конституцією України та іншими законами і нормативними актами.

Будь-який процес управління передбачає здійснення організуючої, виконавчої, розпорядчої та адміністративно-господарчої діяльності певним органом. Оскільки кримінально-виконавчу систему складає множинність елементів, тобто органів та установ виконання покарань, Департамент, керуючи цією системою, здійснює цілу низку функцій: планування, організацію, загальне керівництво, оперативне розпорядження, прогнозування, регулювання, облік та контроль. Але процесу управління кримінально-виконавчою системою притаманні і специфічні

функції, зокрема функція виконання кримінальних покарань. Ця функція є визначальною у всій діяльності органів та установ виконання покарань, оскільки ці органи, як уже вказувалося, наділені спеціальним статусом та зайняті спеціальною діяльністю — виконанням кримінальних покарань. З метою реалізації, насамперед, саме цієї функції Департамент у ході здійснення управління кримінально-виконавчою системою вступає у різноманітні правовідносини з метою задоволення всіх потреб вказаної системи. Ці правовідносини торкаються галузей адміністративного, господарського, цивільного, кримінального, трудового права. Принцип субординації та підпорядкованості органів та установ виконання покарань передбачає можливість управління кожним органом або кожною установою виконання покарань підпорядкованими їм процесами на відповідному рівні. У цій сфері такі органи або установи наділені владними повноваженнями щодо управління підпорядкованими їм процесами.

Таким чином, відповідно до функцій, які покликаний виконувати орган управління, повноваження Департаменту можна поділити на:

- повноваження щодо планування діяльності системи (визначення основних напрямів діяльності органів і установ виконання покарань та ін.);

- повноваження з організації та вдосконалення системи (внесення пропозицій щодо підвищення ефективності функціонування кримінально-виконавчої системи, забезпечення правопорядку та безпеки, посилення боротьби зі злочинністю, інформування громадськості з цих питань та ін.);

- повноваження щодо загального керівництва системою (здійснення переведень засуджених з однієї установи до іншої у випадках, передбачених законом, організація оперативного-розшукової діяльності, організація виконання актів амністії та помилування та ін.);

- повноваження щодо оперативного розпорядження справами системи (здійснення управління майном підприємств та установ, що належать до сфери управління Департаменту, затвердження структури та штатного розпису органів та установ виконання покарань, визначення порядку застосування дійсних і умовних найменувань установ кримінально-виконавчої системи та присвоєння їх та ін.);

- повноваження щодо прогнозування розвитку та діяльності системи (аналіз результатів діяльності органів та установ виконання покарань, складання довгострокових та оперативних прогнозів криміногенної обстановки та ін.);

- повноваження щодо регулювання, обліку та контролю за системою (контроль виконання актів законодавства з питань, що належать до його компетенції, вироків, постанов і ухвал судів, забезпечення розподілу та тримання засуджених до позбавлення волі та осіб, взятих під

варту, контроль за станом охорони праці і техніки безпеки, здійснення нагляду за додержанням правил і норм щодо безпечного проведення на підприємствах кримінально-виконавчої системи робіт, видання в установленому порядку нормативних актів і їх збірників та інших матеріалів з питань діяльності установ кримінально-виконавчої системи та інші повноваження).

Згідно з Указом Президента України від 31 липня 1998 р. № 827/98 Департамент є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, який безпосередньо реалізовує єдину державну політику у сфері виконання кримінальних покарань.

Департамент є юридичною особою, має самостійний баланс, рахунок в установах банків, гербову печатку зі своїм найменуванням.

Нормативний акт підкреслює, що Департамент — це орган зі спеціальним статусом. Специфіка статусу обумовлена завданнями, які законодавець ставить перед Департаментом, а також тим, що цей орган не виконує більше ніяких функцій.

Основними завданнями Департаменту є:

- здійснення єдиної державної політики у сфері виконання кримінальних покарань;

- розроблення рекомендацій щодо організації тримання осіб, взятих під варту, забезпечення виконання вироків суду і застосування передбачених законом засобів виправлення і перевиховання засуджених; здійснення контролю за виконанням вироків суду за окремими видами додаткових покарань; забезпечення примусового лікування засуджених, хворих на алкоголізм та наркоманію;

- забезпечення додержання вимог законодавства в органах і установах виконання покарань, запобігання злочинам, дисциплінарним проступкам з боку засуджених до позбавлення волі та щодо них, їх припинення та виявлення і розкриття злочинів, вчинених в органах і установах виконання покарань, проведення дізнання у справах про ці злочини, здійснення оперативно-розшукової діяльності;

- керівництво органами і установами виконання покарань, організація виробничо-господарської діяльності з наданням засудженим роботи, забезпечення їх професійної підготовки та загальноосвітнього навчання;

- правовий і соціальний захист осіб рядового і начальницького складу, працівників кримінально-виконавчої системи та членів їх сімей; удосконалення роботи з кадрами, їх професійної підготовки.

Для виконання покладених на нього завдань Департамент наділений необхідною компетенцією та здійснює взаємодію з іншими центральними і місцевими органами виконавчої влади, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями, а також з відповідними органами іноземних

держав. Прикладом такої взаємодії може бути підготовка засуджених до звільнення та надання звільненому допомоги у вирішенні соціально-побутових питань, у рамках яких органи та установи кримінально-виконавчої системи взаємодіють з територіальними органами внутрішніх справ і центрами зайнятості населення. Порядок такої взаємодії визначений у спільному наказі Департаменту, Міністерства внутрішніх справ та Міністерства праці та соціальної політики України від 29.06.2000 р. № 139/405/150.

Департамент у межах своїх повноважень на основі та на виконання актів законодавства видає накази, організовує та контролює їх виконання. У разі необхідності Департамент разом з іншими центральними і місцевими органами виконавчої влади видає спільні акти.

Рішення Департаменту, прийняті в межах його компетенції, є обов'язковими для виконання центральними і місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями та громадянами.

Указ Президента визначає структуру Департаменту. Очолює його голова, якого призначає на посаду та звільняє з посади Президент України. Голова Департаменту має заступників, які призначаються та звільняються з посади відповідно до законодавства. Голова Департаменту розподіляє обов'язки між заступниками голови.

Голова здійснює керівництво Департаментом і несе відповідальність перед Президентом України, Кабінетом Міністрів України за виконання покладених на Департамент завдань і здійснення ним своїх функцій, визначає ступінь відповідальності заступників голови та керівників структурних підрозділів Департаменту.

Для погодженого вирішення питань у межах своїх повноважень, обговорення найважливіших напрямів діяльності в Департаменті утворюється колегія у складі голови, заступників голови за посадою, а також керівників структурних підрозділів Департаменту. До складу колегії можуть входити керівники інших центральних органів виконавчої влади, а також керівники органів і установ виконання покарань та підприємств, які належать до сфери управління Департаменту. Членів колегії затверджує та звільняє від виконання обов'язків Кабінет Міністрів України. Рішення колегії втілюються наказами Департаменту.

Для розгляду рекомендацій та пропозицій щодо основних напрямків розвитку кримінально-виконавчої системи у Департаменті можуть утворюватися дорадчі та консультативні органи. Склад цих органів і положення про них затверджує голова Департаменту.

Департамент має у своєму підпорядкуванні воєнізовані формування.

Державний департамент України з питань виконання покарань має територіальні органи управління — управління (відділи) Державного

департаменту України з питань виконання покарань в областях, Автономній Республіці Крим, містах Києві і Севастополі. Ці органи реалізують рішення і накази Департаменту на місцях, у межах своєї компетенції здійснюють поточне керівництво органами та установами виконання покарань у відповідній області (районі, місті), інформують центральний апарат Департаменту про стан органів та установ виконання покарань відповідної території, виконують інші функції щодо забезпечення діяльності кримінально-виконавчої системи.

До органів виконання покарань віднесена також кримінально-виконавча інспекція.

Кримінально-виконавча інспекція — це орган виконавчої влади, підпорядкований Державному департаменту України з питань виконання покарань, який відповідно до законодавства здійснює діяльність з виконання кримінальних покарань у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт.

Крім цього, кримінально-виконавча інспекція здійснює контроль за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, а також звільнених від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років.

Інспекція встановлює періодичність та дні проведення реєстрації засуджених до покарань у виді громадських і виправних робіт, а також осіб, звільнених від відбування покарань з випробуванням.

Кримінально-виконавчі інспекції створюються відповідними управліннями (відділами) Державного департаменту України з питань виконання покарань. У своїй діяльності кримінально-виконавчі інспекції керуються Конституцією України, іншими законами та наказами Департаменту. Органи інспекції при виконанні покладених на них функцій використовують гербову печатку та штамп.

§ 3. Установи виконання покарань

Установи виконання покарань — це такі організації, які безпосередньо і виключно здійснюють виконання конкретних видів кримінальних покарань. Установами виконання покарань є: арештні доми, кримінально-виконавчі установи, спеціальні виховні установи (виховні колонії).

У межах, визначених законом, виконання кримінальних покарань також здійснюють Державна виконавча служба, військові частини, гауптвахти і дисциплінарний батальйон.

З наведеного визначення випливає, що оскільки виключною діяльністю виправних, виховних установ та арештних домів є виконання

відповідних кримінальних покарань, то вони в повному обсязі належать до установ виконання покарань. Державна виконавча служба, військової частини, гауптвахти і дисциплінарні батальйони здійснюють різні функції та завдання, серед яких є виконання деяких видів кримінальних покарань. Тому ці органи не є установами виконання покарань.

До того ж органи та установи виконання покарань утворюються Департаментом; що стосується військових частин, гауптвахт і дисциплінарних батальйонів, то вони утворюються Міністерством оборони України.

Зупинимось докладніше на кожному з видів установ виконання покарань та інших органах, які виконують деякі види кримінальних покарань.

Арештні доми — це вид установ виконання покарань, у яких засуджені відбувають покарання у виді арешту. Оскільки цей вид покарання полягає в триманні засудженого в умовах ізоляції (ст. 60 КК України), то в арештних домах створюються умови для забезпечення фізичної ізоляції засуджених від зовнішнього світу та оточуючих. Умови тримання в арештних домах повинні відповідати режимним вимогам відбування цього покарання та забезпечувати роздільне тримання окремих категорій засуджених, нагляд за ними, а сам арештний дім мати необхідну матеріально-технічну та побутову базу.

Вимоги до створення та внутрішньої і просторової організації арештних домів встановлюються законодавством.

В арештних домах тримаються повнолітні особи, а також неповнолітні, яким на момент постановлення вироку виповнилося шістнадцять років і які засуджені за злочини невеликої тяжкості.

Кримінально-виконавчі установи — це вид установ виконання покарань, в яких засуджені відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк. Діяльність з виконання вказаного покарання є основним завданням цих установ. Ці установи займають центральне місце у системі установ виконання покарань. Пояснюються це тим, що покарання у виді позбавлення волі має широке застосування судами України, а також залишається одним з найефективніших покарань. У кримінально-виконавчих установах утримується переважна кількість засуджених до позбавлення волі.

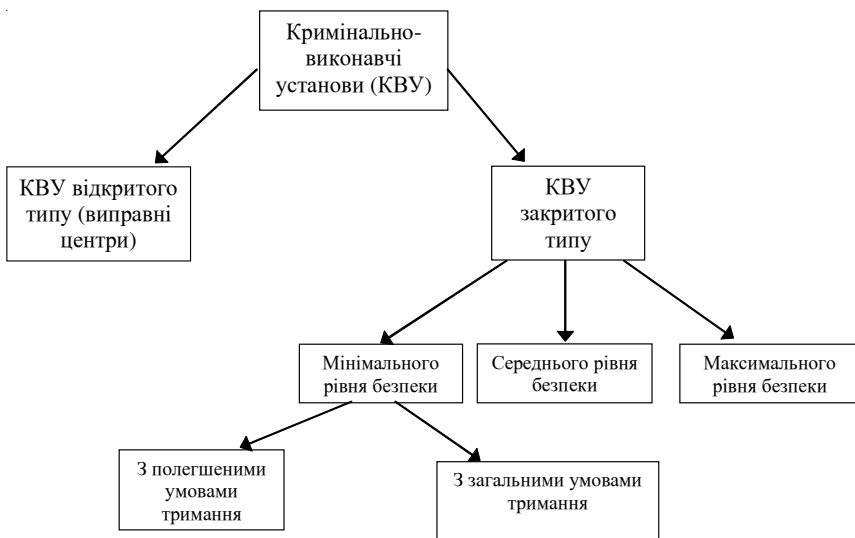
Кримінально-виконавчі установи поділяються на кримінально-виконавчі установи відкритого типу (виправні центри) і кримінально-виконавчі установи закритого типу (виправні колонії).

Виправні колонії поділяються на колонії мінімального, середнього та максимального рівнів безпеки.

Виправні колонії мінімального рівня безпеки поділяються на колонії мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання і колонії мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання.

Існування кримінально-виконавчих установ різних видів обумовлено реалізацією вимоги закону про роздільне тримання засуджених до позбавлення волі (ст. 92 КВК України). Ця вимога спрямована на забезпечення ізоляції, запобігання негативному впливу, який може справити на засудженого вперше особа, яка вже відбувала покарання, для досягнення максимального педагогічного ефекту від покарання та для створення оптимальної системи кримінально-виконавчих установ. Роздільне тримання різних категорій засуджених дозволяє диференційовано застосовувати засоби і методи виправлення і ресоціалізації.

Для зручності сприйняття наведемо схему видів кримінально-виконавчих установ.

Кримінально-виконавчі установи мають статус юридичних осіб зі всіма правами та обов'язками, які передбачає закон для юридичної особи.

Організаційна та просторова структура кримінально-виконавчих установ встановлюється КВК України та нормативними актами Департаменту. Ці установи будуються за типовими проектами. В кримінально-виконавчих установах виділяються дві ізольовані зони: житлова — для мешкання засуджених; виробнича — для роботи засуджених. В свою чергу житлова зона поділяється на наступні дільниці: карантину, діагностики і розподілу; ресоціалізації; посиленого контролю; соціальної реабілітації. Ці дільниці ізолюються одна від одної. Види дільниць безпосередньо залежать від рівня безпеки колонії.

В житлових зонах розміщуються гуртожитки, їдальні, бібліотеки, кімнати психоемоційного розвантаження, приміщення для навчання,

медична частина, перукарня, комора для зберігання постільних речей та спецодягу, кабінети для начальника установи, його заступників та інші приміщення та частини, необхідні для забезпечення діяльності установи та життєдіяльності засуджених.

На території установи обладнуються приміщення камерного типу і дисциплінарного ізолятора.

Житлова зона відокремлюється від виробничої коридорами, які проглядаються. Коридорами також відокремлюються приміщення камерного типу та дисциплінарного ізолятора. Між житловою та виробничою зонами обладнуються приміщення контрольно-перепускних пунктів та кімнати для обшуку та переодягання засуджених.

У будинку, де розташований контрольно-перепускний пункт для пропуску персоналу на територію установи, обладнуються кімнати для проведення побачень, приймання-видавання посилок (передач), огляду осіб та їх речей.

За межами установи, як правило, розташовуються склади продовольства, речового майна, паливно-мастильних матеріалів, гаражі, аптеки та інші приміщення.

Нормативними актами Департаменту, зокрема Правилами внутрішнього розпорядку, встановлюються правила та вимоги до обладнання гуртожитків у колоніях і центрах, приміщень камерного типу та дисциплінарних ізоляторів.

Внутрішнє обладнання установ також залежить від рівня безпеки конкретної кримінально-виконавчої установи.

Кримінально-виконавча установа має певну організаційну структуру. Очолює установу начальник, який має заступників. Начальник здійснює загальне управління установою, виконує розпорядчі, адміністративні, господарські та інші функції. Заступники начальника керують визначеними для них начальником установи окремими ділянками роботи, а також виконують функції начальника установи у разі його відсутності.

Кримінально-виконавча установа має відділи - оперативний відділ, відділ нагляду і безпеки, відділ по контролю за виконанням судових рішень, відділ соціально-психологічної роботи, відділ охорони, інтендантську та медичну служби. Вказані відділи очолюють відповідні начальники. Кожен з відділів організує та виконує конкретний сегмент роботи із засудженими, спрямований на досягнення завдань, які стоять перед кримінальним покаранням та кримінально-виконавчим законодавством, а також на забезпечення належного виконання кримінального покарання.

Начальник кримінально-виконавчої установи має чергового помічника начальника установи, який сприяє та допомагає начальнику кримінально-виконавчої установи у виконанні його обов'язків.

Організаційною ланкою, яка має найбільше навантаження, є начальники відділень соціально-психологічної служби. Ці посадові особи очолюють колективи засуджених та проводять з ними індивідуальну та загальну роботу, метою якої є виправлення та ресоціалізація засуджених. Серед посадових осіб кримінально-виконавчої установи є контролери, інспектори, молодші інспектори.

Як вже вказано, кримінально-виконавчі установи поділяються на виправні колонії та виправні центри.

Виправні колонії — це кримінально-виконавчі установи, які виконують покарання у виді позбавлення волі на певний строк та довічного позбавлення волі.

Стаття 18 КВК України встановлює класифікацію засуджених до позбавлення волі за видами кримінально-виконавчих установ. Розподіл та направлення засуджених до відповідної установи здійснює Департамент.

Виховні колонії — це кримінально-виконавчі установи, які виконують покарання у виді позбавлення волі на певний строк стосовно засуджених неповнолітніх. Їх організаційна та просторова побудова відповідає тим режимним вимогам, які властиві установам цього виду.

Виправні центри виконують покарання у виді обмеження волі стосовно осіб, засуджених за злочини невеликої та середньої тяжкості, а також засуджених, яким цей вид покарання призначено у зв'язку з заміною невідбутої частини покарання більш м'яким та за ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі (статті 82, 389 КК України).

Дисциплінарні батальйони призначені для виконання покарання у виді тримання засуджених військовослужбовців строкової служби в дисциплінарному батальйоні. Військові частини та гауптвахти виконують покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, службового обмеження для військовослужбовців, засуджених за злочини невеликої тяжкості, покарання у виді арешту з утриманням засуджених на гауптвахтах, а також здійснюють контроль за поведінкою засуджених військовослужбовців, звільнених від відбування покарання з випробуванням. Організація і діяльність цих установ визначається Міністерством оборони України.

§ 4. Взаємодія органів та установ виконання покарань з іншими органами держави, підприємствами та установами

Реалізуючи цілі кримінального покарання та завдання, які стоять перед кримінально-виконавчим законодавством і виконанням покарання, кримінально-виконавчі установи взаємодіють з багатьма органами

держави, підприємствами та установами. Зумовлено це насамперед тим, що у своїй діяльності кримінально-виконавчі установи стають учасниками різноманітних правовідносин.

Відповідно до правовідносин, учаниками яких є кримінально-виконавчі установи, можна виділити такі групи форм їх взаємодії з органами держави, підприємствами та установами.

1. Кримінально-процесуальні правовідносини — взаємодія з органами дізнання, слідства та суду. Взаємодія з органами слідства та дізнання перебуває у сфері тримання осіб, щодо яких застосований запобіжний захід у виді взяття під варту, органи слідства та дізнання допомагають кримінально-виконавчим установам у вивченні особи засудженого, причин та умов, що сприяють вчиненню злочину.

Діяльність органів та установ виконання покарань пов'язана з діяльністю судів. На підставі визначеного судом виду та розміру кримінального покарання Департамент здійснює розподілення засуджених за видами кримінально-виконавчих установ та інформує суд про місце відбування засудженим покарання, а також про будь-які подальші переміщення засуджених з однієї установи до іншої або про їх дострокове звільнення. Взаємодія можлива також з приводу необхідності зміни, перегляду та скасування вироку суду або встановлення адміністративного нагляду за засудженим.

2. Наглядові правовідносини — взаємодія з органами внутрішніх справ щодо встановлення та здійснення адміністративного нагляду, а також з органами прокуратури. У разі встановлення адміністративного нагляду на підставі матеріалів кримінально-виконавчих установ ці установи направляють постанову суду про встановлення адміністративного нагляду для виконання органу внутрішніх справ за обраним піднаглядним місцем проживання у день звільнення такої особи.

Кримінально-виконавчі установи підлягають нагляду з боку органів прокуратури. Прокуратури з нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень проводять перевірки відповідності закону діяльності органів та установ виконання покарань.

3. Взаємодія з територіальними органами внутрішніх справ і центрами зайнятості населення з питань підготовки засуджених до звільнення та надання допомоги в трудовому та побутовому влаштуванні особам, які звільнені з місць позбавлення волі.

4. Господарські правовідносини — взаємодія з фізичними та юридичними особами з метою отримання прибутку від господарювання для забезпечення діяльності відповідної кримінально-виконавчої установи.

Розділ 5

Нагляд і контроль за виконанням кримінальних покарань. Участь громадськості у виправленні і ресоціалізації засуджених

Законність — один з головних принципів діяльності держави (ст. 3 Конституції України). Для її забезпечення в процесі виконання кримінальних покарань здійснюється:

- 1) прокурорський нагляд;
- 2) відомчий контроль та перевірка виконання планових заходів;
- 3) контроль органів державної влади;
- 4) громадський контроль.

Прокурорський нагляд. Згідно з Законом України «Про прокуратуру» на цей орган покладається функція нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян.

Предметом нагляду є додержання законності під час перебування осіб у місцях тримання затриманих, попереднього ув'язнення, в установах, що виконують покарання або заходи примусового характеру, які призначаються судом, додержання встановленого кримінально-виконавчим законодавством порядку та умов тримання або відбування покарання особами в цих установах, їх прав і виконання ними своїх обов'язків. Така діяльність здійснюється Генеральним прокурором України і підлеглими йому прокурорами (ст. 22 КВК України). Зокрема, контролюється:

1) додержання законів про недоторканність особи, соціально-економічні, політичні, особисті права і свободи громадян, захист їх честі і гідності;

2) відповідність актів органів та установ, які виконують кримінальні покарання, вимогам Конституції України та чинним законам.

Перевірки проводяться за заявами та іншими повідомленнями про порушення законності, що вимагають прокурорського реагування, а за наявності підстав — також з власної ініціативи прокурора. Прокуратура не підміняє органи відомчого управління та контролю і не втручається в оперативну діяльність, якщо така діяльність не суперечить чинному законодавству.

При здійсненні прокурорського нагляду за додержанням і застосуванням законів прокурор має право:

1) безперешкодно за посвідченням, що підтверджує займану посаду, входити в приміщення органів державної влади, підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності, підпорядкованості чи приналежності, до військових частин, установ без особливих перепусок, де такі запроваджено;

2) мати доступ до документів і матеріалів, необхідних для проведення перевірки, у тому числі за письмовою вимогою, і таких, що містять конфіденційну інформацію, письмово вимагати подання в прокуратуру для перевірки зазначених документів та матеріалів, видачі необхідних довідок;

3) вимагати для перевірки рішення, розпорядження, інструкції, накази та інші акти і документи, одержувати інформацію про стан законності і заходи щодо її забезпечення;

4) вимагати від керівників та колегіальних органів проведення перевірок, ревізій діяльності підпорядкованих і підконтрольних установ, організацій та інших структур, а також виділення спеціалістів для проведення перевірок;

5) викликати посадових осіб і громадян, вимагати від них усних або письмових пояснень щодо порушень закону.

Для виявлення порушень закону прокурор або його заступник у межах своєї компетенції мають право:

1) у будь який час відвідувати місця тримання затриманих, попереднього ув'язнення, установи, де засуджені відбувають покарання, установи для примусового лікування і перевиховання, опитувати осіб, що там перебувають, знайомитись з документами, на підставі яких ці особи затримані, заарештовані, засуджені або до них застосовано заходи примусового характеру;

2) перевіряти законність наказів, розпоряджень і постанов адміністрації цих установ, зупиняти виконання таких актів, опротестовувати або скасовувати їх у разі невідповідності законодавству, вимагати від посадових осіб пояснень з приводу допущених порушень;

3) порушувати в установленому законом порядку кримінальну справу, дисциплінарне провадження або провадження про адміністративне правопорушення;

4) давати приписи про усунення очевидних порушень закону;

5) вносити подання до державних органів і посадовим особам про усунення порушень закону та умов, що їм сприяли;

6) звертатись до суду з заявою про захист прав і законних інтересів громадян, держави.

Прокурор зобов'язаний негайно звільнити особу, яка незаконно перебуває в місцях утримання затриманих, попереднього ув'язнення,

позбавлення волі або в установі для виконання заходів примусового характеру.

Постанови і вказівки прокурора щодо додержання встановлених законодавством порядку і умов тримання затриманих, заарештованих, засуджених до позбавлення волі та виконання інших покарань, а також осіб, до яких застосовано заходи примусового характеру, є обов'язковими. Вони виконуються невідкладно або в передбачені законом чи визначені прокурором терміни. Невиконання без поважних причин законних вимог прокурора тягне за собою передбачену законом відповідальність. Посадові особи і громадяни зобов'язані з'являтися за викликом прокурора і давати пояснення з обставин, які з'ясовуються прокурорською перевіркою.

Відомчий контроль. Стаття 23 КВК України встановлює, що за діяльністю органів і установ виконання покарань здійснюється відомчий контроль органами управління і посадовими особами Державного департаменту України з питань виконання покарань. Згідно з п.3 Положення про нього завданнями Департаменту є:

- забезпечення додержання вимог законодавства в органах і установах виконання покарань;
- запобігання злочинам, дисциплінарним проступкам з боку засуджених до позбавлення волі та щодо них, їх припинення та виявлення і розкриття злочинів, вчинених в органах і установах виконання покарань, проведення дізнання в справах про ці злочини, здійснення оперативно-розшукової діяльності;
- правовий і соціальний захист осіб рядового і начальницького складу, працівників кримінально-виконавчої системи.

Департамент відповідно до покладених на нього завдань:

- 1) контролює виконання актів законодавства з питань, що належать до його компетенції, вироків, постанов і ухвал судів, забезпечує розподіл та тримання засуджених до позбавлення волі та осіб, взятих під варту;
- 2) організовує і контролює оперативно-розшукову діяльність, налагоджує взаємодію з відповідними підрозділами державних органів, які проводять таку діяльність;
- 3) використовує банки даних оперативно-довідкової, розшукової, статистичної та іншої інформації, здійснює довідково-інформаційне обслуговування органів і установ виконання покарань, заінтересованих державних органів;
- 4) здійснює медичний контроль за станом здоров'я засуджених до позбавлення волі, осіб, взятих під варту, і осіб, яких тримають у лікувальних-трудовах профілакторіях.

Громадський контроль. Згідно зі ст.25 КВК України при виконавчих комітетах міських (за винятком міст районного значення) рад, місцевих держадміністраціях створюються спостережні комісії. Їх основним за-

вданням є організація громадського контролю за дотриманням прав і законних інтересів засуджених та осіб, звільнених від відбування покарання.

Задля цього спостережні комісії:

1) погоджують постанови і подання, які приймаються і вносяться установами виконання покарань, щодо:

– зміни умов тримання засуджених у межах однієї кримінально-виконавчої установи закритого типу (далі - колонія) або у зв'язку з переведенням їх до колонії іншого рівня безпеки;

– надання дозволу на проживання за межами колонії засудженим жінкам на час звільнення від роботи у зв'язку з вагітністю і пологами, а також до досягнення дитиною трирічного віку та скасування цього дозволу;

2) на підставі інформації органів і установ виконання покарань ведуть облік осіб, умовно-достроково звільнених від відбування покарання, організують громадський контроль за поведінкою цих осіб за місцем їх роботи (навчання) і проживання протягом невідбутої частини покарання.

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх» здійснення соціального захисту і профілактики правопорушень серед неповнолітніх покладається на служби у справах неповнолітніх обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій, виконавчих органів міських і районних у містах рад. Окрім іншого, їх завданням є здійснення контролю за умовами утримання і виховання неповнолітніх у спеціальних установах для неповнолітніх. Для цього служби у справах неповнолітніх мають право:

– перевіряти умови утримання і виховання осіб, які не досягли повноліття, у спеціальних установах;

– приймати з питань, віднесених до їх компетенції, рішення, які є обов'язковими для виконання органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями незалежно від форми власності, посадовими особами і громадянами;

– звертатися у разі порушення прав та інтересів неповнолітніх, а також з питань працевлаштування, надання їм іншої допомоги до відповідних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності.

Згідно із законодавством засоби масової інформації України мають право висвітлювати усі аспекти діяльності органів державної влади, в тому числі і тих, які виконують кримінальні покарання. Органи державної влади зобов'язані надавати їм відомості про свою діяльність через відповідні інформаційні служби, забезпечувати журналістам вільний доступ до неї, не чинити на них будь-якого тиску і не втручатися в їх

виробничий процес. Засоби масової інформації можуть проводити власне розслідування і аналіз діяльності органів державної влади, їх посадових осіб, давати їй оцінку, коментувати. Згідно зі ст. 24 КВК України представники засобів масової інформації можуть відвідувати установи виконання покарань за спеціальним дозволом адміністрації цих установ або органів управління зазначеними установими.

Контроль органів державної влади та місцевого самоврядування. За забезпеченням прав громадян при виконанні кримінальних покарань здійснюється контроль вищих органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Президент України є гарантом забезпечення прав і свобод особи і громадянина (ст. 102 Конституції України). Кабінет Міністрів України вживає заходів з забезпечення прав і свобод людини і громадянина (ст. 116 Конституції України). Парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина в процесі виконання покарань на постійній основі здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (ст. 1 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини»).

Органи місцевого самоврядування здійснюють контроль виконання покарання на відповідній території самостійно або через свої органи (спостережні комісії та служби у справах неповнолітніх обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій, виконавчих органів міських і районних у містах рад).

Згідно зі ст. 24 КВК України для здійснення контролю без спеціального дозволу відвідувати установи виконання покарань мають право:

- Президент України;
- Прем'єр-міністр України;
- Уповноважений Верховної Ради України з прав людини;
- Голова Ради міністрів Автономної Республіки Крим, голови місцевих державних адміністрацій, на території яких вони розташовані;
- народні депутати України, а також депутати, уповноважені на це Верховною Радою Автономної Республіки Крим, місцевими радами;
- сільський, селищний, міський голова — на території відповідної місцевої ради.

Розділ 6

Міжнародні стандарти поведіння із засудженими

Міжнародні стандарти поведіння із засудженими — це прийняті на міжнародному рівні норми, принципи і рекомендації в галузі виконання покарань і діяльності органів і установ виконання покарань. Ці стандарти були узгоджені міжнародною спільнотою і в їх підґрунті насамперед лежить Загальна декларація прав людини. Прийняті на її розвиток Міжнародний пакт про громадянські і політичні права та Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, які породжують юридичні зобов'язання для держав, котрі їх ратифікували (в тому числі й Україна), містять відповідні положення щодо поведіння з особами, позбавленими волі. Крім цих міжнародних документів загально- (універсального) характеру є доволі великий перелік документів, що доповнюють і деталізують загальні принципи і безпосередньо стосуються засуджених. Перелік основних міжнародних правових документів щодо осіб, що відбувають покарання за вироком суду, нараховує понад 30 найменувань. За ступенем зобов'язань, що виникають при впровадженні міжнародних стандартів у кримінально-виконавче законодавство тих чи інших країн, існують положення, що є обов'язковими до виконання в національних кримінально-виконавчих системах, і такі, що розглядаються як рекомендації, для реалізації яких повинні бути створені відповідні соціально-економічні передумови.

Принципи, закладені в Загальній декларації прав людини, розвиваються в таких актах спеціалізованого характеру, що мають своєю метою виклад стандартів поведіння із засудженими, як Мінімальні стандартні правила поведіння з ув'язненими (1957 р.), Декларація про захист всіх осіб від катувань і інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують гідність, видів поведіння і покарання (1975 р.), Конвенція проти катувань і інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують гідність, видів поведіння й покарання (1984 р.), Кодекс поведінки посадових осіб по підтриманню правопорядку (1979 р.), Принципи медичної етики, що визначають роль працівників охорони здоров'я, особливо лікарів, у захисті ув'язнених чи затриманих осіб від катувань і інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують гідність, видів поведіння й покарання (1982 р.), Заходи, що гарантують захист прав тих, хто засуджений до страти (1984 р.), Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя

відносно неповнолітніх (Пекінські правила, 1985 р.), Звід принципів захисту всіх осіб, підданих затриманню та ув'язненню в будь-якій формі (1989 р.), Мінімальні стандартні правила ООН стосовно заходів, не пов'язаних із тюремним ув'язненням (Токійські правила, 1990 р.), Правила ООН, що стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі (1990 р.).

До європейських стандартів організації та правового регулювання виконання покарань належать:

- Європейська конвенція про нагляд за умовно засудженими або умовно звільненими правопорушниками від 30 листопада 1964 р.;

- Європейська конвенція про захист прав та основних свобод людини 1950 р.;

- Європейська конвенція з попередження катувань, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання 1987 р.;

- Європейські тюремні правила, оголошені рекомендацією № R (87) 3 Комітету міністрів Ради Європи від 12 лютого 1987 р.;

- Резолюція Комітету міністрів Ради Європи від 9 березня 1976 р. «Про деякі міри покарання, альтернативні позбавленню волі»;

- Резолюція Комітету міністрів Ради Європи стосовно виборчих, громадянських та соціальних прав ув'язнених від 1 лютого 1962 р.;

- Резолюція Комітету міністрів Ради Європи про працю ув'язнених від 18 вересня 1975 р.;

- Резолюція Комітету міністрів Ради Європи про освіту в тюрмах від 13 жовтня 1989 р.;

- Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи стосовно системи ув'язнення та поводження з небезпечними злочинцями від 24 вересня 1982 р.;

- Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи стосовно надання короткотермінових відпусток ув'язненим від 24 вересня 1982 р.;

- Європейські правила щодо громадських санкцій та заходів, оголошені рекомендацією № R (92) 16 Комітету міністрів Ради Європи.

Наведений перелік міжнародних документів за масштабами їх дії дозволяє виділити серед них стандарти поводження з засудженими універсального (розробленого ООН) та регіонального (на рівні Ради Європи) характеру.

Серед перерахованих міжнародних документів можна виділити стандарти: а) що стосуються поводження з особами, позбавленими волі, серед яких чільне місце займають Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими і Європейські тюремні правила, та б) правила застосування заходів, не пов'язаних із позбавлення волі (Мінімальні стандартні правила ООН стосовно заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила) і Європейські правила щодо громадських санкцій та заходів). Вагомого значення для захисту прав засудже-

них через обов'язковість для країн, що їх ратифікували, набули Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Конвенція проти катувань і інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання та Європейська конвенція з попередження катувань, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання.

Ідеї, положення та вимоги, що містяться у Загальній декларації прав людини і в міжнародних документах, що містять стандарти поводження із засудженими, повинні максимально враховуватись у національному кримінально-виконавчому законодавстві і співвідноситись з принципами кримінально-виконавчої діяльності. Загальна декларація прав людини, міжнародні стандарти поводження із засудженими та національне кримінально-виконавче законодавство співвідносяться між собою як загальне, особливе й окреме (одиничне). Під цим кутом зору кримінально-виконавче законодавство і кримінально-виконавчу діяльність, у яких імплементовані міжнародні стандарти поводження із засудженими, слід розглядати як відображення єдності загального та одиничного. Як особливе міжнародні стандарти відіграють роль з'єднувальної ланки між Загальною декларацією прав людини і національним кримінально-виконавчим законодавством, яке покликане регулювати процедуру застосування обмежень прав і свобод, притаманних покаранню. При цьому необхідно підкреслити, що згідно із Засадами державної політики України в галузі прав людини неприпустимо звужувати зміст та обмежувати обсяг прав і основних свобод людини й громадянина проголошених Загальною декларацією прав людини, що також знайшли своє відображення і в нормах Конституції України.

Ратифікація Україною ряду міжнародних документів надала можливість імплементувати міжнародні стандарти поводження із засудженими у національне законодавство і, зокрема, у кримінально-виконавче законодавство. Так, у ч. 1 ст. 1 КВК України міститься положення, згідно з яким способом захисту інтересів особи, суспільства і держави як мети кримінально-виконавчого законодавства є «запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими», що цілком відповідає змісту Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження й покарання. 5 травня 1997 р. Україною був підписаний, а потім і ратифікований Протокол № 6 до Конвенції про захист прав і основних свобод людини (Європейської конвенції з прав людини), що зобов'язало 22 лютого 2002 р. скасувати смертну кару як вид покарання, передбачений КК. Європейська конвенція про запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, набрала чинності для України з 1 вересня 1997 р., після чого Україну у 1998, 1999, 2000 і 2002 роках відвідали з інспекцією

члени Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи не-людському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (зазвичай такі інспекції Комітетом у тій чи іншій країні проводяться раз на чотири роки). З метою сприяння членам Комітету проти катувань у проведенні інспекції українська сторона, виконуючи взяті на себе зобов'язання, забезпечила: доступ на свою територію й право подорожувати по ній без будь-якого обмеження; повну інформацію про місце, де тримаються особи, позбавлені волі; необмежений доступ до будь-якого місця, де перебувають особи, позбавлені волі; можливість спілкуватися віч-на-віч із позбавленими волі особами. За результатами інспектування місць позбавлення волі в Україні члени Комітету проти катувань опублікували доповідь і надали пропозиції, спрямовані на поліпшення захисту прав осіб, позбавлених волі. Слід зазначити, що МВС України, Міністерство оборони, Міністерство охорони здоров'я та Державний департамент України з питань виконання покарань після проведених Комітетом проти катувань інспекцій зобов'язані були вжити відповідних заходів, спрямованих на поліпшення ситуації з дотриманням прав людини у приймальниках-розподільниках, ізоляторах тимчасового тримання, гауптвахтах, психіатричних лікарнях та виправних колоніях.

У ряді міжнародних документів (Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями, Основні принципи поводження з в'язнями, Європейські тюремні правила) чільне місце займає положення, згідно з яким у поводженні із засудженими не допускається ніякої дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних та інших переконань, національного або соціального походження, майнового стану, народження чи за іншою ознакою. Саме ця «інша ознака» в останні роки стала предметом інтересу правозахисних організацій та регулювання Державним департаментом України з питань виконання покарань. Мова йде про статус ВІЛ-інфікованих засуджених. До 1997 р. в Україні позбавлені волі за результатами обов'язкового тестування усіх осіб, які надходили до установ Департаменту, були сконцентровані у двох установах, що породило численні проблеми, які знаходили свій прояв у додатковому обмеженні їх прав, у надлишковій ізоляції, в упередженому ставленні персоналу до цієї категорії засуджених, тобто у фактичній дискримінації за ознакою захворювання. З 1997 р. в Україні, яка займає перше місце в Європі за темпами поширення ВІЛ-інфекції, для того щоб зняти будь-які обвинувачення у можливій дискримінації, практика тестування всіх позбавлених волі осіб на ВІЛ-інфекцію була зупинена як дискримінаційна та така, що ображає права людини. Зараз аналіз крові на наявність ВІЛ-інфекції засудженому робиться виключно за його бажанням, а результати такого аналізу є лікарською таємницею. Такий підхід цілком відповідає Рекомендації № R (98) 7 Комітету

міністрів Ради Європи державам-учасникам стосовно етичних та організаційних аспектів охорони здоров'я від 8 квітня 1998 р., згідно з якою «перевірки на ВІЛ-інфекції мають відбуватися тільки за згодою в'язнів», «не повинна передбачатися будь-яка сегрегація стосовно осіб із позитивним аналізом на антитіла ВІЛ-інфекцій». На сьогодні в Україні ВІЛ-інфікованість не може бути чинником, що обмежує права і обов'язки заарештованих та засуджених, які є носіями ВІЛ-інфекції. Що ж стосується осіб, позбавлених волі, в яких виявлений ВІЛ/СНІД, то вони мають триматися у слідчих ізоляторах і кримінально-виконавчих установах на загальних підставах. Таким чином, головна ідея припинення тестування на ВІЛ-інфекцію осіб, позбавлених волі, полягає в тому щоб виключити навіть натяки на принизливе поводження та можливу дискримінацію носіїв інфекції за цим показником.

Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими і Європейські тюремні правила містять стандарти-рекомендації, тобто положення, що сформульовані у цих документах, не мають обов'язкової юридичної сили, про що прямо сказано у вступі, де визначається статус цих правил. Але, незважаючи на це, розроблені на рівні Організації Об'єднаних Націй і Ради Європи стандарти поводження з позбавленими волі визнаються міжнародними організаціями, урядами й неурядовими організаціями і, зокрема, адміністрацією місць позбавлення волі. Обидва документи не мають на меті нав'язати взірцеву систему установ виконання покарань, визнаючи, що кримінально-виконавчі системи окремих країн уже досягли більш високих стандартів. Як Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими, так і Європейські тюремні правила мають на меті лише запропонувати свої рекомендації по створенню мінімальних загальновизнаних гуманних умов тримання позбавлених волі, які б забезпечували повагу людської гідності. Разом із тим, міжнародні документи виходять із того, що рекомендовані у них стандарти поводження з позбавленими волі не можуть бути досягнуті відразу повсюди й водночас з огляду на розмаїття в різних країнах юридичних, соціальних, економічних і географічних умов. Формально розроблені міжнародною спільнотою стандарти поводження із засудженими є лише дороговказом для адміністрації установ виконання покарань по створенню належних мінімальних умов людяності і поваги.

Основоположні принципи поводження з особами, позбавленими волі, фундаментального характеру, що містяться в міжнародних документах, ґрунтуються на необхідності забезпечувати права засуджених, що невіддільні від загальних прав людини. Це означає, що позбавлені волі мають право на: життя та особисту недоторканність; здоров'я; працю; відпочинок; незастосування до них тортур чи іншого нелюдського поводження; повагу людської гідності; належні правові процедури; свободу від будь-якої дискримінації; свободу від рабства; свободу совісті та

думок; свободу віросповідування; недоторканність сімейного життя; самовдосконалювання.

Для забезпечення цих прав міжнародні стандарти рекомендують організувати функціонування установ позбавлення волі таким чином, щоб вони були місцями, де не повинна виникати небезпека для життя, здоров'я та особистої недоторканності як позбавлених волі, так і персоналу. У місцях позбавлення волі засуджені не повинні зазнавати дискримінації. Умови тримання осіб, засуджених до позбавлення волі, не повинні додатково до обмежень, зумовлених фактом ізоляції, обмежувати права і свободи людини і громадянина. Режим позбавлення волі не повинен занадто обмежувати контакти засуджених із зовнішнім світом, тому міжнародні стандарти особливу увагу приділяють тим аспектам поведінки з позбавленими волі, які спрямовані на підготовку цих осіб до повернення до життя у суспільстві.

Аналіз Мінімальних стандартних правил поведінки з ув'язненими і Європейських тюремних правил дозволяє дійти висновку, що основні їх положення можна поділити на декілька однорідних груп: 1) це загальні, фундаментальні принципи; 2) норми, що передбачають розподіл засуджених до позбавлення волі; 3) організація режиму в місцях позбавлення волі; 4) залучення позбавлених волі до тих чи інших видів зайнятості; 5) вимоги до діяльності персоналу місць позбавлення волі.

Треба зазначити, що в Європейських тюремних правилах порівняно з Мінімальними стандартними правилами поведінки з ув'язненими з урахуванням змін, що відбулися у теорії й практиці застосування позбавлення волі, дещо зміщені пріоритети та акценти. Європейські тюремні правила розроблені з урахуванням того, що виправлення та ресоціалізація не завжди дають очікувані результати, оскільки ці цілі, як показав досвід минулих років, не є реальними. У зв'язку з цим визнається, що головними передумовами успішного виправлення є готовність і добра воля самих засуджених та налагодження зв'язків між установами виконання покарань та вільним суспільством. Цілі виправного впливу на засуджених полягають у тому, щоб зберегти їх здоров'я та гідність та сприяти формуванню у них почуття відповідальності та виробленню навичок, які допоможуть реінтегруватися у суспільство, допоможуть виконувати вимоги законності та задовольняти свої життєві потреби власними силами після звільнення. Виправлення засуджених за міжнародними документами має на меті мінімізацію негативного впливу позбавлення волі на особистість та соціальну поведінку осіб, позбавлених волі. Європейські тюремні правила відображають зміни від попереднього підходу до процесу впливу на засуджених, спрямованого на виправлення їх поглядів і поведінки, до розробки моделей, орієнтованих на розвиток соціально корисних професійних навичок та особистих здібностей, що відкривають перспективи успішної соціальної

реінтеграції. Для порівняння вважаємо за доцільне навести тут поняття виправлення, що сформульоване у ч. 1 ст. 6 КВК України, де стверджується, що виправлення засудженого — це процес позитивних змін, які відбуваються в його особистості та створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки.

З огляду на необхідність імплементації міжнародних стандартів у національне кримінально-виконавче законодавство звертає на себе увагу й те, що міжнародні документи стосуються поводження з позбавленими волі, а КВК України регламентує порядок і умови виконання покарань, тобто мова йде про різні поняття з різним змістом. Яке це має значення, можна зрозуміти на прикладі змісту поняття «режим». Порівняльний аналіз вітчизняного кримінально-виконавчого законодавства з Мінімальними стандартними правилами поводження із засудженими та Європейськими тюремними правилами дозволяє переконатися в тому, що у кримінально-виконавчому праві України та в міжнародних документах у поняття режим позбавлення волі вкладається принципово різний зміст. Так, у КВК режим визначається як порядок виконання й відбування покарання. Вітчизняна наука кримінально-виконавчого права виходить із того, що у режимі в концентрованому виді знаходить свій вираз зміст кримінального покарання, зосереджений увесь комплекс притаманних йому правообмежень та позбавлень. У зв'язку з цим режим виконує як каральну функцію, так і регулюючу, визначаючи обсяг правообмежень, а, крім того, ще й функцію забезпечення застосування засобів виправно-трудоного впливу. На відміну від даного уявлення про режим, у міжнародних стандартах поводження із засудженими під режимом у місцях позбавлення волі розуміють уклад життя засуджених, котрий не є квінтесенцією покарання, а повинен, як це сказано в ст. 66 Європейських тюремних правил, містити в собі:

а) духовну підтримку та допомогу засудженим, а також можливості для підходящої праці, професійно-технічного та загальноосвітнього навчання й професійної орієнтації, для занять фізкультурою й розвитку соціальних навичок; надання порад та консультацій, організації групових заходів і дозвілля;

б) заходи, що забезпечують таку організацію цієї діяльності, яка б, у міру можливості, сприяла розширенню контактів із зовнішнім світом та створювала можливості для полегшення соціальної реабілітації ув'язнених після звільнення;

в) процедури розробки та перегляду індивідуальних програм виправлення та навчання ув'язнених після проведення подібних консультацій з відповідним персоналом і по можливості з ув'язненими, про які йде мова;

г) системи контактів та методи керівництва, що сприяють установленню відповідних позитивних відносин між персоналом і ув'язнени-

ми з метою досягнення ефективності й успішної реалізації режимів і програм виправлення.

Різний підхід продемонстрований у міжнародних документах і у кримінально-виконавчому законодавстві й до проблеми залучення осіб, позбавлених волі, до праці, оскільки, наприклад, Європейські тюремні правила містять положення, згідно з яким адміністрація установ виконання покарань надає можливість засудженим вибирати вид занять відповідно до свого бажання. В Україні ж згідно з ч. 1 ст. 118 КВК «засуджені залучаються до суспільно корисної праці з урахуванням наявних виробничих потужностей, зважаючи при цьому на стать, вік, працездатність, стан здоров'я і спеціальність». Такі ж розбіжності можна побачити й на прикладі надання позбавленим волі можливості навчатися. Якщо в Україні навчання засуджених до позбавлення волі можливе у вільний від роботи час, то згідно з Європейськими тюремними правилами навчання осіб, позбавлених волі, розглядається як оплачувана діяльність, що здійснюється протягом робочого дня, так само як і праця інших засуджених.

На шляху приведення національного кримінально-виконавчого законодавства у відповідність із міжнародними стандартами є ще невикористані можливості. Це, наприклад, стосується можливості надання кожному позбавленому волі окремого приміщення (ст. 9 Мінімальних стандартних правил поведження з в'язнями); надання засудженим до позбавлення волі відпусток (ст. 43.2 Європейських тюремних правил); можливості відвідання родичів у вихідні та святкові дні; заборони застосовувати до засуджених такі стягнення, як тримання в одиночній камері (п. 7 Основних принципів поведження з в'язнями) та призначення на позачергове чергування по прибиранню приміщень і території колонії (ст. 28.1) Мінімальних стандартних правил поведження з в'язнями); заборони застосовувати гамівну сорочку (ст. 39 Європейських тюремних правил) і т. ін.

Щодо міжнародних стандартів стосовно застосування заходів, альтернативних позбавленню волі, то серед них найбільш вагомими є Мінімальні стандартні правила ООН щодо заходів, не пов'язаних із тюремним ув'язненням (Токійські правила), та Європейські положення по громадських санкціях і заходів, що містяться у Рекомендації № R (92) 16, прийнятій 19 жовтня 1992 р. Комітетом міністрів Ради Міністрів Ради Європи. Ці міжнародні документи є теж рекомендаційними.

Як Токійські правила, так і Європейські положення по громадських санкціях і заходах наголошують, що їх метою є забезпечення більш активної участі громадськості у здійсненні правосуддя та у поведженні з правопорушниками.

Токійські правила спрямовані на застосування заходів, альтернативних тюремному ув'язненню. Такими санкціями можуть бути: а) усні

санкції, такі як зауваження, догана й попередження; б) умовне звільнення від відповідальності; в) обмеження в цивільних правах; г) економічні санкції, такі як штрафи чи штрафодні; д) конфіскація майна; е) повернення майна жертві або ж компенсація матеріальних збитків; є) умовне покарання або ж покарання з відстрочкою; ж) умовне звільнення з ув'язнення й установлення судового нагляду; з) суспільно корисні роботи; и) перебування вдень у виправній установі; і) домашній арешт; ї) будь-яке інше поводження, не пов'язане з тюремним ув'язненням.

Токійські правила рекомендують застосовувати до правопорушників заходи, не пов'язані з тюремним ув'язненням, силами громадськості, уникаючи по можливості формального розгляду справи у суді, що можна розглядати як заклик до позасудової форми правосуддя.

Європейські положення по громадських санкціях і заходах загалом не суперечать Токійським правилам, однак їх особливістю є рекомендація застосовувати громадські санкції і заходи замість покарання (і не тільки у виді тюремного ув'язнення). Це означає, що рекомендовані Європейськими положеннями громадські заходи є альтернативою покаранням. Головна ідея застосування громадських санкцій та заходів полягає в тому, що вони дозволяють залишити правопорушників у контакті зі всіма чинними механізмами соціального контролю у суспільстві, надаючи можливість особі реінтегруватись до соціального життя, що є більш ефективним, ніж після перебування особи у місцях позбавлення волі. Це підтверджено Рекомендаціями № R (99)22, що були прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 30 вересня 1999 року і передбачають застосування до правопорушників таких заходів, як умовне звільнення, що застосовується без винесення вироку про покарання; громадські роботи (тобто неоплачувана робота на користь суспільства); інтенсивний нагляд з боку громадськості; переговори між правопорушником і потерпілим або відшкодування завданої потерпілому шкоди; обмеження свободи пересування (домашній арешт) із використанням електронних методів стеження; застосування заходів медичного характеру, обумовлених контрактом на лікування окремих категорій правопорушників осіб, що перебувають у певній залежності (від алкоголізму, наркотиків). Таким чином, не всі перераховані громадські заходи збігаються із санкціями, рекомендованими Токійськими правилами.

Умовою застосування громадських заходів є добровільна згода правопорушника з ними рахуватись, тобто дотримуватись притаманних їм умов чи зобов'язань, що дає привід ставитися до правопорушника з повагою як до особи, що здатна навчитися нести відповідальність за свої вчинки. При цьому, як сказано у ст. 23 Європейських положень по громадських санкціях і заходах, «природа, зміст і методи впровадження громадських санкцій і заходів не повинні порушувати особисті права або гідність правопорушників та членів їх сімей і не повинні викликати ро-

здатування. Не можуть порушуватись самоповага, сімейні зв'язки, соціальні контакти й здатність жити у суспільстві». Все це означає, що зміст та спосіб застосування громадських санкцій та заходів має здійснюватися у відповідності з всіма загальноновизнаними на міжнародному рівні правами людини й громадянина.

Насамкінець необхідно звернути увагу на те, що вітчизняне кримінальне та кримінально-виконавче законодавство передбачають можливість застосування покарань, альтернативних позбавленню волі. Але покарання, альтернативні позбавленню волі, і громадські санкції та заходи — це далеко не одне й те ж і ототожнювати їх — це означає не розуміти різницю у правовій природі цих інститутів, оскільки «покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави», а громадські заходи як альтернатива покаранням виключають державний примус. Одним з основоположних принципів при застосуванні громадських заходів є широке залучення громадськості до поводження з правопорушниками. Якщо застосуванням громадських санкцій та заходів у ряді країн переймається служба пробації, то в Україні виконанням більшості покарань, альтернативних позбавленню волі, займається кримінально-виконавча інспекція, функції якої як правоохоронного органу не співпадають із функціями служби пробації.

ОСОБЛИВА ЧАСТИНА

Розділ 7

Виконання покарання у виді штрафу

Згідно із ч. 1 ст. 53 КК України штраф — це грошове стягнення, що накладається судом у випадках і межах, встановлених в Особливій частині цього Кодексу. КВК України передбачає два правових режими виконання покарання у виді штрафу: добровільне його виконання засудженим і примусове стягнення в процесі виконавчого провадження. Добровільна сплата штрафу полягає у внесенні засудженим у місячний строк після набрання вироком законної суми штрафу в установу банку на спеціальний рахунок і надання до відповідного суду документа, який підтверджує сплату штрафу.

Добровільна сплата штрафу у встановлений законом місячний строк означає, що покарання виконане. На практиці закріплення відомостей про закінчення виконання покарання здійснюється шляхом долучення до матеріалів кримінальної справи квитанції про сплату призначеної судом суми штрафу. Однак згідно з ч. 2 ст. 26 КВК у разі несплати засудженим штрафу у місячний строк його стягнення провадиться примусово Державною виконавчою службою на підставі виконавчого листа, виданого судом, який постановив вирок, з такими особливостями: в постанові про відкриття виконавчого провадження державний виконавець не встановлює строк для добровільного виконання вироку; засуджений звільняється від сплати виконавчого збору.

Процес примусового виконання штрафу доцільно розглянути, розділивши його на декілька стадій: стадія відкриття (порушення) виконавчого провадження; підготовки до виконання та власне виконання покарання.

Відкриття виконавчого провадження — перший етап процесу виконання майнового покарання. На цьому етапі державний виконавець, одержавши виконавчий документ, повинен установити наявність або відсутність підстав для порушення виконавчого провадження, після чого прийняти рішення про порушення виконавчого провадження або відмову в його порушенні.

Згідно із ст. 18 Закону України «Про виконавче провадження» підставою відкриття виконавчого провадження є виконавчий документ.

У процесі виконання майнових покарань виконавчими документами є виконавчі листи, що видаються судами на підставі вироків та постанов судів. Відповідно до ч. 1 ст. 24 вищезазначеного Закону державний виконавець зобов'язаний прийняти до виконання виконавчий документ і відкрити виконавче провадження, якщо не закінчився строк пред'явлення виконавчого документа до виконання і цей документ відповідає вимогам, передбаченим цим Законом, та пред'явлений до виконання до відділу державної виконавчої служби за належним місцем виконання рішення. Державний виконавець у триденний строк з дня надходження до нього виконавчого документа вносить постанову про відкриття виконавчого провадження.

Завдання державного виконавця на стадії порушення виконавчого провадження — у триденний строк перевірити відносно виконавчого документа такі обставини: чи правильно визначена територіальна компетенція виконання вимог пред'явленого виконавчого документа; чи дотримано термінів пред'явлення виконавчого документа до стягнення; чи набрало законної сили рішення, на підставі якого виданий виконавчий документ і чи не закінчилися строки давності виконання судового рішення, якщо такі встановлені; чи є в особи, що пред'явила виконавчий документ, відповідні повноваження; чи відповідає виконавчий документ установленим законом формі і змісту.

Однак до порушення виконавчого провадження ніякі виконавчі дії здійснюватися не можуть. Дане правило впливає з того, що здійснення виконавчих дій сполучено з можливістю застосування до боржника заходів державно-владного примусу у вигляді заходів примусового виконання, що істотно обмежують його майнові права.

Статтею 20 Закону України «Про виконавче провадження» передбачені загальні положення про місце здійснення виконавчих дій. Так, виконавчі дії провадяться державним виконавцем за місцем проживання, роботи боржника або за місцезнаходженням його майна. Державний виконавець зобов'язаний перевірити дотримання строків пред'явлення виконавчого документа до виконання. Відповідно до ч. 1 ст. 21 вищезазначеного Закону виконавчі листи можуть бути пред'явлені до виконання протягом трьох років.

При вирішенні питання про порушення виконавчого провадження державний виконавець, одержавши виконавчий документ, повинен зробити його юридичний аналіз і визначити, чи відповідає він вимогам, зазначеним у ст. 19 Закону України «Про виконавче провадження». У виконавчому документі мають бути зазначені: назва документа, дата видачі та найменування суду, що видав документ; дата і номер вироку, за яким видано виконавчий документ; найменування боржника, його адреса, дата і місце народження боржника та його місце роботи; резолютивна частина вироку; дата набрання чинності вироком; строк пред'явлення вико-

навчого документа до виконання. Виконавчий документ має бути підписаний уповноваженою посадовою особою і скріплений печаткою.

Недотримання у виконавчому документі хоча б однієї з перерахованих у даній нормі вимог тягне за собою втрату ним виконавчої сили і направлення його на дооформлення.

Друга стадія виконання — це підготовка до виконання. Вона має на меті створення належних умов для своєчасного й ефективного виконання. Підготовчі дії зводяться, як правило, до встановлення місця проживання боржника, його роботи, з'ясування розміру заробітної плати. Однак найбільше часу державні виконавці витрачають на встановлення наявності майна боржника, на яке можна звернути стягнення.

Майнове становище фізичних осіб ні в яких спеціальних документах зараз не відбивається. Однак з практики відомо, що деяке майно фізичних осіб підлягає реєстрації, а деякі види майна можуть перебувати тільки у певних місцях. Для цього державний виконавець робить запити в різні організації, проводить інші дії з тим, щоб з'ясувати факт наявності майна або коштів, витребує відомості про доходи боржника.

Так, для з'ясування майнового становища боржника державний виконавець може запитати: банки — про внески; відповідні організації і громадян — про наявність у них майна боржника і членів його родини; податкову інспекцію, місцеве відділення пенсійного фонду — про місце роботи боржника; бухгалтерію підприємства — про належні боржнику кошти; бюро технічної інвентаризації — про будинок, квартиру, інше приміщення боржника; державтоінспекцію — про транспортні засоби боржника; нотаріальні контори — про укладені або оформлювані боржником договори дарування, купівлі-продажу, позики і т. ін. Якщо боржник працює або працював на великому підприємстві, що пройшло процедуру акціонування, можна зробити запит до реєстроутримувача акцій даного підприємства на предмет, чи не є боржник акціонером.

Однак здебільшого майно фізичних осіб не підлягає реєстрації. Звернути на нього стягнення можливо тільки за наявності цього майна в місці проживання боржника або при одержанні відомостей про те, що майно перебуває в іншому місці. При цьому державним виконавцем реалізується надане йому право входити до приміщень і сховищ, що належать боржникам або зайняті ними, провадити огляд зазначених приміщень і сховищ, при необхідності примусово їх відкривати в установленому порядку, опечатувати ці приміщення і сховища, а також одержувати від інших осіб необхідні для проведення виконавчих дій пояснення, довідки, іншу інформацію.

На виявлене майно боржника накладається арешт, який полягає в проведенні його опису, оголошенні заборони розпоряджатися ним, а при необхідності — в обмеженні права користуватися майном чи його вилученні в боржника та передачі на зберігання іншим особам.

Опис майна боржника провадиться державним виконавцем у присутності боржника чи його представника і не менше двох понять. При відсутності боржника чи його представника опис майна здійснюється в присутності одного з повнолітніх членів сім'ї боржника, а при їх відсутності — за участю представника житлово-експлуатаційної організації або представника органів державної влади та місцевого самоврядування. При проведенні опису майна державний виконавець оголошує боржнику заборону розпоряджатися описаним майном, а в разі необхідності — його користуванням. Види, обсяг і строки обмеження встановлюються в кожному конкретному випадку з урахуванням властивостей майна, його значення для власника або володільця, необхідності користування та інших обставин.

Про опис майна і заборону його відчуження, якщо відчуження описаного майна може здійснюватися лише у встановленому законодавством порядку, державний виконавець направляє повідомлення в органи чи установи, які посвідчують договори відчуження майна або провадять його перереєстрацію на іншого власника (органи нотаріату, державна автомобільна інспекція, бюро технічної інвентаризації тощо). Майно, на яке накладено арешт, передається на зберігання боржникові або іншим особам (зберігачам), призначеним державним виконавцем під розписку в акті.

Крім того, в процесі підготовки до виконання здійснюється оцінка арештованого майна. Згідно із ст. 57 Закону України «Про виконавче провадження» оцінка майна боржника провадиться державним виконавцем, якщо вартість майна не перевищує сто неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, за ринковими цінами, які діють на день проведення оцінки, крім випадків, коли оцінка провадиться за регульованими цінами, а також у разі оцінки нерухомого майна, транспортних засобів, повітряних, морських та річкових суден.

Проте якщо оцінити окремі предмети складно або якщо боржник заперечує проти передачі арештованого майна боржника на реалізацію за оцінкою, проведеною державним виконавцем, останній запрошує експерта (спеціаліста) для визначення вартості майна. Витрати на призначення експерта несе сторона, яка оспорує оцінку майна, проведеною державним виконавцем. Для проведення оцінки нерухомого майна, транспортних засобів, повітряних, морських, річкових суден та майна, вартість якого перевищує сто неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, державний виконавець залучає оцінювача. Державний виконавець про оцінку арештованого майна повідомляє боржника, який має право оскаржити оцінку майна до суду в 10-денний строк з дня отримання повідомлення.

Разом із тим, згідно із ст. 54 Закону України «Про виконавче провадження» не допускається звернення стягнення на майно, зазначене в

Переліку видів майна громадян, на яке не може бути звернено стягнення за виконавчими документами (додаток до цього Закону). Відповідно до цього переліку стягнення за виконавчими документами не може бути звернено на такі види майна та предмети, що належать боржникові на праві власності чи є його часткою у спільній власності, необхідні для боржника, членів його сім'ї та осіб, які перебувають на його утриманні:

1. Носильні речі та предмети домашнього вжитку, необхідні боржникові і особам, які перебувають на його утриманні:

а) одяг — на кожну особу: одне літнє або осіннє пальто, одне зимове пальто або кожух, один зимовий костюм (для жінок — два зимових плаття), один літній костюм (для жінок — два літніх плаття), головні убори по одному на кожний сезон. Для жінок, крім того, дві літні хустки, одна тепла хустка (або шаль) та інший одяг, зношений більш як на 50 відсотків;

б) взуття у кількості по одній парі літнього, осіннього, зимового та інше взуття, зношене більш як на 50 відсотків;

в) білизна у кількості двох змін на кожну особу;

г) постіль (матрац, подушка, два простирадла, дві наволочки, ковдра) і два особистих рушника на кожну особу;

д) необхідний кухонний посуд;

е) один холодильник на сім'ю;

ж) меблі — по одному ліжку та стільцю на кожну особу, один стіл, одна шафа на сім'ю (крім меблевих гарнітурів, на які може бути звернене стягнення);

з) всі дитячі речі.

2. Продукти харчування, потрібні для особистого споживання боржнику, членам його сім'ї та особам, які перебувають на його утриманні, — на три місяці.

3. Паливо, потрібне боржникові, членам його сім'ї та особам, які перебувають на його утриманні, для готування їжі та обігрівання приміщення протягом шести місяців.

4. Одна корова, а у разі відсутності корови — одна телиця; коли немає ні корови, ні телиці — одна коза, вівця чи свиня — у осіб, які займаються сільським господарством.

5. Корм для худоби, який не підлягає вилученню в кількості, потрібній до початку вигону худоби на пасовище або до збору нових кормів.

6. Насіння, потрібне для чергових посівів (осіннього і весняного) та незнятий урожай — у осіб, які займаються сільським господарством (за винятком земельних ділянок, на які накладено стягнення).

7. Інструменти, необхідні для особистих професійних занять (швейні, музичні та інші).

Від того, наскільки повно проведена підготовка, залежить своєчасність і ефективність самого виконання. У роботі державних виконавців підготовка посідає основне місце і займає 60-70% часу.

Власне виконання є застосуванням до боржника встановлених законом примусових заходів. Суть виконання полягає у вилученні в боржника грошей або певного майна.

Згідно із ст. 55 Закону України «Про виконавче провадження» вилучення арештованого майна з передачею його для реалізації провадиться у строк, встановлений державним виконавцем, але не раніше ніж через п'ять днів після накладення арешту. Продукти та інші речі, що швидко псуються, вилучаються і передаються для продажу негайно після накладення арешту. Державний виконавець зобов'язаний подбати про забезпечення умов реалізації майна боржника, які не ущемлюють його законних інтересів. Так, ще під час проведення опису боржник має право зазначити ті види майна або предмети, на які слід звернути стягнення в першу чергу. Державний виконавець зобов'язаний задовольнити вимоги боржника, якщо вони не ускладнюють виконання рішення. Це положення Закону є однією з гарантій раціонального виконання майнових покарань.

Відповідно до ст. 61 вищезазначеного Закону реалізація арештованого майна, за винятком майна, вилученого за законом з обігу та зазначеного в ч. 5 ст. 55 цього Закону, здійснюється спеціалізованими організаціями, які залучаються на тендерній (конкурсній) основі, на підставі договорів між Державною виконавчою службою та спеціалізованими організаціями шляхом його продажу на прилюдних торгах, аукціонах.

Боржник має право визначити, в якій послідовності необхідно продавати майно. У разі коли від продажу частини майна буде виручено суму, достатню для виконання покарання у виді штрафу, сплати виконавчого збору, витрат на здійснення виконавчих дій, подальший продаж арештованого майна припиняється. Вимоги боржника щодо черговості продажу майна не приймаються державним виконавцем, якщо внаслідок їх задоволення виникнуть перешкоди чи додаткові труднощі для виконання або продовжиться його строк.

Кошти, отримані від реалізації арештованого майна, вносяться на депозитний рахунок відділу та до спеціального фонду виконавчого провадження у порядку, встановленому п. 5.1.2. Інструкції про проведення виконавчих дій, звідки вони перераховуються до Державного бюджету України.

Крім заходів примусового виконання, пов'язаних з описом і арештом майна боржника, Законом України «Про виконавче провадження» передбачене звернення стягнення на заробітну плату (заробіток), пенсію, стипендію та інші доходи боржника. Проте ці об'єкти стягнення використовуються при відсутності у боржника коштів на рахунках у кредитних установах, відсутності чи недостатності майна боржника для повного покриття належних до стягнення сум, а також при виконанні рішень про стягнення періодичних платежів та стягнень на суму, що не перевищує двох мінімальних розмірів заробітної плати.

Згідно із ст. 69 вищезазначеного Закону відрахування із заробітної плати (заробітку), пенсії чи стипендії громадян проводить адміністрація підприємств, установ і організацій на підставі надісланих їм державним виконавцем виконавчих документів. Якщо боржник змінить місце роботи або місце проживання чи навчання, підприємства, установи, організації, які отримали виконавчий документ, повертають його не пізніше як у триденний строк державному виконавцеві з відміткою про нове місце роботи, проживання чи навчання боржника, якщо воно відоме, а також повідомляють про проведені ними стягнення періодичних платежів за виконавчими документами. У разі неподання зазначених відомостей з неповажних причин винних у цьому посадових осіб може бути притягнуто до відповідальності, передбаченої цим Законом. Звернення стягнення на пенсії провадиться відповідно до законодавства про пенсії.

Вищезазначені правила стягнення поширюються і на випадки звернення стягнення на: 1) доходи, отримані фізичною особою, яка є суб'єктом підприємницької діяльності; 2) доходи за працю в колективному сільськогосподарському (фермерському) господарстві; 3) авторську винагороду за твори літератури, науки або мистецтва, премії, що присуджуються за видатні досягнення в галузі науки, літератури і мистецтва, винагороду за відкриття, винахід, на який видано авторське свідоцтво, корисну модель, промисловий зразок і раціоналізаторську пропозицію; 4) суми на відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, а також втратою годувальника.

Законодавством України передбачено два способи кримінально-правового забезпечення виконання покарань: а) закріплення в законі можливості заміни судом одного покарання на інше при його невиконанні; б) встановлення в законі кримінальної відповідальності за ухилення від відбування кримінального покарання, визначення таких дій як новий самостійний злочин. Новий КК України чітко проводить розмежування між правовими наслідками неможливості сплати штрафу засудженим і ухиленням від його сплати.

Згідно із ч. 1 ст. 389 КК України ухилення від сплати штрафу карається виправними роботами на строк до двох років або обмеженням волі на той самий строк. Водночас законодавчо поняття ухилення від сплати штрафу не встановлено. Згідно із ч. 2 п. 5³ Постанови Пленуму Верховного Суду України від 22 грудня 1995 р. № 22 «Про практику призначення судами кримінального покарання» під ухиленням від сплати штрафу необхідно розуміти такі дії чи бездіяльність засудженого, які свідчили б про його намір уникнути цього покарання за наявності реальної можливості сплатити штраф (відмова від внесення коштів або невнесення їх без поважних причин, приховування місця роботи, майна, джерел доходів тощо).

Тому ухиленням від сплати штрафу є поведінка засудженого, пов'язана з прагненням уникнути покарання при наявності можливості спла-

тити штраф. Ця поведінка може виражатися в діях, спрямованих на приховання: а) майна, на яке може бути звернуто стягнення (переміщення майна в невідоме державному виконавцю місце, розтрата, відчуження, незаконна передача іншим особам, знищення (вилучення) документів, що підтверджують право на майно тощо); б) доходів (вилучення, знищення, підробка документів, на підставі яких установлюється заробітна плата або інший дохід засудженого, приховання місця роботи, джерела одержання інших доходів, на які може бути звернуто стягнення, тощо).

Проте на практиці трапляються випадки, коли державним виконавцем були вжиті всі заходи примусового виконання даного штрафу, але він так і не був сплачений або був сплачений частково. При цьому засуджений не здійснював дій, направлених на ухилення від виконання покарання у виді штрафу. Причин виникнення такої ситуації може бути принаймні дві. По-перше, при винесенні вироку у виді штрафу суддя не врахував майновий стан винного. По-друге, майнове становище засудженого може погіршитися після винесення вироку. У новому КК України питання заміни штрафу регулює ч. 4 ст. 53. Так, у разі неможливості сплати штрафу суд може замінити несплачену суму штрафу покаранням у виді громадських робіт із розрахунку: десять годин громадських робіт за один встановлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян, або виправними роботами із розрахунку один місяць виправних робіт за чотири встановлених законодавством неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, але на строк не більше двох років.

Згідно із ст. 28 КВК після стягнення штрафу виконавчий лист з відміткою про виконання вироку повертається суду, який постановив вирок.

Розділ 8

Виконання покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу

Відповідно до ч. 2 ст. 52 та ст. 54 КК України покарання у вигляді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу є додатковим покаранням і призначається тільки тим особам, які мають ці звання, ранги, чини або кваліфікаційний клас у разі вчинення ними тяжкого або особливо тяжкого злочину.

Покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу є безстроковим, оскільки час його застосування не обмежений у законі будь-якими межами і навіть після погашення або зняття судимості засуджений не має права претендувати на автоматичне відновлення його в тому званні, ранзі, чині або кваліфікаційному класі, яких він був позбавлений за вироком суду.

Покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу призначається судом особам, що мають :

- військові звання, які присвоюються військовослужбовцям під час проходження ними служби у Збройних Силах, Державній прикордонній службі, Службі безпеки, Міністерстві з питань надзвичайних ситуацій та захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи та інших військових формуваннях (Див. Постанову Верховної Ради України від 24.08.91 р. «Про військові формування на Україні»), а також військово-зобов'язаним (запаса);

- спеціальні звання, що присвоюються співробітникам міліції, Внутрішніх військ МВС, державної податкової адміністрації, податкової міліції, митної служби і деяким іншим категоріям працівників;

- ранги, встановлені для державних службовців, службових осіб органів місцевого самоврядування і дипломатичних працівників;

- класні чини, які введені для працівників прокуратури;

- кваліфікаційні класи, передбачені для суддів, судових експертів, лікарів — судово-психіатричних експертів.

Відповідно до ч. 1 ст. 29 КВК України після набуття вироком суду законної сили на адресу органу, який присвоїв військово, спеціальне звання, ранг, чин або кваліфікаційний клас, направляється копія цього вироку. Відносно військовослужбовця запаса копія вироку направ-

ляється до військового комісаріату за місцем його проживання. Після одержання копії вироку зазначений орган зобов'язаний:

- внести у відповідні документи запис про позбавлення засудженого військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу (ч. 2 ст. 29 КВК України);

- прийняти необхідні заходи до позбавлення засудженого всіх прав, пільг та повноважень, пов'язаних із наявністю відповідного звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу (ч.2 ст. 29 КВК України);

- повідомити суд про виконання покарання на протязі одного місяця з дня отримання копії вироку (ч. 4 ст. 29 КВК України).

Отже, розглянемо порядок виконання покарання, що встановлено, відносно різних категорій засуджених.

Згідно з Положенням про проходження військової служби особами офіцерського складу, прапорщиками (мічманами) Збройних Сил України, Положенням про проходження військової служби солдатами (матросами), сержантами і старшинами Збройних Сил України, Положенням про проходження військової служби (навчання) за контрактом у Збройних Силах України курсантами (слухачами) вищих військових навчальних закладів, військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів, Положенням про проходження військової служби за контрактом та кадрової військової служби у службі безпеки України, Положенням про проходження строкової військової служби солдатами і матросами, сержантами і старшинами Служби безпеки України, Положенням про проходження військової служби (навчання) за контрактом курсантами (слухачами) вищих військових навчальних закладів Служби безпеки України військовослужбовці і військовозобов'язані поділяються на рядовий склад, сержантський і старшинський склад, склад прапорщиків і мічманів і офіцерський склад, який поділяється на молодший офіцерський склад, старший офіцерський склад, вищий офіцерський склад. Всі військовослужбовці мають відповідні військові звання, які, в свою чергу, поділяються на армійські і корабельні.

Відповідно до зазначених нормативно-правових актів встановлюються такі військові звання: рядовий, матрос, старший солдат, старший матрос, молодший сержант, старшина 2 статті, сержант, старшина 1 статті, старший сержант, головний старшина, старшина, головний корабельний старшина, прапорщик, мічман, старший прапорщик, старший мічман, молодший лейтенант, лейтенант, старший лейтенант, капітан, капітан-лейтенант, майор, капітан 3 рангу, підполковник, капітан 2 рангу, полковник, капітан 1 рангу, генерал-майор, контр-адмірал, генерал-лейтенант, віце-адмірал, генерал-полковник, адмірал, генерал армії України.

До військових звань офіцерського складу медичної та юридичної служб, військових судів та прокуратур, які мають відповідну освіту, до-

даються слова «медичної служби» і «юстиції». До військових звань громадян, які перебувають у запасі, додається слово «запасу».

Як впливає із змісту ст. 29 КВК України позбавлення військового звання за вироком суду покладається на той орган або посадову особу, які присвоїли це звання.

Згідно з зазначеними вище Положеннями право на присвоєння відповідних військових звань надано:

- старшого солдата (старшого матроса) — командирам окремих військових частин, які користуються владою командира батальйону (корабля 3 рангу) і мають право видавати накази, начальникам вищих військових навчальних закладів чи підрозділів;

- молодшого сержанта (старшини 2 статті), сержанта (старшини 1 статті), старшого сержанта (головного старшини) — командирам бригад, полків, кораблів 1 і 2 рангів, окремих батальйонів і начальникам вищих військових навчальних закладів;

- старшин (головного корабельного старшини) — командирам дивізій, бригад кораблів і начальникам, які мають рівні з ними права, та вище;

- первинне офіцерське звання (молодший лейтенант, лейтенант) військовослужбовцям (військовозабов'язаним) присвоюється Міністром оборони України, Головою Служби безпеки України;

- прапорщика (мічмана), старшого прапорщика (старшого мічмана) — командувачу корпусу, а у воєнний час — командир дивізії і вище;

- до капітана (капітан-лейтенанта) включно — командувачам корпусів і вище, першому заступнику Голови Служби безпеки України;

- до майора (капітана 3 рангу) включно — командувачам військ оперативних командувань, першому заступнику Голови Служби безпеки України;

- до підполковника (капітана 2 рангу) включно — іншим керівникам Міністерства оборони України, головнокомандувачем видів Збройних Сил України, першому заступнику Голови Служби безпеки України;

- до полковника (капітана 1 рангу) включно — Міністру оборони України, Голові Служби безпеки України;

Військові звання вищого офіцерського складу військовослужбовцям присвоюються Президентом України за поданням Міністра оборони, Голови Служби безпеки України, Міністра з питань надзвичайних ситуацій та захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи, Директора Державної прикордонної служби України.

Особам, позбавленим військових звань, військовими комісарами одночасно із прийняттям на військовий облік присвоюється звання рядового (матроса) запасу.

Особи, позбавлені військових звань за вироком суду, можуть бути поновлені в попередньому званні у зв'язку зі скасуванням чи зміною

вироку суду або у разі звільнення від покарання на підставі закону про амністію чи акта про помилування.

Відповідно до Постанови Верховної Ради України від 22 квітня 1993 р. «Про спеціальні звання, формений одяг та знаки розрізнення в органах внутрішніх справ України» та Положення про проходження служби рядовим і начальницьким складом органів внутрішніх справ України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів УРСР №114 від 29 липня 1991 р. в редакції постанов Кабінету Міністрів України №33 від 27.01.1992 р., №349 від 20.03.1998 р. та №986 від 07.06.1999 р., для осіб, які проходять службу в органах внутрішніх справ, Внутрішніх військах МВС України та Державному департаменті України з питань виконання покарань, встановлені такі спеціальні звання: рядовий міліції, рядовий внутрішньої служби (рядовий склад), молодший сержант міліції, молодший сержант внутрішньої служби, сержант міліції, сержант внутрішньої служби, старший сержант міліції, старший сержант внутрішньої служби, старшина міліції, старшина внутрішньої служби, прапорщик міліції, прапорщик внутрішньої служби, старший прапорщик міліції, старший прапорщик внутрішньої служби (молодший начальницький склад), молодший лейтенант міліції, молодший лейтенант внутрішньої служби, лейтенант міліції, лейтенант внутрішньої служби, старший лейтенант міліції, старший лейтенант внутрішньої служби, капітан міліції, капітан внутрішньої служби (середній начальницький склад), майор міліції, майор внутрішньої служби, підполковник міліції, підполковник внутрішньої служби, полковник міліції, полковник внутрішньої служби (старший начальницький склад), генерал-майор міліції, генерал-майор внутрішньої служби, генерал-лейтенант міліції, генерал-лейтенант внутрішньої служби, генерал-полковник міліції, генерал-полковник внутрішньої служби (вищий начальницький склад).

Порядок позбавлення спеціальних звань відповідно до вироку суду є аналогічним позбавленням військового звання, тобто вирок суду виконують ті органи і посадові особи, яким законодавством надано право присвоєння відповідних спеціальних звань.

Відповідно до п.27 Положення про проходження служби рядовим і начальницьким складом органів внутрішніх справ України в діючій редакції перші та чергові спеціальні звання рядового, молодшого, середнього і старшого начальницького складу присвоюються:

— до підполковника міліції, підполковника внутрішньої служби включно — начальниками головних управлінь МВС України в Криму, місті Києві та Київській області, управлінь МВС в областях, управлінь Державного департаменту України з питань виконання покарань в областях, місті Севастополі, на транспорті та науково-дослідних установах, ректорами вищих закладів освіти системи МВС України та прирівняними до них особами;

— до полковника міліції, полковника внутрішньої служби включно — Міністром внутрішніх справ України, Головою Державного департаменту України з питань виконання покарань.

Чергові спеціальні звання середнього начальницького складу дільничним інспекторам міліції до капітана включно присвоюються начальниками районних управлінь, міських і районних відділів внутрішніх справ.

Спеціальні звання вищого начальницького складу присвоюються Президентом України за поданням Міністра внутрішніх справ та Директора Державного департаменту України з питань виконання покарань.

Згідно з положеннями ст. 410 Митного кодексу України посадовим особам Митної служби України відповідно до займаних посад і стажу роботи в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, присвоюються такі спеціальні звання: дійсний державний радник митної служби, державний радник митної служби 1, 2 та 3 рангів, радник митної служби 1, 2 та 3 рангів, інспектор митної служби 1, 2, 3 та 4 рангів, інспектор митної служби, молодший інспектор митної служби, курсант.

Зазначена норма Митного кодексу України визначає також права посадових осіб щодо присвоєння і, зрозуміло, позбавлення, в тому числі і на підставі вироку суду, спеціальних звань співробітників митної служби.

Спеціальне звання дійсного державного радника митної служби присвоюється Президентом України за поданням Кабінету Міністрів України.

Спеціальні звання державного радника митної служби 1, 2 та 3 рангів присвоюється Президентом України за поданням керівника Державної митної служби України.

Спеціальні звання радника митної служби 1, 2 та 3 рангів, інспекторів митної служби 1, 2, 3 та 4 рангів, інспекторів митної служби та молодших інспекторів митної служби присвоюються керівником спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади в галузі митної справи.

Спеціальне звання курсанта присвоюється керівниками відповідних закладів освіти.

Спеціальні звання співробітників податкової міліції встановлені Законом України «Про державну податкову службу в Україні» в редакції Закону від 5 лютого 1998 р.

Згідно з нормами зазначених законів особам, яких прийнято на службу до податкової міліції на посади начальницького складу, присвоюються такі спеціальні звання: генерал-лейтенант податкової міліції, генерал-майор податкової міліції (вищий начальницький склад), полковник податкової міліції, підполковник податкової міліції, майор податкової міліції (старший начальницький склад), капітан податкової міліції, старший лейтенант податкової міліції, лейтенант податкової міліції (середній

начальницький склад), старший прапорщик податкової міліції, прапорщик податкової міліції (молодший начальницький склад).

Законом України «Про державну податкову службу у Україні» в редакції закону від 24 грудня 1993 року №3813-XI1 іншим посадовим особам податкових адміністрацій також присвоюються спеціальні звання, а саме: головний державний радник податкової служби, державний радник податкової служби 1, 2 та 3 рангів, радник податкової служби 1, 2 та 3 рангів, інспектор податкової служби 1, 2 та 3 рангів.

Порядок присвоєння і позбавлення спеціальних звань молодшого начальницького складу податкової міліції визначається Державною податковою адміністрацією України, а порядок присвоєння спеціальних звань особам середнього, старшого та вищого начальницького складу податкової міліції та іншим посадовим особам податкової служби — Кабінетом Міністрів України.

Відповідно до Закону України «Про дипломатичну службу» та ст. 1 Закону України «Про дипломатичні ранги» №253-IV від 28.11.2002 р. для державних службовців дипломатичної служби встановлюються такі дипломатичні ранги: Надзвичайний і Повноважний Посол, Надзвичайний і Повноважний Посланник першого і другого класів, радник першого і другого класів, перший секретар першого і другого класів, другий секретар першого і другого класів, третій секретар, аташе.

Дипломатичні ранги від Надзвичайного і Повноважного Посла до аташе прирівнюються до рангів державних службовців відповідно з першого до одинадцятого рангу.

Згідно зі ст. 2 Закону України «Про дипломатичні ранги» державним службовцям, які працюють в системі органів дипломатичної служби, дипломатичний ранг присвоюється і скасовується Міністром закордонних справ України.

Дипломатичні ранги Надзвичайного і Повноважного Посла, Надзвичайного і Повноважного Посланника першого та другого класів присвоюються Президентом України за поданням Міністра закордонних справ України.

Стаття 5 зазначеного вище закону встановлює, що державний службовець, якому присвоєно дипломатичний ранг, перебуває в ньому довічно і може бути позбавлений дипломатичного рангу лише за вироком суду, а також у разі припинення громадянства України. Позбавлення дипломатичного працівника дипломатичного рангу означає позбавлення його всіх попередніх рангів.

Відповідно до Закону України «Про державну службу» прийняття на державну службу (професійну діяльність осіб, які обіймають посади в державних органах і отримують платню за рахунок державних коштів), просування по ній службовців, стимулювання їх праці, вирішення інших питань, пов'язаних зі службою, проводиться відповідно до кате-

горій посад службовців, а також відповідно до рангів, які їм присвоюються.

Стаття 25 зазначеного Закону встановлює сім категорій посад службовців. Головним критерієм при цьому є організаційно-правовий рівень того органу, який приймає службовця на роботу, обсяг і характер компетенції на відповідній посаді, роль і місце посади в структурі державного органу. Згідно зі ст. 26 Закону України «Про державну службу» встановлено такі ранги державних службовців: службовцям, які займають відповідні посади, віднесені до першої категорії, можуть бути присвоєні 3, 2 і 1 ранги, другої категорії — 5, 4 і 3 ранги, третьої категорії — 7, 6 і 5 ранги, четвертої категорії — 9, 8 і 7 ранги, п'ятої категорії — 11, 10 та 9 ранги, шостої категорії — 13, 12 і 11 ранги, сьомої категорії — 15, 14 та 13 ранги.

Порядок присвоєння державному службовцю відповідного рангу і позбавлення його цього рангу визначається Положенням про ранги державних службовців, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України №658 від 19 червня 1996 р.

Ранги присвоюються державним службовцям в індивідуальному порядку відповідно до займаної посади, рівня професійної кваліфікації і результатів роботи.

Особам, які вперше зараховані на державну службу, присвоюється, як правило, найнижчий ранг, передбачений для відповідних категорій посад.

Ранги, які відповідають посадам першої категорії, присвоюються Президентом України, другої категорії — Кабінетом Міністрів України.

Ранги керівникам місцевих органів державної виконавчої влади, головам місцевих рад, які відповідають посадам третьої — п'ятої категорії, присвоюються відповідно керівником органу державної виконавчої влади або головою ради вишого рівня.

Ранги іншим керівникам і спеціалістам органів державної виконавчої влади і місцевого самоврядування, які відповідають посадам третьої — сьомої категорії, присвоюються за місцем роботи керівниками цих органів.

Державний службовець може бути позбавлений рангу тільки судом, у тому числі і у випадку призначення своїм вироком покарання, яке передбачає позбавлення цього рангу.

Положення про класні чини працівників органів прокуратури України, затверджене Постановою Верховної Ради України №1795 — XII від 6 листопада 1991 р. встановлює для осіб, які займають певні посади у системі органів прокуратури, десять класних чинів: державний радник юстиції України, державний радник юстиції першого класу, державний радник юстиції другого класу, державний радник юстиції третього класу, старший радник юстиції, радник юстиції, молодший радник юстиції, юрист першого класу, юрист другого класу, юрист третього класу.

Відповідно до ст. 47 Закону України «Про прокуратуру» класні чини державного радника юстиції першого класу, державного радника юс-

тиції другого класу, державного радника юстиції третього класу присвоюється Президентом України, інші класні чини — Генеральним прокурором України.

Класний чин державного радника юстиції України присвоюється Генеральному прокурору України за посадою.

Згідно зі ст.16 Закону України «Про кваліфікаційні комісії, кваліфікаційну атестацію і дисциплінарну відповідальність суддів судів України» із змінами, внесеними Законом України № 2536 — III від 21 червня 2001 р., залежно від посади, стажу та досвіду роботи, рівня професійних знань для суддів довічно встановлюється шість кваліфікаційних класів: вищий, перший, другий, третій, четвертий та п'ятий.

Кваліфікаційні класи суддів встановлюються кваліфікаційною комісією:

- вищий кваліфікаційний клас — заступникам Голови, суддям Верховного Суду України та вищого спеціалізованого суду України;
- перший — другий кваліфікаційні класи — суддям Верховного Суду України і вищого спеціалізованого суду України;
- перший — третій кваліфікаційні класи — суддям апеляційних судів, голові, заступникам голови місцевого господарського суду;
- другий — п'ятий кваліфікаційні класи — суддям місцевих судів.

Голова Верховного Суду України, Голова вищого спеціалізованого суду України є суддями вищого кваліфікаційного класу за посадою.

Позбавлення суддів кваліфікаційного класу відповідно до ст.19 зазначеного Закону здійснює кваліфікаційна комісія.

Кваліфікаційні класи також можуть отримувати і експерти, які залучаються до проведення судових експертиз. Так, ст. 16 Закону України «Про судову експертизу» встановлює, що з метою забезпечення належного професійного рівня керівних працівників та фахівців, які залучаються до судових експертиз або беруть участь у розробках теоретичної та методичної бази судової експертизи, вони підлягають атестуванню.

Залежно від спеціалізації і рівня підготовки їм присвоюється кваліфікація судового експерта з дозволом проведення певного виду експертиз і кваліфікаційний клас.

Порядок проведення атестації, присвоєння та позбавлення кваліфікаційних класів визначається міністерствами і відомствами, до системи яких входять спеціалізовані установи та відомчі служби, що проводять судові експертизи. Виходячи зі змісту ст. 54 КК України, суд може самостійно, за наявності відповідних підстав, позбавити особу будь-якого військового звання, в тому числі і звання вищого офіцерського складу, або будь-якого спеціального звання, рангу, чину чи кваліфікаційного класу, незалежно від того, ким вони були присвоєні. В цьому знаходить свій конкретний вираз принцип рівності всіх громадян перед законом, а також принцип незалежності судової влади.

Розділ 9

Виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю

Згідно з ч. 1 ст. 55 КК України позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю може бути призначене як основне покарання на строк від двох до п'яти років або як додаткове покарання на строк від одного до трьох років. Це покарання полягає в забороні засудженому займати посаду, яку він займав під час вчинення злочину, та аналогічні посади на державній службі, в органах місцевого самоврядування або при здійсненні певної професійної або іншої діяльності.

Каральний потенціал покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю реалізується у двох формах: 1) у формі припинення трудового договору з засудженим, який посідає певну посаду, або анулювання дозволу на заняття певною діяльністю; 2) у формі відмови засудженому в укладенні нового трудового договору на обіймання певної посади або видачі дозволу на заняття певною діяльністю.

Якщо виконання вироку в першій формі відбувається одноактно, відразу після вступу його в законну силу, то в другій — протягом усього визначеного вироком строку покарання. Засуджений до позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю повинен відчувати вплив карального потенціалу цього покарання протягом усього строку, визначеного вироком. Тривалість, строковість виконання даного покарання є однією з основних його ознак, що характеризує зміст цього покарання. Разом з тим умовно-дострокове звільнення від відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, призначеного як основне покарання, законом не передбачено.

Згідно з ч. 3 ст. 55 КК України при призначенні позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткового покарання до арешту, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі на певний строк воно поширюється на весь час відбування основного покарання і, крім цього, на строк, встановлений вироком суду, що набрав законної сили. При цьому строк додаткового покарання обчислюється з моменту відбуття основного покарання, а при призначенні покарання

у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткове до інших основних покарань, а також у разі застосування ст. 77 цього Кодексу — з моменту набрання законної сили вироком. Тобто засуджений, якому, наприклад, покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю було призначено додатково до позбавлення волі, відбуває це покарання крім строку, зазначеного у вирокі суду, ще і протягом строку відбування покарання у виді позбавлення волі.

КВК України не вніс суттєвих змін у регламентацію виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Згідно із ст. 30 цього Кодексу виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, призначеного як основне покарання, а також як додаткове до основних покарань, покладається на кримінально-виконавчу інспекцію, а проведення індивідуально-профілактичної роботи за місцем проживання засудженого — на органи внутрішніх справ. Виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, призначеного як додаткове покарання до арешту, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі на певний строк, під час відбування основного покарання покладається на адміністрацію арештного дому, кримінально-виконавчої установи, командування дисциплінарного батальйону, військової частини чи начальника гарнізону.

Кримінально-виконавча інспекція веде облік засуджених до позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; контролює додержання вимог вироку суду засудженим, власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом за місцем роботи засудженого, а також органом, що має право анулювати дозвіл на заняття відповідним видом діяльності, яка заборонена засудженому, вживає заходів до припинення порушень вимог вироку; вносить подання органу внутрішніх справ щодо здійснення приводу засуджених, які не з'явилися за викликом до кримінально-виконавчої інспекції без поважних причин, організує початковий розшук засуджених, місцезнаходження яких невідоме, та надсилає матеріали до органів внутрішніх справ для оголошення розшуку таких засуджених. У разі невиконання власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом вироку суду щодо особи, позбавленої права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, кримінально-виконавча інспекція надсилає матеріали прокуророві для вирішення питання про притягнення винних осіб до відповідальності згідно із законом.

З метою виконання вищезазначених обов'язків працівники кримінально-виконавчої інспекції виконують наступні дії: один раз на три місяці направляють до органів внутрішніх справ запити про те, чи при-

тягувалися такі засуджені до адміністративної відповідальності; один раз на шість місяців направляють вимоги до підрозділів інформаційних технологій головних управлінь МВС України в Автономній Республіці Крим, місті Києві та Київській області, управлінь МВС України в областях, місті Севастополі та на транспорті з метою встановлення випадків учинення засудженими особами нових злочинів, а отримані відповіді зберігаються в особових справах засуджених осіб; у разі потреби здійснюють контрольні перевірки за місцем роботи засуджених осіб. За результатами перевірки складаються акти у двох примірниках, один з яких залишається на підприємстві, в установі, організації, а другий з відміткою про ознайомлення власника підприємства зберігається в особовій справі засудженої особи та використовується для контролю за усуненням виявлених недоліків.

Відповідно до ст. 84 КК України кримінально-виконавчі інспекції направляють до суду подання про звільнення від покарання осіб, які під час його відбування згідно з медичним висновком захворіли на психічну чи іншу тяжку хворобу, що перешкоджає відбуванню призначеного судом покарання. У разі потреби кримінально-виконавча інспекція може давати дозвіл засудженим особам виїжджати за межі України. Такий дозвіл надається тільки у випадках направлення засудженої особи у відрядження з місця роботи, у разі потреби проходження курсу лікування та в разі смерті близького родича (подружжя, батьки, діти, усиновлювачі, усиновлені, рідні брати й сестри, дід, баба, онуки), що обов'язково повинно бути підтверджено документально. У таких випадках ксерокопії відповідних документів долучаються до особової справи засудженої особи. У разі прийняття рішення про надання засудженій особі дозволу на виїзд за межі України (відмови в наданні дозволу на виїзд) працівник інспекції виносить мотивовану постанову, яка видається засудженій особі. Копія такої постанови долучається до особової справи засудженої особи.

В свою чергу адміністрація арештного дому, кримінально-виконавчої установи, командування дисциплінарного батальйону, військової частини чи начальник гарнізону, де відбуває покарання особа, засуджена до додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, не може використовувати засудженого на роботах, виконання яких йому заборонено згідно з вироком. За двадцять днів до закінчення строку покарання, а в разі умовно-дострокового звільнення засудженої особи або заміни невідбутої частини покарання більш м'яким — у день звільнення вищезазначені органи направляють до підрозділу кримінально-виконавчої інспекції за обраним засудженим місцем проживання копії вироку та постанови суду, довідку на засуджену особу, де зазначають її установочні дані, дату звільнення та дані про родичів, а також підписку про явку до підрозділу інспекції в ріденний термін після звільнення.

Тобто тільки кримінально-виконавчу інспекцію і адміністрацію арештного дому, кримінально-виконавчої установи, командування дисциплінарного батальйону, військової частини чи начальника гарнізону можна визнати суб'єктами виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Разом з тим, у процесі виконання вищезазначеного покарання беруть участь різні державні і недержавні установи, організації, посадові особи і громадяни. Правове положення зазначених органів характеризується тим, що вони сприяють процесу виконання в зв'язку з покладеними на них законодавством обов'язками.

У КВК України відсутня спеціальна норма, що регулює участь органів внутрішніх справ у процесі виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Органи внутрішніх справ, беручи участь у процесі виконання цього покарання, зобов'язані створити умови для нормальної діяльності органів, на які покладається виконання покарань. Ніяких каральних заходів до засуджених ці органи застосовувати не мають права.

Так, одним з напрямків діяльності органів внутрішніх справ у процесі виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю є розшук засуджених осіб, місцезнаходження яких невідоме, та привід засуджених осіб до кримінально-виконавчої інспекції або суду.

Крім того, працівники служби дільничних інспекторів міліції органів внутрішніх справ: ведуть облік осіб, засуджених до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; проводять із засудженими особами індивідуально-профілактичну роботу, спрямовану на їх виправлення, попередження порушення громадського порядку та інших прав громадян, а також учинення ними нових злочинів; щомісяця здійснюють перевірки за місцем проживання засуджених осіб, про результати яких у кінці кожного кварталу письмовою довідкою, окремо щодо кожної засудженої особи, інформують підрозділи інспекції і обов'язково додають до неї матеріали перевірки (пояснення засудженої особи, рапорти та ін.), які долучаються до особових справ засуджених осіб; у разі встановлення факту притягнення до адміністративної відповідальності засудженої особи письмово повідомляють про це підрозділ інспекції та вносять відповідні записи до алфавітних карток обліку осіб, стосовно яких здійснюється профілактична робота.

КВК України більш широко визначає обов'язки адміністрації організації, де працює засуджений, та органів, які мають право анулювати дозвіл на заняття певними видами діяльності. Необхідно підкреслити, що посадові особи, яким направляється копія вироку для виконання, не виконують покарання, а лише виконують вказані у вироку

вимоги. Іншими словами, ці посадові особи здійснюють «технічну» роботу: вносять у відповідні документи необхідні записи, вживають заходів для позбавлення засудженого пільг, які він мав до покарання.

Згідно із ст. 32 КВК України власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган за місцем роботи засудженого зобов'язаний: не пізніше трьох днів після одержання копії вироку суду звільнити засудженого з посади, яку він займає, або від того виду професійної діяльності, права на яку він позбавлений, внести до трудової книжки засудженого запис про те, на якій підставі, на який строк і які посади він позбавлений права обіймати або яким видом професійної діяльності він позбавлений права займатися, та повідомити кримінально-виконавчу інспекцію про виконання вимог вироку; за вимогою кримінально-виконавчої інспекції надавати їй документи, пов'язані з виконанням покарання.

Певні обов'язки покладаються і на органи, які мають право анулювати дозвіл на заняття певними видами діяльності. Так, ці органи зобов'язані не пізніше трьох днів після одержання копії вироку суду анулювати дозвіл на заняття тим видом діяльності, яка заборонена засудженому, вилучити відповідний документ, який надає даній особі право займатися певним видом діяльності, і повідомити про виконання вимог вироку суду кримінально-виконавчу інспекцію.

У разі невиконання вищезазначеними органами вироку суду щодо особи, позбавленої права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, кримінально-виконавчі інспекції направляють матеріали прокуророві для вирішення питання про притягнення винних осіб до відповідальності згідно із ст. 282 КК України.

Що ж стосується правового статусу засуджених до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, то вони виконують обов'язки та користуються всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, визначених законодавством України і встановлених вироком суду. В раніш діючому законодавстві не було спеціальної норми про обов'язки засуджених до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Так, згідно зі ст. 34 КВК України засуджений до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю зобов'язаний виконувати вимоги вироку суду, надавати за вимогою кримінально-виконавчої інспекції документи, які пов'язані з виконанням даного покарання, повідомляти інспекцію про місце роботи і проживання чи їх зміну, з'являтися за викликом до кримінально-виконавчої інспекції. У разі неприбуття засудженого без поважних причин він за поданням кримінально-виконавчої інспекції може бути підданий приводу органом внутрішніх справ. Поважними причинами неявки засудженого до кримінально-виконавчої інспекції у

призначений строк визнаються: несвоєчасне одержання виклику, хвороба та інші обставини, що фактично позбавляють його можливості своєчасно прибути за викликом і які документально підтверджені. Засудженому забороняється без дозволу кримінально-виконавчої інспекції виїжджати за межі України.

Порядок і умови виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю детально регламентовано в Інструкції про порядок виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та здійснення контролю щодо осіб, засуджених до таких покарань, яка затверджена наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань та Міністерства внутрішніх справ України від 19 грудня 2003 року № 270/1560.

Підставою для виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю є копія вироку (постанови, ухвали) суду, що набрав законної сили (завірений підписом судді та печаткою суду), закон України про амністію та акт помилування. У день отримання копії вироку суду працівник інспекції заносить відомості про засуджену особу до журналу обліку осіб, засуджених до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, і заводить особову справу. Номер особової справи повинен збігатися з номером, за яким копія вироку зареєстрована в журналі обліку. Надалі в особовій справі зосереджуються всі документи, на підставі яких дану особу було взято на облік, а також усі матеріали, що стосуються здійснення контролю за виконанням вироку. У такому самому порядку здійснюється реєстрація особових справ, що надійшли з інших підрозділів інспекції.

У десятиденний термін після взяття засудженої особи на облік підрозділу інспекції працівник інспекції направляє повідомлення до суду, який виніс рішення, або установи виконання покарань, з якої звільнено засуджену особу. У такий самий термін надсилається повідомлення до відповідного органу внутрішніх справ за місцем проживання засудженої особи та військкомату. До відділу (відділення) у справах громадянства, імміграції та реєстрації фізичних осіб міськ-, райорганів внутрішніх справ у десятиденний термін підрозділ інспекції направляє сторожову картку для здійснення контролю й інформування інспекції про звернення засудженої особи про зняття з реєстраційного обліку при зміні місця проживання. До органу, який має право анулювати дозвіл на зайняття певними видами діяльності, у десятиденний строк підрозділ інспекції направляє повідомлення.

Залежно від характеру злочину (у сфері господарської діяльності, проти довілля та громадської безпеки тощо) і забороненого виду діяльності підрозділ інспекції направляє повідомлення до органів, які здійснюють ліцензування певних видів діяльності, громадських об'єднань

(спілка мисливців і риболовів, охорони навколишнього природного середовища і т. ін.), Державної автомобільної інспекції, Державної судноплавної інспекції річкового флоту тощо.

Після взяття засудженої особи на облік її негайно викликають до підрозділу інспекції (неповнолітньої — з батьками або особою, яка їх заміняє) для роз'яснення порядку та умов відбування покарання, правових наслідків у разі порушення вимог вироку та ухилення від відбування покарання. За результатом співбесіди засуджена особа дає підписку про виконання вимог вироку суду та заповнює анкету. Під час першого відвідування підрозділу інспекції засуджена особа повинна подати довідку з місця роботи про те, яку посаду вона займає або який вид робіт виконує, або копію трудового договору (засуджені особи, які працюють у приватних підприємств). Якщо засуджена особа не працює, до підрозділу інспекції подається трудова книжка (яка після перевірки відразу повертається засудженій особі) та ксерокопія з неї. Надалі такі документи подаються один раз на рік.

У десятиденний строк після прибуття засудженої особи до підрозділу інспекції направляються повідомлення та копія вироку суду власнику підприємства, на якому працює засуджена особа, про внесення до її трудової книжки запису про те, які посади, на який строк і на якій підставі засудженій особі заборонено обіймати або яким видом професійної діяльності вона позбавлена права займатися. У разі застосування покарання до особи, для якої ця діяльність не є професійною (наприклад, коли водія-любителя позбавлено права керувати автотранспортом), то лист за її місцем роботи не надсилається, і запис до трудової книжки не вноситься.

За порушення порядку та умов відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, а також порушення громадського порядку, за яке засуджену особу було притягнуто до адміністративної відповідальності, до засудженої особи застосовується застереження у виді письмового попередження про притягнення до кримінальної відповідальності.

Згідно зі ст. 35 КК України у разі ухилення засудженого від відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю він притягується до кримінальної відповідальності відповідно до ст. 389 КК України. Ухиленням від відбування покарання вважаються: порушення порядку та умов відбування покарання, а також притягнення до адміністративної відповідальності за правопорушення, які були учинені після письмового попередження; невиконання вимог вироку суду; неповідомлення інспекції про місце роботи і проживання чи їх зміну.

Порушником визнається також засуджена особа, яка не з'явилась без поважної причини до інспекції або зникла з метою ухилення від

відбування покарання. За кожним фактом допущеного порушення засуджена особа дає письмове пояснення, яке долучається до її особової справи. Стосовно особи, яка порушує порядок та умови відбування покарання або ухиляється від відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, працівник інспекції направляє прокуророві матеріали для вирішення питання про притягнення засудженої особи до кримінальної відповідальності відповідно до ч. 1 ст. 389 КК України (доставка такого засудженого до прокуратури та до суду здійснюється працівниками органів внутрішніх справ). Копії цих матеріалів підшиваються до особової справи засудженої особи.

Прокуророві направляються такі матеріали: подання; копія вироку суду; довідка про вчинені порушення та вжиті інспекцією заходи впливу; пояснення засудженої особи; інші матеріали, що свідчать про ухилення або порушення. У поданні вказуються конкретні факти ухилення засудженої особи від відбування покарання: вимоги вироку суду, які не виконані; неявки в інспекцію за викликом без поважних причин; порушення порядку й умов відбування покарання, які допущено; проступки, учинені засудженою особою, та види адміністративного реагування на них.

Зняття засудженої особи з обліку після відбуття покарання здійснюється за рапортом працівника інспекції, затвердженим начальником підрозділу інспекції. Зняття засудженої особи з обліку з інших підстав (скасуванням вироку, амністією, помилуванням, засудженням за учинення нового злочину, смертю засудженої особи, зміною постійного місця проживання) здійснюється у день надходження відповідних документів до інспекції.

Розділ 10

Виконання покарання у виді громадських робіт

Кримінальним кодексом України 2001 р. (ст. 56) передбачено застосування нового виду покарання — громадських робіт, сутність якого полягає в тому, що засуджений у вільний від роботи або навчання час безоплатно працює на суспільно-корисних роботах. Встановлюються громадські роботи на строк від 60 до 240 годин, для неповнолітніх — від 30 до 120 годин, і відбуваються не більше ніж 4 години на день для дорослих і 2 години для неповнолітніх.

Як свідчить статистика, на початок 2002 р., на обліку в кримінально-виконавчих інспекціях перебувала всього 81 особа, засуджена до громадських робіт, на такий же період у 2002 р. їх кількість дорівнювала 557 осіб, а у 2003 році — 618. На початок 2004 р. покарання у вигляді громадських робіт відбували близько 800 осіб. З одного боку, таку ситуацію можна пояснити тим, що Особлива частина КК України містить громадські роботи як вид покарання лише у 14 статтях із 447, що складає 3% від загальної їх кількості, з іншого — відсутністю досвіду як призначення такого покарання судами, так і здійснення контролю за його виконанням. Для порівняння: в інших зарубіжних країнах питома вага громадських робіт у структурі видів покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, складає більше 10%. Отже, стає очевидною досить обережна судова практика застосування цього покарання в Україні.

Громадські роботи можуть виконувати лише працездатні особи, тому вони не призначаються інвалідам першої або другої групи, вагітним жінкам, особам, які досягли пенсійного віку, неповнолітнім до 16 років. Не можуть вони також застосовуватися до військовослужбовців строкової служби.

Якщо ж після постановлення вироку засуджений до громадських робіт буде визнаний інвалідом першої, другої групи або досягне пенсійного віку, а жінка стане вагітною, інспекція направляє до суду подання про звільнення їх від подальшого відбування покарання.

Громадські роботи можуть бути призначені у випадках: а) заміни штрафу при неможливості його сплати (ч. 4 ст. 53 КК України); б) призначення більш м'якого покарання, ніж те, що передбачене у санкції відповідної статті КК (ч. 1 ст. 69 КК України); в) заміни не відбутої частини покарання у виді обмеження або позбавлення волі більш м'яким

покаранням (ст. 82 КК України); г) заміни більш м'яким покаранням обмеження або позбавлення волі звільненим від відбування покарання вагітним жінкам, і жінкам, які мають дітей віком до трьох років, після досягнення дитиною трирічного віку або в разі її смерті (ч. 4 ст. 83 КК України).

Види робіт визначають органи місцевого самоврядування залежно від потреб регіону. Вказівка закону на те, що роботи повинні бути суспільно-корисними, означає, що вони виконуються на користь суспільства. На практиці в переважній більшості такі роботи некваліфіковані, і засуджених до громадських робіт, як правило, залучають туди, де щоденно не вистачає робочих рук, тобто до робіт, які не потребують певних професійних навичок, — до прибирання вулиць, скверів, парків, ремонтування і фарбування будівель, спортивних майданчиків, виконання інших дрібних будівельних робіт — тобто виконання необхідних для міста, селища, району повсякденних обов'язків, за умови, що вони не пов'язані із шкідливими умовами праці та ризиком для життя і здоров'я. Безоплатність громадських робіт означає, що за їх виконання засуджений не одержує винагороди, компенсуючи своєю працею заподіяну державі шкоду.

Відбуваються громадські роботи у вільний від роботи або навчання час за місцем проживання, яке може бути як постійним, так і тимчасовим.

Порядок виконання покарання у виді громадських робіт регламентований статтями 36 — 40 КВК України та Інструкцією про порядок виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та здійснення контролю щодо осіб, засуджених до таких покарань, що затверджена наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань та МВС України від 19 грудня 2003 р. № 270/1560.

Виконання покарання у виді громадських робіт покладається на підрозділи кримінально-виконавчої інспекції за місцем проживання засудженого, а проведення індивідуально-профілактичної роботи з метою його виправлення та недопущення учинення нового злочину — на органи внутрішніх справ (ч. 3 ст. 36 КВК України).

Підставами для притягнення засудженого до відбування громадських робіт є копія вироку (постанови, ухвали) суду та розпорядження про його виконання. При застосуванні акта про помилування у разі заміни покарання або невідбутої його частини громадськими роботами — копія розпорядження про виконання Указу Президента України про помилування. При зміні покарання або невідбутої його частини громадськими роботами у зв'язку із законом України про амністію — копія постанови (ухвали) суду.

Вироки суду відносно осіб, засуджених до громадських робіт, приводяться до виконання не пізніше десятиденного строку з дня набран-

ня вироком законної сили або звернення його до виконання (ч. 4 ст. 36 КВК України).

Після надходження копії вироку до органу виконання покарання відомості про особу, засуджену до громадських робіт, реєструються в спеціальному журналі обліку, на кожного засудженого заповнюється облікова картка, в якій ведеться сумарний облік відпрацьованих нею годин та заводиться особова справа. Після цього в 10-денний термін інспекція надсилає повідомлення:

- 1) до суду, який виніс вирок, про прийняття його до виконання;
- 2) до відповідного військового комісаріату про взяття на облік особи, засудженої до громадських робіт, яка підлягає призову на дійсну військову службу;
- 3) до відділу у справах громадянства, імміграції та реєстрації фізичних осіб — сторожову картку;
- 4) до підрозділів інформаційних технологій головних управлінь МВС України в Автономній Республіці Крим, місті Києві та Київській області, управлінь МВС України в областях, місті Севастополі та на транспорті про взяття засудженого на облік, звільнення від відбування покарання, а також після його відбуття;
- 5) до територіального органу внутрішніх справ за місцем проживання засудженого до громадських робіт про необхідність поставлення цієї особи на профілактичний облік міліції та здійснення контролю за її поведінкою і способом життя за місцем проживання.

Працівники служби дільничних інспекторів міліції та кримінальної міліції у справах неповнолітніх міських і районних органів внутрішніх справ ведуть облік осіб, засуджених до покарання у виді громадських робіт, проводять із засудженими особами індивідуально-профілактичну роботу, спрямовану на їх виправлення, попередження порушення громадського порядку та інших прав громадян, а також учинення ними нових злочинів. Вони щомісяця здійснюють перевірки за місцем проживання засуджених осіб, про результати яких наприкінці кожного кварталу письмовою довідкою окремо щодо кожної засудженої особи інформують інспекцію і обов'язково додають до неї матеріали перевірки (пояснення засудженого, рапорти та ін.), які долучаються до особових справ засуджених осіб.

Якщо буде встановлений факт притягнення засудженої особи до адміністративної відповідальності, працівники міліції письмово повідомляють про це інспекцію та вносять відповідні записи до алфавітних карток обліку осіб, стосовно яких здійснюється профілактична робота.

У разі зміни засудженою особою місця постійного проживання до підрозділу інспекції за новим місцем мешкання надсилається запит про перевірку факту прибуття та проживання засудженої особи за новою адресою. Підрозділ інспекції за новим місцем проживання у десятиден-

ний строк здійснює таку перевірку і в разі позитивного результату робить запит про особову справу, після отримання якої у триденний термін надсилає підтвердження.

На особу, якій невідбутий строк обмеження або позбавлення волі замінений громадськими роботами, адміністрація установи виконання покарань направляє до підрозділу інспекції за обраним місцем проживання засудженої особи дві копії вироку та постанови суду, підписку засудженої особи про явку до інспекції у триденний термін після прибуття, а також довідку, в якій вказані дані на засуджену особу, дата звільнення та дані про рідних.

Після отримання копії вироку суду кожна засуджена особа викликається до інспекції (неповнолітній — з батьками або особою, яка їх заміняє). З нею проводиться бесіда, під час якої роз'яснюються порядок та умови відбування покарання, повідомляється про стягнення, які можуть бути накладені, про відповідальність за ухилення від відбування громадських робіт. За результатами бесіди засуджена особа дає підписку, у якій власноручно зазначає про ознайомлення з вимогами щодо осіб, засуджених до громадських робіт. Крім цього, засуджена особа заповнює анкету.

Працівник інспекції заздалегідь визначає з органом місцевого самоврядування перелік підприємств, на яких засуджені особи будуть відбувати громадські роботи, і не пізніше десятиденного строку з дня отримання копії вироку суду видає засудженій особі направлення на одне з цих підприємств, де вона відбудуватиме покарання. Окрім того, він встановлює періодичність явки на реєстрацію засудженого від одного до чотирьох разів на місяць залежно від злочину, за який його засуджено, ставлення до відбування покарання та праці, оголошує йому під підпис і заводить листок реєстрації (ч. 3 ст. 13 КВК України).

Засуджені особи, які відбувають покарання у виді громадських робіт, виконують обов'язки та користуються правами, установленими законодавством України, з обмеженнями, передбаченими для осіб, засуджених до покарання у виді громадських робіт, та вироком суду.

Каральні властивості покарання у виді громадських робіт знаходять своє втілення у правообмеженнях, які відчувають на собі особи, засуджені до цього. Такі особи, зокрема:

- повинні сумлінно працювати тільки на тих об'єктах і роботах, які будуть призначені інспекцією, причому не менше 25 годин на місяць і повністю відпрацювати призначений судом строк;

- можуть працювати під час чергової відпустки за основним місцем роботи та залучатися до праці у вихідні і святкові дні;

- повинні періодично з'являтися на реєстрацію;

- мають повідомляти інспекцію про зміну місця проживання;

- не можуть виїжджати за межі України без дозволу інспекції;

— за порушення порядку і умов, ухилення від відбування покарання, вчинення адміністративного проступку можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності;

— умовно-дострокове звільнення від відбування покарання до них не застосовується.

Окрім цього, такі особи зобов'язані дотримуватися встановлених законодавством порядку та умов відбування покарання; сумлінно ставитися до праці, з'являтися за викликом до інспекції, не порушувати громадський порядок.

Надання засудженій особі щорічної відпустки за основним місцем роботи не зупиняє виконання покарання у виді громадських робіт (ч. 2 ст. 37 КВК України).

Особи, засуджені до покарання у виді громадських робіт, не відбувають покарання у вихідні та святкові дні в разі неможливості здійснення контролю за виконаним ними обсягом робіт.

Щодо особи, яка згідно з висновком лікарсько-трудової експертної комісії під час відбування покарання визнається інвалідом першої або другої групи, працівник інспекції направляє до суду подання про звільнення такої особи від відбування покарання (ч. 3 ст. 56 КК, ч. 3 ст. 37 КВК України), при цьому до вирішення зазначених вище питань судом відбування покарання зупиняється. В такому ж порядку вирішуються питання відносно засуджених осіб, які досягли пенсійного віку, і жінок, які стали вагітними під час відбування покарання.

Працівник інспекції може давати засудженим особам дозвіл на виїзд за межі України тільки в разі направлення їх у відрядження з місця роботи, при потребі проходження курсу лікування та в разі смерті близького родича (подружжя, батьки, діти, усиновителі, усиновлені, рідні брати й сестри, дід, баба, онуки), що обов'язково повинно підтверджуватися документально. У цьому випадку виноситься мотивована постанова про дозвіл або відмову в ньому.

Щоб отримати відомості про порушення засудженими особами громадського порядку, працівник інспекції один раз на три місяці направляє до органів внутрішніх справ запити про те, чи притягувалися вони до адміністративної відповідальності. Для контролю за можливістю вчинення засудженими особами нового злочину запити направляються до підрозділів інформаційних технологій головних управлінь МВС України в Автономній Республіці Крим, місті Києві та Київській області, управлінь МВС України в областях, місті Севастополі та на транспорті.

Окрім організаційних обов'язків, пов'язаних з обліком засуджених, направленням їх на роботу, проведенням реєстрації засуджених, фіксації сумарного обліку відпрацьованого засудженими особами часу, інспекція контактує з власником підприємства для отримання інформації про

ухилення засуджених осіб від відбування покарання, переведення на інше місце роботи, появу на роботі в стані сп'яніння, порушення громадського порядку; з органами внутрішніх справ, кримінальною міліцією у справах неповнолітніх та службою у справах неповнолітніх при міських та районних держадміністраціях а також з громадськими формуваннями.

Працівники кримінально-виконавчої інспекції практикують періодичні контрольні перевірки за місцем роботи засуджених осіб, складають акт для усунення виявлених недоліків, направляють до відповідних органів внутрішніх справ подання про привід засуджених осіб, які без поважних причин не з'явилися за викликом до інспекції, здійснюють початкові розшукові заходи щодо осіб, місцезнаходження яких невідоме, та передають зібрані матеріали до відповідних органів внутрішніх справ для оголошення їх розшуку.

Власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган за місцем відбування засудженим покарання має своє коло обов'язків, які покладені на нього чинним законодавством: з інспекцією узгоджується перелік об'єктів, на яких засуджені особи відбувають громадські роботи, та видів робіт, контролюють їх виконання, забезпечують контроль за дотриманням правил техніки безпеки, повідомляють інспекцію про ухилення засуджених від відбування покарання та переведення їх на інше місце роботи, появу на роботі в нетверезому стані чи в стані наркотичного або токсичного сп'яніння, про порушення громадського порядку, ведуть облік та щомісячно інформують інспекцію про кількість відпрацьованих засудженими особами годин та їх ставлення до праці. Якщо під час виконання засудженим роботи буде пошкоджено його здоров'я, відшкодування шкоди здійснюється згідно з законодавством про нещасний випадок.

У разі систематичного несвоечасного подання зазначеної інформації до інспекції, невиконання покладених на засудженого вимог інспекція інформує прокурора для вирішення питання про притягнення винних осіб до відповідальності відповідно до закону (ст. 39 КВК України).

Строк громадських робіт обчислюється в годинах, протягом яких засуджена особа працювала за визначеним місцем роботи (ч. 1 ст. 38 КВК України).

Залежно від часу роботи (навчання) засудженої особи на основній роботі та режиму роботи підприємства за місцем відбування покарання власником підприємства щомісячно складається графік відбування громадських робіт та заповнюється таблиць виходу на роботу. До відпрацьованого часу зараховується тільки той строк, який засуджений відпрацював згідно з повідомленням власника підприємства, весь інший час до строку відбування покарання не зараховується (у тому числі й час хвороби).

Не зараховується до часу відбування покарання час, якщо засуджений прибув для виконання робіт у стані сп'яніння.

Кількість відпрацьованих засудженою особою годин заноситься в картку обліку, яка заповнюється щомісяця. Після відпрацювання встановленої вироком суду кількості годин інспекція надсилає власнику підприємства повідомлення про припинення відбування покарання засудженою особою, і вона знімається з обліку.

За порушення порядку та умов відбування покарання у виді громадських робіт, а також порушення громадського порядку, за яке засуджену особу було притягнуто до адміністративної відповідальності, до засудженої особи застосовується застереження у виді письмового попередження про притягнення до кримінальної відповідальності (ч. 1 ст. 40 КВК України).

Ухиленням від відбування покарання вважаються:

- невиконання встановлених обов'язків, порушення порядку та умов відбування покарання;
- притягнення до адміністративної відповідальності за порушення громадського порядку, які були вчинені після письмового попередження;
- невихід більше двох разів протягом місяця на громадські роботи без поважної причини;
- допущення більше двох порушень трудової дисципліни протягом місяця;
- поява на роботі в нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння.

Порушником визнається також засуджений, який не з'явився без поважної причини до інспекції або зник з метою ухилення від відбування покарання. За кожним фактом допущеного порушення засуджена особа дає письмове пояснення, яке долучається до її особової справи.

Поважними причинами неявки засудженої особи до інспекції у призначений строк визнаються: несвоєчасне одержання виклику, хвороба та інші обставини, що фактично позбавляють її можливості своєчасно прибути за викликом і які документально підтверджені (ч. 1 ст. 37 КВК України).

Стосовно особи, яка порушує порядок та умови відбування покарання або ухиляється від відбування покарання у виді громадських робіт, працівник інспекції направляє прокуророві матеріали для вирішення питання про притягнення засудженої особи до кримінальної відповідальності відповідно до ч. 2 ст. 389 КК України.

Якщо місцезнаходження засудженого до покарання у виді громадських робіт невідоме, а також коли він не прибув після звільнення з місць обмеження або позбавлення волі до обраного місця проживання (при заміні покарання більш м'яким) працівник підрозділу інспекції, на

територію обслуговування якого він мав прибути і стати на облік, проводить такі початкові розшукові дії: опитує родичів, сусідів та знайомих засудженої особи, установлює його можливе місцеперебування і зв'язки за межами місця проживання, через працівників відділу кадрів за місцем роботи або навчання встановлює осіб, які можуть знати його місцезнаходження. Направляє запити: за місцем проживання родичів та знайомих, до адресно-довідкового бюро, ЖЕКу, селищної, сільської або міської ради, перевіряє медичні установи за місцем проживання, мори (чи не стала засуджена особа жертвою нещасного випадку або злочину), дізнається за обліками органів внутрішніх справ, чи немає засудженої особи серед затриманих.

Початкові розшукові заходи проводяться протягом одного місяця з дня, коли працівнику інспекції стало відомо про залишення засудженою особою місця постійного проживання або неприбуття звільненої особи з місць обмеження чи позбавлення волі до обраного місця проживання (при заміні покарання більш м'яким). Якщо протягом указанного терміну місцезнаходження засудженої особи не встановлене, то працівник інспекції передає подання, копію вироку суду та матеріали початкового розшуку до органів внутрішніх справ для здійснення подальшого розшуку засудженої особи.

Одночасно з цим стосовно засудженої особи прокуророві направляються матеріали для вирішення питання про порушення кримінальної справи за ухилення від відбування покарання.

Зниклою з місця проживання визнається засуджена особа, місцезнаходження якої не встановлено протягом 30 днів у результаті проведення інспекцією початкових розшукових заходів.

Після затримання засудженої особи (установлення місцезнаходження) працівник інспекції з'ясовує всі обставини і причини залишення нею постійного місця проживання або неприбуття до обраного місця проживання і, впевнившись, що мало місце ухилення від відбування покарання, надсилає прокуророві матеріали для вирішення питання про порушення кримінальної справи за ухилення від відбування призначеного судом покарання.

Особа, засуджена до громадських робіт, розшук якої оголошено у зв'язку з ухиленням від відбування покарання, затримується і конвоюється органом внутрішніх справ у порядку, передбаченому кримінально-процесуальним законодавством.

Виконання покарання у виді громадських робіт припиняється, а засуджені особи знімаються з обліку у зв'язку з:

- відбуттям призначеної судом кількості годин громадських робіт — за наявності повних даних з підприємства про відпрацьований час;
- засудженням за ухилення від відбування громадських робіт — за наявності вироку суду, який набрав законної сили;

- амністією — за наявності відповідної постанови (ухвали) суду;
- скасуванням вироку — за наявності відповідної постанови (ухвали) суду;
- іншими підставами, передбаченими законодавством.

З обліку також знімаються: померлі — за наявності відповідної довідки органу реєстрації актів громадянського стану; особи, засуджені за учинення нового злочину, — за наявності копії вироку суду, що набрав законної сили; засуджені особи, які змінили місце проживання і вибули за межі території обслуговування, — за наявності підтвердження про отримання особою справи підрозділом інспекції за новим місцем проживання.

У день закінчення строку покарання у виді громадських робіт (у день отримання останнього повідомлення від власника підприємства про відбутий засудженою особою час покарання), а при звільненні за іншими підставами — не пізніше наступного робочого дня після одержання відповідних документів працівник інспекції направляє повідомлення власнику підприємства, де засуджена особа відбувала покарання, про припинення його виконання. Зняття засудженої особи з обліку за іншими підставами здійснюється в день надходження відповідних документів до інспекції.

У десятиденний термін після зняття з обліку особи, яка підлягає призову на строкову військову службу, у відповідний військкомат направляється повідомлення.

У такий самий термін про зняття з обліку засудженої особи направляється повідомлення до відділу (відділення) у справах громадянства, імміграції та реєстрації фізичних осіб.

Засудженій особі, яка відбула призначений судом строк покарання у виді громадських робіт, на її вимогу може видаватися довідка про відбуття покарання або про звільнення від нього (ч. 6 ст. 153 КВК України).

Розділ 11

Виконання покарання у виді виправних робіт

§ 1. Порядок виконання покарання у виді виправних робіт

Застосування виправних робіт без позбавлення волі як вид кримінального покарання має більш ніж 80-річну практику. За часів свого існування називалися вони по-різному — «обов'язкові громадські роботи», «виправно-трудова», «примусові роботи без тримання під вартою», але сутність їх залишалася незмінною — примусова праця з проживанням вдома. Вони були альтернативою позбавлення волі, особливо його коротких строків, відбувалися як за місцем роботи, служби, так і на тяжких фізичних роботах з благоустрою міст, проведення ремонтів, будівництва, земляних, меліоративних та інших робіт, призначалися на різні строки, мали різні правообмеження.

Нині виправні роботи без позбавлення волі у практиці застосування кримінальних покарань посідають значне місце, вони передбачені приблизно у 60% усіх статей Особливої частини Кримінального кодексу України, мають важливе попереджувальне і виховне значення відносно осіб, які вчинили злочини невеликої тяжкості і виправлення яких можливе без ізоляції від суспільства на основі участі засуджених у суспільно-корисній праці, в поєднанні з заходами громадського впливу з боку колективу, в якому вони працюють. Статистика свідчить, що рік у рік застосування такого покарання, як виправні роботи, знижується — якщо у 1992 р. на обліку в інспекціях перебувало 38,3 тисяч засуджених, то в 2000 р. — 17,4 тис.; у 2001 р. — 16,6 тис.; у 2002 р. — 13,9 тис.

Новий Кримінальний кодекс 2001 р. вніс певні зміни в призначення цього виду покарання. Якщо раніше відбування виправних робіт було можливим або за місцем роботи засудженої особи, або в інших місцях, які визначалися органом виконання покарання в межах регіону проживання засудженого, то нині, в умовах зростаючого безробіття, вони застосовується відносно осіб, які мають постійну роботу, і відбуваються тільки за місцем роботи, що має за мету виправлення в звичайних для нього умовах праці, та запобігання вчиненню винним нового злочину, причому на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форми власності, на відміну від попереднього кодексу, що передбачав

відбування покарання лише на підприємствах державної і суспільної форми власності (ст. 41 КВК України).

Кримінально-виконавчий кодекс України 2003 р. на відміну від виправно-трудового значно послабив каральний вплив на засуджених під час відбування покарання. Якщо раніше чергова відпустка не надавалася засудженому до виправних робіт зовсім, то тепер засудженим до цього покарання щорічна відпустка надається, але час її, як правило, не зараховується до строку відбування покарання. Раніше включення часу відбування покарання у виді виправних робіт до загального трудового стажу для основного контингенту засуджених було лише можливістю при певних обставинах, за новим КВК це — законна реальність.

Станом на 1 січня 2003 р. на обліку в кримінально-виконавчій інспекції перебувало 6284 особи, засуджених до виправних робіт, з них 11 неповнолітніх.

Виправні роботи застосовуються лише як основна міра кримінального покарання у разі:

а) коли така міра покарання передбачена санкцією статті кримінального закону;

б) призначення більш м'якого покарання, ніж це передбачено законом (ст. 69 КК України);

в) заміни невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням (ст. 82 КК України);

г) коли виправними роботами замінюється штраф у випадках злісного ухилення від його сплати (ст. 53 КК України).

Цей вид покарання призначається тільки працездатним особам з урахуванням, по можливості, їх спеціальності. Тому воно не може бути застосовані до вагітних жінок і жінок, які перебувають у відпустці по догляду за дитиною, до непрацездатних, осіб, які досягли пенсійного віку, а також до військовослужбовців, працівників правоохоронних органів, нотаріусів, суддів, прокурорів, адвокатів, державних службовців, посадових осіб органів місцевого самоврядування. Щодо неповнолітніх слід враховувати забезпечення належного нагляду за їх поведінкою і здобуття ними виробничої кваліфікації, саме через це виправні роботи не призначаються неповнолітнім, які не досягли шістнадцятирічного віку.

Виправні роботи призначаються строком від шести місяців до двох років, для неповнолітніх від 2 місяців до 1 року з відрахуванням із заробітку засуджених від 10 до 20% в доход держави протягом строку відбування покарання. Вибір конкретних розмірів відрахувань із заробітку залежить від обставин конкретної справи: тяжкості вчиненого злочину, його характеру, особи винного, його матеріального, майнового, сімейного становища і вимог закону про індивідуалізацію покарання. Мінімальний відсоток відрахувань на практиці застосовується також і до неповнолітніх — від 5 до 10%.

Порядок і умови виконання кримінального покарання у виді виправних робіт без позбавлення волі регулюються статтями 41 — 46 КВК України, а також Інструкцією про порядок виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та здійснення контролю щодо осіб, засуджених до таких покарань, що затверджена наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань та МВС України від 19 грудня 2003 р. № 270/1560.

Вирок суду приводиться до виконання не пізніше десятиденного строку з дня набрання ним законної сили або звернення його до виконання. Виконання цього покарання і контроль за поведінкою засуджених покладається на кримінально-виконавчу інспекцію, а проведення індивідуально-профілактичної роботи за місцем проживання засудженого з метою його виправлення та недопущення вчинення ним нового злочину та інших правопорушень — на відповідні органи внутрішніх справ (ст. 41 КВК України).

Документами, що підтверджують наявність підстав притягнення засудженого до відбування виправних робіт, є:

а) копія вироку суду (постанови, ухвали) суду та розпорядження про його виконання;

б) при застосуванні акту помилування у разі заміни покарання або його невідбутої частини виправними роботами на підставі ст. 85 КК України — копія розпорядження Управління з питань помилування Адміністрації Президента України про виконання Указу Президента України про помилування;

в) при заміні покарання або його невідбутої частини виправними роботами в зв'язку з законом про амністію на підставі ч.3 ст. 86 КК України — копія постанови (ухвали) суду.

Після надходження копії вироку до органу виконання покарання відомості про особу, засуджену до виправних робіт без позбавлення волі, реєструються в спеціальному журналі обліку, на кожного засудженого заповнюється облікова картка та заводиться особова справа. Після цього в 10-денний термін інспекція надсилає повідомлення :

а) до суду, який виніс вирок, про прийняття його до виконання;

б) до установи, з якої було звільнено засудженого, у разі заміни невідбутої частини покарання у вигляді позбавлення волі виправними роботами;

в) до відповідного військового комісаріату про взяття на облік осіб, засуджених до виправних робіт, які підлягають призову на дійсну військову службу;

г) до відділу у справах громадянства, імміграції та реєстрації фізичних осіб — сторожову картку;

г) до підрозділів інформаційних технологій головних управлінь МВС України в Автономній Республіці Крим, місті Києві та Київській об-

ласті, управлінь МВС України в областях, місті Севастополі та на транспорті про взяття засудженого на облік, звільнення від відбування покарання, а також після його відбуття;

д) до територіального органу внутрішніх справ за місцем проживання засудженого до виправних робіт про необхідність поставлення цієї особи на профілактичний облік міліції та здійснення контролю за її поведінкою і способом життя за місцем проживання.

Працівники служби дільничних інспекторів та кримінальної міліції у справах неповнолітніх міських та районних органів внутрішніх справ щомісячно перевіряють засудженого за місцем проживання та один раз на квартал довідкою інформують про результати перевірок органи виконання покарання. Додають до них матеріали перевірки (пояснення, рапорти та ін.), які долучаються до справ засуджених. Виявляють факти порушення засудженими громадського порядку, застосування до них заходів адміністративного впливу і повідомляють про це інспекцію. Вносять відповідні записи до профілактичних карток цих засуджених. Вони також проводять із засудженими індивідуально-профілактичну роботу, спрямовану на їх виправлення, попередження антигромадської поведінки та вчинення ними нових злочинів.

Виконання покарання у виді виправних робіт включає в себе певний перелік обов'язків, що покладається на різних суб'єктів і перш за все на кримінально-виконавчу інспекцію, працівники якої:

а) ведуть персональний облік засуджених;

б) роз'яснюють порядок та умови відбування покарання засудженим і власникам підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом за місцем роботи засуджених і контролюють його;

в) проводять виховну роботу із засудженими особами, індивідуальні бесіди;

г) застосовують заходи заохочення і стягнення, докладають зусиль щодо організації індивідуального шефства над неповнолітніми засудженими, проводять роз'яснювальну роботу з батьками засуджених неповнолітніх;

г) через відповідні центри зайнятості населення направляють на роботу осіб, засуджених до виправних робіт, які на час виконання вироку не працюють або були звільнені з роботи відповідно до законодавства про працю;

д) установлюють періодичність та дні проведення реєстрації засуджених осіб і проводять її;

е) контролюють правильність і своєчасність відрахувань із заробітку засуджених до виправних робіт та перерахування утриманих сум у дохід держави.

Якщо буде встановлено невиконання цих та інших вимог КВК України, надсилають матеріали прокуророві для вирішення питання про

притягнення винних осіб до відповідальності згідно із законом (ч. 2 ст. 44 КВК України).

Працівники кримінально-виконавчої інспекції підтримують постійні контакти з власниками підприємств та трудовими колективами з метою своєчасного отримання інформації про застосування до засуджених заходів заохочення, стягнення, звільнення з роботи та ухилення їх від відбування покарання. Здійснюють у разі потреби контрольні перевірки за місцем роботи засудженого не менше ніж два рази протягом строку відбування покарання і за результатами перевірки складають акт у двох примірниках, один з яких залишається на підприємстві, а другий з відміткою про ознайомлення власника підприємства зберігається в справі засудженого та використовується для контролю за усуненням виявлених недоліків. Контролюють поведінку засуджених до виправних робіт, з цією метою один раз на три місяці направляють до органів внутрішніх справ запити про те, чи притягувалися засуджені особи до адміністративної відповідальності. Постійно підтримують контакти з кримінальною міліцією у справах неповнолітніх при міських та районних держадміністраціях. Уносять подання до відповідних органів внутрішніх справ щодо здійснення приводу засуджених осіб, які не з'явилися за викликом до інспекції без поважних причин. Організують початковий розшук засуджених до виправних робіт, місцезнаходження яких невідоме, та передають матеріали до органів внутрішніх справ для оголошення їх розшуку. В разі ухилення засуджених від відбування покарання у виді виправних робіт направляють до прокуратури подання разом з матеріалами для вирішення питання про притягнення таких осіб до кримінальної відповідальності (ч. 5 ст. 46 КВК; ч. 2 ст. 389 КК України), проводять аналіз роботи щодо виконання покарання у виді виправних робіт та в необхідних випадках уносять пропозиції для її удосконалення. У встановлені законодавством терміни розглядають заяви і скарги з питань виконання та відбування виправних робіт, уживають заходів щодо усунення вказаних у заявах недоліків.

§ 2. Умови відбування покарання у виді виправних робіт

Засудження до виправних робіт визначає особливий правовий статус особи, до якої застосована ця міра покарання. Вона виконує обов'язки та користується правами людини і громадянина, встановленими законодавством України, за винятком обмежень, передбачених для засуджених чинним законодавством, вироком суду, порядком відбування цього покарання.

Каральні властивості покарання у виді виправних робіт знаходять своє втілення у багатьох правових обмеженнях, які відчувають на собі особи, засуджені до нього, протягом всього строку, зокрема:

– із заробітку засуджених до виправних робіт проводяться відрахування в дохід держави (ст. 57 КК, ст. 45 КВК України);

– протягом строку відбування покарання засудженим забороняється виїжджати за межі України, переводитися на іншу посаду чи роботу, звільнитися з роботи за власним бажанням без дозволу кримінально-виконавчої інспекції. Дозвіл на звільнення може бути наданий після перевірки обґрунтованості заяви засудженого та за наявності довідки з нового місця роботи про можливість його працевлаштування (ч. 1 ст. 42 КВК України);

– незарахування часу чергової відпустки до строку відбування покарання (ч. 2 ст. 42 КВК України);

– у разі злісного ухилення засудженого від відбування покарання інспекція надсилає прокуророві матеріали для вирішення питання про притягнення до кримінальної відповідальності за ст. 389 КК України;

– згідно зі ст. 88 КК України засудження до виправних робіт тягне за собою судимість.

Засуджений до виправних робіт повинен неухильно додержуватися встановлених порядку та умов відбування покарання, сумлінно ставитися до праці, не допускати прогулів і порушень трудової дисципліни, повідомляти про зміну місця проживання, періодично з'являтися за викликом до кримінально-виконавчої інспекції на реєстрацію. У разі невиконання цієї вимоги без поважних причин він може бути підданий приводу. Поважними причинами неявки засудженого до органу виконання покарання в призначений строк визнаються: несвоєчасне одержання виклику, хвороба та інші обставини, що фактично позбавляють його можливості своєчасно прибути за викликом, які документально підтверджені.

§ 3. Порядок притягнення засуджених до відбування покарання у виді виправних робіт

Після оформлення у встановленому порядку документів стосовно засуджених до виправних робіт інспекція не пізніше десятиденного терміну з дня реєстрації копії вироку (постанови, ухвали) суду, заздалегідь уточнивши місце роботи засудженого, направляє на підприємство копію вироку та повідомлення про щомісячне відрахування визначеної судом частини заробітної плати і перерахування утриманої суми в дохід держави. Кожного засудженого після взяття на облік негайно викликають до інспекції на бесіду, під час якої йому роз'яснюються порядок та умови відбування виправних робіт, заходи заохочення та стягнення, які можуть бути до нього застосовані, відповідальність за ухилення від відбування виправних робіт, про що у засудженого береться підписка, де він

власноручно зазначає про ознайомлення з вимогами щодо осіб, засуджених до виправних робіт. Крім цього, засуджений заповнює анкету .

Якщо з'ясується, що на час звернення вироку до виконання засуджений не працює, він надає письмове пояснення, в якому вказує причину звільнення з роботи. Після цього йому видається направлення до відповідного центру зайнятості населення і встановлюється строк для працевлаштування — 15 днів та роз'яснюється, що він не має права відмовитися від запропонованої роботи чи перекваліфікації. Якщо засуджений без поважної причини не працевлаштувався в установлений термін і не став на облік у центрі зайнятості населення, він викликається до інспекції і надає письмове пояснення про причини ухилення від відбування покарання. Офіційно йому виноситься застереження у виді письмового попередження про притягнення до кримінальної відповідальності. У разі подальшого ухилення від відбування покарання від засудженого береться письмове пояснення, виноситься письмове застереження у виді попередження та надається ще 10 днів для працевлаштування.

Якщо засуджений знову без поважної причини не працевлаштувався у встановлений термін і не став на облік у центрі зайнятості населення, працівник інспекції, узявши довідку про це з відповідного центру зайнятості, надсилає подання, копію вироку та матеріали, які свідчать про ухилення від відбування покарання, прокуророві для вирішення питання про притягнення засудженого до кримінальної відповідальності відповідно до ч. 2 ст. 389 КК України.

У разі, коли засуджена особа працює у приватного підприємця, після взяття її на облік вона подає до інспекції копію трудового договору, який обов'язково укладається в письмовій формі і в тижневий строк з моменту фактичного допущення працівника до роботи реєструється в державній службі зайнятості за місцем проживання роботодавця та у відділі реєстрації фізичних осіб державної податкової інспекції.

Працівник інспекції виносить постанову про встановлення днів реєстрації щодо кожної засудженої особи окремо і контролює явку на реєстрацію, періодичність якої встановлюється від одного до шести разів на квартал і залежить від вчиненого злочину та ставлення засудженого до відбування покарання. Про встановлення кількості і днів реєстрації кожному засудженому оголошується індивідуально під підпис. Зміна періодичності реєстрації можлива лише за постановою працівника інспекції.

Так само працівник інспекції може надавати засудженій особі дозвіл на виїзд за межі України тільки у випадках направлення його у відрядження з місця роботи, потреби проходження курсу лікування та в разі смерті близького родича (подружжя, батьки, діти, усиновителі, усиновлені, рідні брати і сестри, дід, баба, онуки), що обов'язково повинно підтверджуватися документально. Про прийняте рішення щодо дозво-

лу на виїзд або відмову виноситься мотивована постанова, яка видається засудженій особі

Стосовно засуджених, які за висновком лікарсько-трудової експертної комісії визнані непрацездатними після постановлення вироку суду під час відбування покарання, працівник інспекції направляє до суду подання про заміну виправних робіт штрафом відповідно до ч. 3 ст. 57 КК, ч. 5 ст. 42 КВК України, із розрахунку трьох встановлених законодавством неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за один місяць виправних робіт. Відносно особи, засудженої до виправних робіт, яка після винесення вироку суду досягла пенсійного віку, а також жінки, яка стала вагітною, інспекція, зібравши необхідні документи, направляє подання до суду про звільнення її від покарання (ч. 6 ст. 42 КВК України). При цьому до вирішення зазначених питань судом відбування покарання у виді виправних робіт зупиняється.

§ 4. Обчислення строку відбування покарання у виді виправних робіт

Строк покарання у виді виправних робіт обчислюється роками, місяцями і днями, протягом яких засуджений працював і з його заробітку провадилися відрахування. Початком строку вважається день, з якого фактично розпочато відрахування із заробітку засудженого, але не раніше від дня набрання вироком чинності.

Обчислення строку відбування покарання проводиться на підставі відомостей про роботу засудженого на підприємстві, які кожного місяця надсилаються власником підприємства до інспекції. У відомостях зазначаються кількість робочих днів за графіком на підприємстві, кількість фактично відпрацьованих засудженим робочих днів, кількість і причини невідпрацьованих ним днів, кількість днів тимчасової непрацездатності за листом непрацездатності та з інших причин, розмір заробітної плати і утримань з неї за вироком суду. Якщо засуджений працює у приватного підприємця, такі відомості надсилаються до інспекції за його підписом.

Таким чином, число днів, відпрацьованих засудженою особою, має бути не менше за число робочих днів згідно з графіком роботи даного підприємства, які припадають на кожний місяць установленого судом строку покарання. Якщо кількість днів, які зараховуються у строк відбування покарання в даному місяці, перевищує кількість робочих днів за графіком, то в строк відбування покарання зараховується один календарний місяць. Якщо ж засуджений не відпрацював необхідної кількості робочих днів встановленого судом строку покарання і відсутні підстави для зарахування невідпрацьованих днів у цей строк, то відбування

виправних робіт продовжується до повного відпрацювання засудженим призначеної кількості днів.

До строку відбування виправних робіт також зараховується:

– час, протягом якого засуджений не працював з поважних причин і за ним, відповідно до закону, зберігалася заробітна плата, а також час, коли засудженому не надавалася робота на підприємстві, в установі, організації через її відсутність, що повинно бути підтверджено наказом або витягом з нього по підприємству;

– час, протягом якого засуджений перебував на обліку в державній службі зайнятості і йому було надано статус безробітного;

– час, протягом якого засуджений перебував під вартою у зв'язку з учиненням злочину, за який відбуває виправні роботи. У строк відбування виправних робіт зараховується один день ув'язнення за три дні виправних робіт відповідно до ч. 4 ст. 338 КПК України.

У строк відбування покарання не зараховується:

– час хвороби, викликаной алкогольним, наркотичним або токсичним сп'янінням або діями, пов'язаними з ними, грубим порушенням правил техніки безпеки, умисним заподіянням собі тілесних ушкоджень;

– час відбування адміністративного стягнення у вигляді адміністративного арешту або виправних робіт;

– час тримання під вартою як запобіжного заходу з іншої кримінальної справи у період відбування виправних робіт у разі, якщо вина в учиненні злочину доведена в установленому порядку.

Як уже зазначалося, із заробітку засудженого до виправних робіт згідно з вироком суду проводяться відрахування в розмірі від 10 до 20% в дохід держави. Проводяться вони за місцем роботи з усієї суми заробітку без виключення з неї податків та інших платежів, незалежно від наявності інших претензій до засудженого за виконавчими документами (стягнення аліментів, матеріальної шкоди тощо) за кожний відпрацьований місяць при виплаті заробітної плати, і починаються з наступного дня після надходження копії вироку та повідомлення на підприємство, але не раніше, ніж вирок набрав законної сили (ч. 2 ст. 42 КВК України).

Якщо засуджений працює за сумісництвом на кількох підприємствах, то відрахування провадяться за кожним місцем його роботи в розмірі, установленому вироком суду. Коли засуджений працює на роботах з періодичним нарахуванням заробітної плати (сезонні роботи в сільському господарстві, на риболовецьких та рибопереробних підприємствах тощо), то відрахування провадяться у міру її нарахування. В разі, коли особа, яка відбуває виправні роботи, призивається на військові збори, то відрахування провадяться із заробітку, який нараховується їй за місцем роботи.

При проведенні відрахувань із заробітку засудженого до виправних робіт в нього включається як грошова, так і натуральна частина його

прибутку. Натуральна частина прибутку залишається в розпорядженні підприємства, а її вартість за державними закупівельними цінами перераховується в дохід держави.

Відрахування не провадяться з грошових допомог, які одержуються в порядку загальнообов'язкового державного соціального страхування і соціального забезпечення, виплат одноразового характеру, не передбачених системою оплати праці, сум, що виплачуються як компенсація за витрати, пов'язані з відрядженням, та з інших компенсаційних виплат.

Утримані в дохід держави кошти підприємства передають до Державного бюджету через банківські установи України. В такому ж порядку перераховують кошти і приватні підприємці, а необхідні документи про це щомісяця надсилають до інспекції. Якщо засуджена особа сама є приватним підприємцем або фермером, то сума щомісячних утримань визначається, виходячи з прогнозованого прибутку. Кінцевий розрахунок здійснюється за підсумками року, виходячи з розміру отриманого нею прибутку, відомості про це інспекція одержує у податкових органах за місцем проживання засудженого

Працівники інспекції здійснюють контроль за правильністю і своєчасністю відрахувань із заробітку засуджених, щомісяця відвідують установи казначейств з метою отримання виписок з поточних рахунків і копій платіжних доручень. Отримані дані звіряються з відомостями, що надходять з бухгалтерій підприємств, і заносяться до облікової картки засудженого. Самі ж відомості, копії платіжних доручень та виписок з поточних рахунків підшиваються до особової справи засудженого. Одержання утриманих коштів готівкою забороняється законом.

З метою виявлення засуджених осіб, які працюють за сумісництвом, працівники інспекції один раз на шість місяців направляють запити до податкової адміністрації.

У разі систематичного неправильного або несвоечасного відрахування сум із заробітку засудженого, а також невиконання інших вимог, передбачених ст. 44 КВК України, працівник інспекції надсилає матеріали прокуророві для вирішення питання про притягнення винних осіб до відповідальності згідно з чинним законодавством.

Якщо засуджений відбув призначений строк виправних робіт, але відрахування з його заробітної плати через її затримку не були вчасно перераховані в дохід держави в повному обсязі (що підтверджено розрахунковими відомостями з місця роботи засудженого), то такий засуджений знімається з обліку, а його облікова картка вноситься до картотеки дебіторської заборгованості в інспекції, де вона перебуває до того часу, поки підприємство не перерахує всіх належних коштів. При цьому інспекцією вживаються заходи щодо перерахування зазначених коштів.

Нагляд за точним додержанням законів при виконанні виправних робіт покладений на Генерального прокурора України і підпорядкова-

них йому прокурорів. Здійснюючи вищий нагляд за додержанням законів, прокурор зобов'язаний вживати заходів до усунення виявлених порушень, поновлення порушених правил і притягнення в установленому законом порядку до відповідальності винних осіб.

Засуджені, які відбувають покарання у вигляді виправних робіт, за лишаються суб'єктами трудових правовідносин. Адміністрація або власник підприємства, установи, організації за місцем відбування покарання має своє коло обов'язків, передбачених статтями 44 та 46 КВК України: щомісячне відрахування визначеної вироком суду частини заробітної плати і перерахування утриманої суми в дохід держави; додержання порядку і умов відбування покарання; своєчасне інформування кримінально-виконавчої інспекції про ухилення засудженого від відбування покарання, переведення його на іншу роботу чи посаду, а також його звільнення; щомісячне інформування кримінально-виконавчої інспекції про кількість робочих днів за графіком на підприємстві, в установі, організації, розмір заробітної плати і утримань з неї за вироком суду, кількість прогулів, днів тимчасової непрацездатності за листком непрацездатності та інших причин.

Сумлінна робота і зразкова поведінка засудженого в період відбування покарання є підставою для застосування до нього заходів заохочення. Саме за цих підстав є можливість, враховуючи думку трудового колективу, зарахувати час щорічної відпустки (яка незалежно від форми власності підприємства складає не менше 24 календарних днів) до строку відбування покарання. За наявності зазначених підстав за 10 днів до надання засудженій особі щорічної відпустки працівник інспекції вносить мотивовану постанову і направляє її на підприємство для проведення необхідних, встановлених законом відрахувань у дохід держави.

При зверненні інспекції до суду з поданням про умовно-дострокове звільнення засудженого від відбування покарання або заміну невідбутої частини покарання штрафом характеристика засудженого і викладена в ній думка власника підприємства, установи, організації або уповноваженого ним органу за місцем роботи засудженого враховуються при остаточному вирішенні цього питання. Власник підприємства може призначити працівника, який буде проводити із засудженим виховну роботу, контролювати його поведінку, виконання визначених для нього робіт, застосовувати заходи заохочення і стягнення, передбачені законодавством про працю.

Подання про умовно-дострокове звільнення засудженого від відбування покарання у виді виправних робіт або заміну невідбутої частини покарання штрафом готується інспекцією спільно із спостережною комісією або службою у справах неповнолітніх відносно засудженого, який відбув установлену КК України частину строку покарання і довів своє виправлення. Усебічно вивчивши матеріали про поведінку засуд-

женої особи на виробництві та в побуті, ставлення до праці за період відбування покарання, інспекція надсилає до суду особову справу та подання про умовно-дострокове звільнення.

За порушення порядку та умов відбування покарання у виді виправних робіт до засудженого може застосовуватися інспекцією стягнення у вигляді письмового попередження про притягнення до кримінальної відповідальності (ч. 4 ст. 46 КВК України). Перед накладенням стягнення засуджений дає письмове пояснення про причини допущеного порушення, яке підлягає перевірці і долучається до його особової справи.

Відносно особи, яка ухиляється від відбування покарання у виді виправних робіт, інспекція надсилає прокуророві матеріали, що свідчать про ухилення для вирішення питання про притягнення засудженої особи до кримінальної відповідальності відповідно до ч. 2 ст. 389 КК України.

Ухиленням засудженого від відбування покарання вважається:

- невиконання встановлених обов'язків;
- порушення порядку та умов відбування покарання;
- вчинення проступку, за який його було притягнуто до адміністративної відповідальності;
- допущення більше двох разів протягом місяця прогулів, а також більше двох порушень трудової дисципліни протягом місяця або поява на роботі в нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння.

Порушником визнається також засуджений, який не з'явився без поважної причини до інспекції або виїхав без дозволу інспекції за межі України.

Якщо місцезнаходження засудженого до виправних робіт невідоме або він зник з постійного місця проживання, а також у разі неприбуття після звільнення з місць обмеження або позбавлення волі до обраного місця проживання, працівники органу виконання покарання опитують рідних, сусідів, знайомих (установлюють його можливе місцеперебування за межами місця проживання), співпрацівників засудженого з метою встановлення його зв'язків та можливого місцезнаходження; надсилають запити до ЖЕКу, селищної, сільської або міської ради, проводять перевірки за обліками органів внутрішніх справ для виявлення засудженого серед затриманих або заарештованих, перевіряють медичні установи і морги — чи не стала засуджена особа жертвою нещасного випадку або злочину.

Коли ж протягом місяця після закінчення початкових розшукових заходів місцеперебування засудженого залишається невстановленим, інспекція направляє до органу внутрішніх справ подання зі всіма необхідними матеріалами для здійснення подальшого розшуку. За наявності достовірних даних про те, що засуджений залишив своє постійне місце проживання з метою ухилення від відбування покарання, орган

виконання покарання направляє прокуророві подання для вирішення питання про порушення кримінальної справи за ухилення від відбування покарання. Зниклим з місця проживання вважається засуджений, місцезнаходження якого не встановлено протягом 30 днів в результаті проведення початкових розшукових заходів.

Після затримання засудженого (установлення місцезнаходження) працівник інспекції з'ясовує всі обставини і причини залишення ним постійного місця проживання і, впевнившись, що мало місце ухилення від відбування покарання, направляє до прокуратури подання та матеріали для вирішення питання про порушення кримінальної справи за ухилення від відбування призначеного судом покарання.

У разі встановлення місцезнаходження засудженого, який розшукувався і проживає в іншому регіоні (за відсутності ухилення від відбування покарання), працівник інспекції негайно надсилає запит про це до інспекції за новим місцем проживання засудженого з вимогою негайно перевірити цей факт, установити місце роботи засудженого і при необхідності зробити запит для направлення його особової справи. Після отримання такого запиту працівник інспекції протягом десяти днів проводить перевірку і при позитивному результаті робить запит про направлення на його адресу справи засудженого.

Засуджений, розшук якого оголошено у зв'язку з ухиленням від відбування покарання, може бути затриманий органами внутрішніх справ і конвоюється в порядку, передбаченому діючим законодавством (ч. 7 ст. 46 КВК України).

§ 5. Порядок зняття з обліку осіб, засуджених до виправних робіт

Виконання покарання у виді виправних робіт припиняється і засуджені знімаються з обліку у зв'язку з :

– відбуттям призначеного вироком суду покарання — за наявності розрахункових відомостей про час, який було включено в строк відбування покарання, заробіток та проведені з нього відрахування. При цьому затримка перерахування утриманих сум не є перешкодою для зняття засудженого з обліку;

– засудженням за ухилення від відбування покарання у виді виправних робіт — за наявності копії вироку, що набрав законної сили;

– амністією — за наявності постанови суду про застосування амністії;

– помилуванням — за наявності розпорядження про виконання Указу Президента України про помилування;

– скасуванням вироку — за наявності відповідної постанови суду;

- винесенням судом постанови про умовно-дострокове звільнення — за наявності такої постанови;
- заміною виправних робіт штрафом — за наявності відповідної постанови суду;
- звільненням від відбування покарання — за наявності відповідної постанови суду.

З обліку також знімаються:

- померлі — за наявності відповідної довідки з органу реєстрації актів громадянського стану;
- особи, засуджені за вчинення нового злочину, — за наявності копії вироку, що набрав законної сили;
- засуджені особи, які вибули з території обслуговування у зв'язку зі зміною місця роботи, — за наявності підтвердження про отримання справи інспекцією за новим місцем роботи.

Після повного відбуття засудженим покарання у день закінчення його строку (тобто в день отримання останніх розрахункових відомостей з підприємства), а при звільненні за іншими підставами — не пізніше наступного робочого дня після одержання відповідних документів інспекція надсилає повідомлення власнику підприємства, на якому працює засуджений, про припинення відрахувань з його заробітку і знімає засуджену особу з обліку (ч. 6 ст. 153 КВК України). Зняття засудженої особи з обліку за іншими підставами здійснюється в день надходження відповідних документів до інспекції. Відносно особи, знятої з обліку, яка підлягає призову на строкову військову службу, в десятиденний термін направляється повідомлення у відповідний військкомат. В такий самий термін про зняття з обліку засудженої особи направляється повідомлення до відділу у справах громадянства, імміграції та реєстрації фізичних осіб.

Особі, яка відбула призначений судом строк виправних робіт, за її вимогою може видаватися довідка про відбуття покарання або про звільнення від нього.

Розділ 12

Виконання покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців

Стаття 58 КК України містить загальну характеристику нового для вітчизняного кримінального законодавства покарання — службових обмежень для військовослужбовців.

Покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців відповідно до ч. 1 ст. 58 КК України є основним покаранням. Тобто воно призначається у випадках вчинення військовослужбовцями тих злочинів проти військової служби, за які санкціями відповідних статей Особливої частини КК таке покарання передбачене. Крім цього, зазначене покарання може призначатися і в тих випадках, коли воно не передбачене санкцією статті Особливої частини КК, але суд, зважаючи на обставини справи та особу засудженого, вважає за доцільне замість обмеження чи позбавлення волі на строк не більше ніж два роки призначити військовослужбовцю службові обмеження на той самий строк.

Покарання у виді службових обмежень може бути також застосоване до військовослужбовця в порядку заміни покарання або невідбутої його частини більш м'яким на підставі ч. 4 ст. 83 чи статей 85-87 КК України.

Зміст кримінального покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців полягає у тому, що протягом строку його відбування, визначеного вироком суду:

- засуджений не підлягає підвищенню за посадою;
- не може бути підвищений у військовому званні;
- покарання не зараховується йому в строк вслуги років для присвоєння чергового військового звання;
- із суми його грошового забезпечення в обов'язковому порядку здійснюється відрахування в дохід держави в межах від 10 до 20% з усієї суми грошового забезпечення незалежно від наявності претензій до засудженого за виконавчими документами.

Покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців є строковим, тобто його виконання обмежується певними рамками в часі, які визначаються вироком суду в кожному конкретному випадку, виходячи з положень ч. 1 ст. 58 КК України, де встановлено, що службові обмеження застосовуються на строк від шести місяців до двох років.

За своєю суттю покарання у виді службових обмежень дуже схоже на покарання у виді виправних робіт, але насправді це покарання є спеціальним, оскільки застосовується тільки до військовослужбовців

(крім військовослужбовців строкової служби) і відбувається засудженим за місцем його військової служби.

До числа військовослужбовців, які несуть відповідальність у виді службових обмежень, належать: військовослужбовці Збройних Сил України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства з питань надзвичайних ситуацій та захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи і інших військових формувань, створених у відповідно до законів України. Порядок виконання покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців визначається ст. 47 КВК України, де зазначено, що суд, який виніс вирок про службове обмеження для військовослужбовця, після набуття ним законної сили надсилає копію цього вироку командирі військової частини або начальнику того органу, де проходить службу засуджений військовослужбовець.

Після отримання копії вироку командир військової частини або начальник іншого органу видає відповідний наказ, в якому зазначається розмір утримань у дохід держави з грошового утримання засудженого військовослужбовця, строк, впродовж якого його не може бути підвищено в посаді, у військовому званні, а також строк, який не зараховується йому в строк вислуги років для присвоєння чергового військового звання. Наказ в обов'язковому порядку оголошується особовому складу військової частини або іншого органу, де проходить службу засуджений, і доводиться до відома засудженого військовослужбовця.

Такий порядок реалізації вимог вироку суду говорить про те, що командир військової частини або іншого органу, видаючи зазначений наказ, несе персональну відповідальність за його чітке виконання.

Про прийняття вироку до виконання командир військової частини або інший відповідний начальник протягом трьох днів сповіщає суд, який виніс вирок.

Оскільки зміст покарання у виді службових обмежень містить у собі елементи, що стосуються порядку проходження служби військовослужбовцями (просування по службі, отримання чергового військового звання, вислуга років, грошове утримання), розглянемо більш детально питання, що стосуються реального виконання цього покарання, базуючись на відповідній нормативній базі.

Указом Президента України «Про положення про проходження військової служби відповідними категоріями військовослужбовців» №1053/2001 від 7 листопада 2001 р. із змінами, внесеними згідно з Указами Президента №381/2002 від 25 квітня 2002 р. та №469/2002 від 17 травня 2002 р., введені в дію Положення про проходження військової служби особами офіцерського складу, прапорщиками (мічманами) Збройних Сил України та Положення про проходження військової служби за контрактом та кадрової військової служби у Службі безпеки України. При цьому, в п.2 цього Указу зазначається, що чинність Поло-

ження про проходження військової служби особами офіцерського складу, прапорщиками (мічманами) Збройних Сил України поширюється на військовослужбовців внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України, а також інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, крім військовослужбовців Служби безпеки України, яка, як вже зазначалося, має своє відповідне положення.

Згідно з п.21 Положення про проходження військової служби особами офіцерського складу, прапорщиками (мічманами) Збройних Сил України (для військовослужбовців Служби безпеки України — п.31 відповідного Положення) чергові військові звання молодшого і старшого офіцерського складу присвоюються послідовно за наявності позитивної характеристики та відповідності чергових звань військовим званням, передбаченим штатними посадами, які вони займають, після закінчення встановленого строку вислуги у попередніх військових званнях. Пунктом 24 зазначеного положення (для військовослужбовців Служби безпеки України — пунктом 34 відповідного Положення) встановлюються такі строки вислуги у військовому званні:

- молодшого лейтенанта, лейтенанта — 2 роки;
- старшого лейтенанта, капітана — 3 роки;
- майора (капітана 3 рангу) — 4 роки;
- підполковника (капітана 2 рангу) — 5 років.

Строк вислуги у військових званнях полковника (капітана 1 рангу) і вище не встановлюється.

Це загальне правило, але в разі засудження військовослужбовця до покарання у виді службових обмежень, навіть за умов наявності зазначеної вище вислуги років, чергове військове звання в межах строку відбування покарання йому не присвоюється (п.25 Положення про проходження військової служби особами офіцерського складу, прапорщиками (мічманами) Збройних Сил України). Більш того, відповідно до ч. 2 ст. 58 КК України строк відбування цього покарання не зараховується засудженому військовослужбовцю в строк вислуги років для присвоєння чергового війського звання. Тобто відрахування вислуги років у даному випадку припиняється до того моменту, коли військовослужбовець звільняється від відбування покарання за будь якої передбаченої законом підстави.

Питанням призначення на посади та переміщенню по службі присвячено розділ 4 Положення про проходження військової служби особами офіцерського складу, прапорщиками (мічманами) Збройних Сил України (для військовослужбовців Служби безпеки України — розділ 4 відповідного Положення).

Слід мати на увазі, що ст. 58 КК України встановлює обмеження впродовж відбування покарання не на будь-яке переміщення по службі, а тільки переміщення на вищу посаду.

Посада вважається вищою, якщо за цією посадою штатним розписом передбачено вище військове звання, а за умови рівних військових

звань — більший посадовий оклад. У разі коли штатом передбачено два військових звання або деференційовані посадові оклади, до уваги береться вище військове звання або вищий посадовий оклад (п.35 Положення про проходження військової служби особами офіцерського складу, прапорщиками (мічманами) Збройних Сил України).

Із зазначеного вище випливає, що на рівну або нижчу посаду засуджений військовослужбовець під час відбування покарання у виді службових обмежень може переводитись на загальних засадах.

Крім розглянутих вище обмежень для засуджених військовослужбовців є ще одне досить суттєве — це обов'язкове відрахування з їх грошового утримання. Розмір грошових відрахувань з грошового утримання військовослужбовців, засуджених до службових обмежень, визначається ч. 2 ст. 58 КК України і складає суму в межах від 10 до 20%.

Розмір грошового утримання військовослужбовців визначається Постановою Кабінету Міністрів №829 від 22 травня 2000 р. « Про грошове забезпечення військовослужбовців», а також постановою Кабінету Міністрів України №452 від 6 квітня 1998 р. «Про упорядкування додаткових видів грошового забезпечення військовослужбовців».

У межах строку відбування засудженим військовослужбовцем покарання у виді службових обмежень передбачені вироком суду відрахування здійснюються щомісячно з усієї суми його грошового утримання незалежно від наявності претензій до засудженого за виконавчими документами.

Контроль за здійсненням грошових відрахувань, а також інших, передбачених ст. 58 КК України обмежень, покладається на командира військової частини або іншого начальника, який видав наказ про виконання вироку.

Військовослужбовець, засуджений до службових обмежень, може бути звільнений від їх відбування:

- після відбуття визначеного вироком суду строку покарання;
- з випробуванням (ст. 75 КК України);
- умовно-достроково (ст. 81 КК України);
- у зв'язку з хворобою (ч. 3 ст. 84 КК України);
- у зв'язку з актом амністії (статті 85–86 КК України);
- у зв'язку з помилуванням (ст. 87 КК України).

Частина 5 ст. 47 КВК України визначає, що засуджені, які відбувають покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців і визнані військово-лікарняною комісією непридатними за станом здоров'я до військової служби зі зняттям з військового обліку або непридатними до військової служби в мирний час, звільняються судом від відбування покарання за поданням командира військової частини або іншого начальника і висновком військово-лікарняної комісії.

За три дні до закінчення встановленого вироком суду строку службового обмеження для військовослужбовця командир військової частини або інший начальник видає наказ про припинення його виконання з визначенням дати припинення, з якої всі передбачені законом обмеження скасовуються.

Розділ 13

Виконання покарання у виді конфіскації майна

Згідно із ч. 1 ст. 59 КК України покарання у виді конфіскації майна полягає в примусовому безоплатному вилученні у власність держави всього або частини майна, яке є власністю засудженого. Якщо конфіскується частина майна, суд повинен зазначити, яка саме частина майна конфіскується, або перелічити предмети, що конфіскуються. Як і покарання у виді штрафу, покарання у виді конфіскації майна належить до майнових покарань, тобто обмеженню підлягають виключно майнові права засуджених.

Проте на відміну від штрафу, який може бути сплачений (або примусово стягнутий) з майна, придбаного засудженим як до моменту винесення вироку, так і після цього, конфіскація поширюється лише на майно, придбане до моменту засудження або і після цього, але на кошти, що підлягали конфіскації за вироком.

Вищезазначені покарання розрізняються і за ступенем репресивності. Так, конфіскація може бути звернена на все майно, що перебуває у власності засудженого, або на значну його частину. Виняток складає лише майно, що входить до переліку видів майна громадян, на яке не може бути звернено стягнення за виконавчими документами. Обсяг позбавлення права власності при застосуванні штрафу значно менший, його межі зазначені в санкціях статей Особливої частини КК України. Крім того, закон вимагає, щоб при призначенні штрафу враховувався майновий стан винного.

У системі покарань КК України конфіскація майна передбачена виключно як додаткове покарання і встановлюється за тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини. Тобто конфіскація майна завжди поєднана з реальним відбуванням засудженим таких покарань, як позбавлення волі на певний строк або довічне позбавлення волі. Чинне законодавство не передбачає заміну покарання у виді конфіскації майна іншим покаранням внаслідок неможливості його виконання.

Конфіскація означає вилучення майна. Згідно з п. 4 Постанови Пленуму Верховного Суду СРСР від 29 вересня 1953 р. № 7 «Про судову практику по застосуванню конфіскації», заміна конфіскації майна грошовою сумою, рівною вартості цього майна, не допускається, тобто майно повинне вилучатися винятково в натуральному вираженні. На відміну від цього, штраф є грошовим стягненням; право вирішува-

ти, за рахунок якого конкретно майна сплачувати присуджену суму штрафу, залишається за засудженим. І лише у разі невиконання засудженим добровільно даного покарання штраф може бути стягнутий примусово в порядку, встановленому Законом.

На відміну від неможливості сплати штрафу, коли допускається його заміна іншим покаранням, законодавством не передбачено можливості заміни покарання у виді конфіскації майна іншим покаранням. Крім того, законом не передбачено можливості відстрочки або розстрочки виконання цього покарання, а також добровільного його виконання. Головне, що поєднує покарання у виді штрафу і конфіскації майна, це те, що вони повинні позбавляти права власності засудженого, тобто їхнім застосуванням повинне погіршуватися майнове становище засудженого.

Ефективність виконання покарання у виді конфіскації майна залежить від того, наскільки своєчасно і повно вжито заходів для забезпечення виконання вироку. Так, згідно з ч. 2 ст. 125 КПК України в справах про злочини, за які кримінальним законом передбачена конфіскація майна, слідчий зобов'язаний вжити необхідних заходів до забезпечення виконання вироку в частині можливої конфіскації майна, склавши про це постанову. При цьому слідчий може доручити органам дізнання провести розшуково-оперативні заходи, спрямовані на виявлення майна, що може бути об'єктом стягнення в процесі виконання конфіскації.

Згідно із ст. 126 КПК України забезпечення цивільного позову і можливої конфіскації майна провадиться шляхом накладення арешту на вклади, цінності та інше майно обвинуваченого чи підозрюваного або осіб, які несуть за законом матеріальну відповідальність за його дії, де б ці вклади, цінності та інше майно не знаходилося, а також шляхом вилучення майна, на яке накладено арешт.

Майно, на яке накладено арешт, описується і може бути передане на зберігання представникам підприємств, установ, організацій або членам родини обвинуваченого чи іншим особам. Особи, яким передано майно, попереджаються під розписку про кримінальну відповідальність за його незбереження. Не підлягають описові предмети першої потреби, що використовуються особою, в якій проводиться опис, і членами її родини. Перелік цих предметів визначено в Додатку до КК України. Арешт майна і передача його на зберігання оформляються протоколом, який підписується особою, що проводила опис, понятими і особою, яка прийняла майно на зберігання. До протоколу додається підписаний цими особами опис переданого на зберігання майна. Для встановлення вартості описаного майна в необхідних випадках запрошується спеціаліст, який також підписує протокол і опис майна з його оцінкою. Накладення арешту на майно скасовується постановою слідчого, коли в застосуванні цього заходу відпаде потреба.

Згідно із ст. 48 КВК України суд, який постановив вирок, що передбачає як додаткове покарання конфіскацію майна, після набрання ним законної сили надсилає виконавчий лист, копію опису майна і копію вироку для виконання Державній виконавчій службі, про що сповіщає відповідну фінансову установу. У разі відсутності у справі опису майна засудженого надсилається довідка про те, що опису майна не провадилося. Виконання покарання у виді конфіскації майна здійснюється Державною виконавчою службою за місцем знаходження майна відповідно до Закону України «Про виконавче провадження».

На практиці суди часто зіштовхуються із ситуаціями, коли майно, що підлягає конфіскації, до моменту виконання вироку перебуває в різних місцях, у декількох осіб. У таких випадках на всі необхідні для виконання вироку документи повинні видаватися дублікати, які потім мають направлятися у відповідні відділи Державної виконавчої служби України.

На цьому ж етапі виконання вироку суду в частині конфіскації майна повинні бути вчасно вжиті заходи для забезпечення прав і законних інтересів стягувача, яким тут виступає держава. Тому одночасно з направленням зазначених вище документів державному виконавцю суду, що ухвалив вирок, письмово сповіщає про майбутню конфіскацію відповідну фінансову установу, на території якої знаходиться майно засудженого.

Характеризуючи взаємозв'язок забезпечення виконання покарання і виконавчого провадження, можна констатувати: якщо підставою першого є потреба забезпечити виконання майбутнього вироку в частині конфіскації майна, то підставою виконавчого провадження є необхідність примусової реалізації винесеного вироку. Способи забезпечення можливої конфіскації майна вичерпно визначені в законі і не можуть бути розширені, як і визначені законом заходи примусового виконання.

Особливістю процесу забезпечення можливої конфіскації є те, що способи забезпечення можливого призначення даного покарання подібні до тих, що має право застосовувати державний виконавець до боржника, забезпечуючи виконання судових рішень. До цих способів належать накладення арешту на майно, його опис і передача на зберігання. Найбільш істотні відмінності між способами забезпечення можливої конфіскації майна і примусовими заходами, які реалізуються в процесі виконавчого провадження, полягають в тому, що способами забезпечення можливої конфіскації майна створюються гарантії можливого виконання, а примусовими заходами державного виконавця досягається саме виконання.

Разом із тим, відносно процесу виконання покарання заходи забезпечення мають додатковий характер і відіграють допоміжну роль. Тому державному виконавцю після прийняття справи до провадження часто

доводиться усувати недоліки, допущені слідчими і дізнавачами в процесі накладення арешту на майно.

У статті 49 КВК зазначено, що конфіскації підлягає майно, що є особистою власністю засудженого, в тому числі його частка у спільній власності, статутному фонді суб'єктів господарської діяльності, гроші, цінні папери та інші цінності, включаючи ті, що знаходяться на рахунках і вкладках чи на зберіганні у фінансових установах, а також майно, що передано засудженим у довірче управління. Не підлягає конфіскації майно, що належить засудженому на правах приватної власності чи є його часткою у спільній власності, необхідне для засудженого та осіб, які перебувають на його утриманні. Перелік такого майна визначається законом України. Спори, пов'язані з конфіскацією майна, вирішуються в порядку, встановленому законом.

Процес виконання покарання у виді конфіскації майна подібний до процесу примусового виконання покарання у виді штрафу. Тому необхідно зупинитись лише на особливостях виконавчого провадження під час виконання покарання у виді конфіскації майна. Згідно із ст. 24 Закону України «Про виконавче провадження» у разі відкриття виконавчого провадження за виконавчим документом про конфіскацію майна, строк для добровільного виконання не встановлюється, тобто законодавством передбачено негайне виконання виконавчих документів про конфіскацію майна. У зв'язку з цим згідно із ст. 25 вищезазначеного Закону, якщо рішення підлягає негайному виконанню, то державний виконавець відкриває виконавче провадження не пізніше наступного дня після одержання документів, зазначених у ст. 18 цього Закону. Крім того, за виконавчим документом про конфіскацію майна державний виконавець розпочинає вчиняти виконавчі дії не пізніше ніж у 5-денний строк з дня винесення постанови про відкриття виконавчого провадження.

Після одержання виконавчого листа державний виконавець негайно перевіряє наявність майна, зазначеного в опису, виявляє інше майно, що підлягає конфіскації, і складає опис цього майна. При наявності довідки про те, що опису майна не провадилося, державний виконавець вживає заходів до виявлення майна засудженого, що підлягає конфіскації, і при його виявленні складає опис цього майна. В разі застосування конфіскації всього майна — необхідно говорити про його розшук у різних місцях знаходження, і в цьому випадку загальний акт опису може складатися з актів опису в окремих приміщеннях, де мешкала особа, а також включати акти опису, проведені у гаражі або автомобілі, належних особі, тощо.

Згідно з п. 5.6.6. Інструкції про проведення виконавчих дій при конфіскації майна або при виконанні рішення про передачу майна державі акт опису складається в трьох примірниках. Перший залишається

в провадженні державного виконавця, два інші вручаються під розписку (на першому примірнику) боржнику, представнику податкових органів (якщо він був присутній) або надсилаються їм. Тобто в цьому випадку не тільки боржник, а й податкові органи можуть виявити порушення законності під час проведення опису майна засудженого, що потребує негайного реагування на такі факти.

Якщо у державного виконавця крім виконавчого листа про конфіскацію майна є інші виконавчі документи про майнові стягнення з засудженого, то спочатку задовольняються у встановленій законом черговості пред'явлені до засудженого інші вимоги. Порядок задоволення претензій до засудженого за рахунок його майна, що підлягає конфіскації, встановлений у ст. 44 Закону України «Про виконавче провадження». Наприклад, у першу чергу можуть задовольнятися вимоги щодо стягнення аліментів, відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, а також у зв'язку з втратою годувальника; у другу чергу — вимоги щодо виплати наданої адвокатами юридичної допомоги, вимоги громадян про відшкодування збитків, заподіяних їхньому майну злочином; у третю чергу — вимоги щодо податків і неподаткових платежів до бюджету, вимоги органів страхування з обов'язкового страхування; у четверту чергу задовольняються всі інші вимоги в порядку надходження виконавчих документів.

Іншими словами, лише після задоволення усіх вимог попередніх черг, що пред'явлені до засудженого, виникає можливість безпосередньо виконувати покарання у виді конфіскації майна. У цих нормах закріплене відоме положення, відповідно до якого при всіх умовах у першу чергу встановлюються і реалізуються відновлювальні і компенсаційні майнові правовідносини і лише потім — конфіскаційні.

На сьогодні порядок передачі конфіскованого майна фінансовим органам регулюється постановою Кабінету Міністрів України від 25 серпня 1998 р. № 1340 «Про порядок обліку, зберігання, оцінки конфіскованого та іншого майна, що переходить у власність держави, і розпорядження ним». Так, державні виконавці здійснюють облік, попередню оцінку, а також несуть відповідальність за зберігання конфіскованого майна до передачі його для подальшого розпорядження. Безпосередня оцінка конфіскованого майна провадиться комісією, яка утворюється в складі державного виконавця, представників державних податкових інспекцій, фінансових органів та органів (організацій), які здійснюють розпорядження цим майном. У разі розбіжності в оцінці майна між представниками комісії та у випадках, передбачених законодавством України, оцінка провадиться спеціалістами-експертами. За результатами роботи комісії складається акт опису, оцінки та передачі майна. Усі примірники акта підписуються членами комісії та затверджуються в термін не пізніше трьох днів після його складання керівником чи заступ-

ником керівника відповідного відділу Державної виконавчої служби України.

Місцеві податкові інспекції на основі актів опису, оцінки та передачі майна забезпечують здійснення загального контролю за повнотою та своєчасністю перерахування до Державного бюджету виручки від реалізації майна, а також відповідних податків. Акт опису, оцінки та передачі майна є підставою для реалізації конфіскованого майна через торгові біржі та аукціони, безоплатної передачі, знищення. Безпосередньо механізм розпорядження майном, що підлягає конфіскації за вироком суду, встановлено в п. 9 вищезазначеного Порядку. Тобто самостійно вживати заходів з реалізації конфіскованого майна державний виконавець не вправі. У цьому одна з істотних відмінностей механізму примусового виконання покарання у виді штрафу від процесу виконання конфіскації майна.

Після передачі конфіскованого майна фінансовим органам виконавчий лист з відміткою щодо виконання вироку про конфіскацію майна повертається суду, який постановив вирок. День надходження до суду зазначених документів вважається моментом закінчення виконання вироку суду в частині конфіскації майна. Фінансові органи передають суду, який постановив вирок, відомості, що підтверджують виконання вироку в частині конфіскації майна. Так, по реалізованому майну такими відомостями є інформація про виручену суму, по майну, що передано безоплатно, — коли і кому воно передано.

Проте на практиці трапляються випадки, коли вирок суду, що набрав законної сили, повністю або в частині конфіскації майна скасовується, тобто виникає необхідність повороту виконання. Згідно з п. 18 постанови Кабінету Міністрів України від 25 серпня 1998 р. № 1340 у разі скасування рішення суду про конфіскацію майна або рішення іншого органу про перехід його у власність держави орган, у розпорядження якого воно надійшло, повертає майно або його вартість відшкодовується власникові в порядку, встановленому законодавством, у тому числі органами Державного казначейства.

На підставі Інструкції про порядок обліку, оцінки й реалізації конфіскованого, безхазяйного майна, майна, що за правом спадкоємства перейшло у власність держави, та скарбів, у разі скасування вироку суду про конфіскацію майна повернення майна проводиться податковим органом у 10-денний строк з дня подачі заяви про його повернення. До заяви додається завірена копія документа про скасування відповідним державним органом рішення, на основі якого дане майно надійшло у власність держави, чи завірений у встановленому порядку витяг із цього документа. У разі, якщо до моменту подання заяви майно вже реалізоване, податкова інспекція у 5-денний строк пересилає документи відповідному фіноргану (про що повідомляє заявнику), який

у 10-денний строк з дня одержання документів повинен відшкодувати вартість майна.

Повернення майна чи відшкодування його вартості проводиться, якщо заява про це подана в податкову інспекцію не пізніше шести місяців з дня повідомлення зацікавленої особи про скасування рішення, на підставі якого це майно перейшло у власність держави. Після закінчення зазначеного строку заяви до розгляду не приймаються.

Повернення майна власникові проводиться в натурі, якщо майно, передане торговельним та іншим організаціям для реалізації чи переробки, ще не реалізоване чи не перероблене. Якщо майно вже реалізоване чи перероблене, власникові повертається із коштів відповідного бюджету сума вартості майна, фактично одержана від його реалізації без відрахування витрат, пов'язаних з реалізацією. Скарги на дії посадових осіб фінансових органів, пов'язані з відшкодуванням вартості реалізованого майна, що підлягає поверненню, подаються у вищестоящий фінансовий орган. Скарги розглядаються і рішення по них приймаються в строки, встановлені чинним законодавством.

Вимога про повернення майна, яке було передане безоплатно, чи відшкодування його вартості пред'являється зацікавленою особою до тієї організації, яка прийняла це майно. Спори, що виникають з приводу майна, переданого безоплатно, вирішуються судом.

Тобто на відміну від механізму повернення сплаченої (стягнутої) суми штрафу для повернення конфіскованого майна спеціальна ухвала суду не виноситься і виконавче провадження про повернення майна не порушується. Заява про повернення конфіскованого майна з процесуальним документом, який свідчить про скасування вироку суду, за яким здійснена конфіскація майна, подається безпосередньо до податкових органів, які від імені держави виконували функцію стягувача.

На відміну від виправно-трудового законодавства КВК України не містить спеціальної норми, яка регламентувала б питання відносно майна засудженого, котре виявлено після виконання вироку в частині конфіскації майна. Проте згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 21 грудня 1990 р. № 11 «Про практику застосування судами України процесуального законодавства при вирішенні питань, пов'язаних з виконанням вироків» суд може вирішувати питання про звернення конфіскації на додатково виявлене майно засудженого, яке придбане до винесення вироку і підлягає за законом конфіскації, а також на майно, яке було придбане хоча б і після винесення вироку, але на гроші чи за рахунок майна, які підлягають конфіскації за вироком, у випадках, коли не закінчився строк давності виконання вироку.

Після повернення виконавчого листа про конфіскацію майна до суду державний виконавець не здійснює цілеспрямовану діяльність по виявленню неконфіскованого майна. Таке майно може виявлятися ор-

ганами дізнання і слідства під час розслідування інших кримінальних справ, державним виконавцем під час здійснення інших виконавчих проваджень. Можливість звернення стягнення на додатково виявлене майно, що підлягає конфіскації, відповідає принципу реальності виконання майнових покарань. Крім того, така можливість має на меті ще й попередження випадків приховування майна. Проте необхідною умовою для звернення стягнення на неконфісковане майно є відкриття нового виконавчого провадження.

У процесі виконання покарання у виді конфіскації майна нерідко трапляються випадки розтрати, відчуження, приховування або незаконної передачі майна, на яке накладено арешт. Нерідко службові особи кредитних організацій здійснюють банківські операції з грошовими коштами (внесками), на які накладено арешт. Однією з гарантій виконання покарання у виді конфіскації майна є кримінальна відповідальність за приховування майна, що підлягає конфіскації або на яке накладено арешт чи яке описано (ст. 388 КК України). Така норма розрахована насамперед на попереджувальний ефект, що сприяло б безперешкодній реалізації вироку суду в частині конфіскації майна. Суб'єктом цього злочину може бути будь-яка особа, якій майно, що підлягає конфіскації, передано на відповідальне зберігання за актом опису або під розписку. Із суб'єктивної сторони винний усвідомлює, що в нього знаходиться майно засудженого, котре підлягає конфіскації, і не бажає його передавати державному виконавцю. Необхідно зазначити, що підозрюваний, обвинувачений або підсудний мають право відмовитись давати показання і відповідати на запитання, в тому числі і щодо майна. В цьому разі вони не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за ст. 388 КК України.

Привласнення або розтрата такого майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем тягне відповідальність за ст. 191 КК України, а умисне його знищення або пошкодження може тягти за собою відповідальність за ст. 194 КК України.

Нерідко покарання у виді конфіскації майна не виконуються внаслідок бездіяльності самих державних виконавців, інших посадових осіб Державної виконавчої служби України. Враховуючи це, у КК України в ст. 382 передбачено відповідальність за умисне невиконання службовою особою вироку, рішення, ухвали, постанови суду, що набрали законної сили, або перешкодження їх виконанню.

Розділ 14

Виконання покарання у виді арешту

§ 1. Загальний порядок виконання покарання у виді арешту

Арешт, відповідно до ст. 51 КК України, є одним з видів кримінальних покарань. Це нове для кримінального права покарання.

Частина 1 ст. 60 КК України встановлює, що покарання у виді арешту полягає в триманні засудженого в умовах ізоляції і встановлюється на строк від одного до шести місяців.

Арешт є основним покаранням, відповідно до якого засуджений на строк, встановлений вироком суду, поміщається в спеціальну установу — арештний дім (ст. 50 КВК України). Засуджені до арешту військово-службовці відбувають покарання на військових гауптвахтах.

Відповідно до ч. 2 ст. 50 КВК України засуджений відбуває весь строк покарання в одному арештному домі.

Переведення засудженого до арешту з одного арештного дому до іншого допускається у разі його хвороби або для забезпечення його особистої безпеки, а також за інших виняткових обставин, що перешкоджають подальшому знаходженню засудженого в даному арештному домі (ч. 3 ст. 50 КВК України, п. 19 Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань).

Згідно з п. 19 Правил особи, засуджені до арешту, тимчасово, до створення арештних домів, відбувають покарання в слідчих ізоляторах за місцем засудження.

Порядок і умови виконання арешту регулюється главою 12 КВК України і розділом 3 Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань.

Засуджені забезпечуються жилою площею за нормами, встановленими ст. 115 КВК України, і тримаються в окремих камерах по 3-10 осіб в одній камері.

У разі необхідності та з метою захисту засудженого від можливих посягань на його життя з боку іншого засудженого чи запобігання вчиненню ним нового злочину або за наявності медичного висновку за мотивованою постановою начальника установи їх можуть тримати в одиночних камерах.

Відповідно до ст. 51 КВК України і п. 19 Правил засуджених розміщують у камерах з дотриманням таких умов:

- чоловіки окремо від жінок;
- неповнолітні — окремо від усіх інших категорій засуджених;
- засуджених, яких вперше притягнуто до кримінальної відповідальності, — окремо від осіб, які раніше притягались до кримінальної відповідальності;
- засуджених, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі, — окремо від засуджених, які раніше не відбували покарання у виді позбавлення волі;
- засуджених, які раніше працювали в суді, органах прокуратури, юстиції та правоохоронних органах, — окремо від інших засуджених;
- іноземних громадян і осіб без громадянства, як правило, — окремо від інших засуджених.

При розміщенні засуджених у камерах обов'язково враховуються рекомендації соціально-психологічної служби установи.

Засуджені до арешту мають обов'язки і користуються правами, які встановлені законодавством України, з обмеженнями, що передбачені для цієї категорії засуджених, а також впливають з вироку суду та встановлені КВК України для відбування покарання цього виду.

Засуджені до арешту мають право:

- на щоденну прогулянку тривалістю 1 година;
- на восьмигодинний сон у нічний час;
- мати при собі і зберігати в камері особисті предмети і речі, перелік яких встановлено Правилами;
- одержувати і відправляти листи без обмеження їх кількості;
- витратити на місяць для придбання продуктів харчування і предметів першої потреби гроші в сумі до 70% мінімального розміру заробітної плати;
- в індивідуальному порядку відправляти релігійні обряди, користуватися релігійною літературою;
- звертатися з пропозиціями, заявами і скаргами до державних органів, громадських організацій і до службових осіб. Пропозиції, заяви і скарги надсилаються відповідно до вимог Правил за належністю і вирішуються в установленому законом порядку. Пропозиції, заяви і скарги, адресовані прокурору, Уповноваженому Верховної Ради з прав людини, переглядові не підлягають і не пізніше доби надсилаються за належністю, а якщо вони подані у неробочі або святкові дні, то не пізніше доби з їх завершення. Про результати розгляду пропозицій, заяв і скарг оголошується засудженим під розпис;
- користуватися настільними іграми;
- мати побачення з адвокатом в установленому порядку;
- користуватися книгами, журналами, газетами з бібліотеки установи.

За виняткових обставин засудженому до арешту може бути надано право на телефонну розмову з близькими родичами.

Засуджені до арешту зобов'язані:

- дотримуватись норм, які визначають порядок і умови відбування покарання, розпорядок дня установи, правомірних відносин з іншими засудженими, персоналом установи та іншими особами;

- дотримуватись санітарно-гігієнічних правил, мати охайний вигляд, постійно підтримувати чистоту в камерах, за графіком чергувати в них;

- дбайливо ставитись до інвентарю, обладнання та іншого державного майна;

- виходячи на прогулянку, дотримуватись встановлених для прогулянки правил поведінки;

- при відвідуванні приміщень, де тримаються засуджені, працівниками кримінально-виконавчої системи і іншими посадовими особами вставати і вітатися.

Засудженим до арешту забороняється:

- установлювати зв'язки з особами, які тримаються в інших камерах;

- придбавати, виготовляти, вживати і зберігати предмети, вироби і речовини, зберігання яких засудженим заборонено;

- продавати, дарувати чи відчужувати іншим шляхом на користь інших осіб предмети, вироби і речовини, які перебувають в особистому користуванні;

- грати в настільні та інші ігри з метою отримання матеріальної або іншої користі;

- наносити собі або іншим засудженим татування;

- завішувати чи міняти без дозволу адміністрації спальні місця, затуляти оглядове вічко;

- створювати конфліктні ситуації з іншими засудженими або персоналом установи;

- мати побачення з родичами та іншими особами, за винятком адвокатів;

- одержувати посилки (передачі) і бандеролі, за винятком посилок (передач), що містять предмети одягу за сезоном.

Відповідно до ст. 52 КВК України та п.21 Правил засуджені до арешту можуть залучатися без оплати праці до робіт з благоустрою арештних домів, а також поліпшення житлово-побутових умов засуджених або до допоміжних робіт із забезпечення арештних домів продовольством.

До цих робіт засуджені залучаються, як правило, в порядку черговості і не більш як на дві години на день.

Засуджені виводяться на роботу, де встановлюються додаткові засоби нагляду та забезпечується надійна ізоляція, щоб зазначені особи в період роботи не могли вступати в контакти з іншими засудженими.

Особливості комунально-побутового та медичного обслуговування засуджених до арешту визначаються ст. 53 КВК України і п. 22 Правил, де зазначається, що матеріально-побутове забезпечення і медичне обслу-

говування засуджених до арешту здійснюється відповідно до норм, встановлених для осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі.

Засудженим надається індивідуальне спальне місце і видаються постільні речі, заміна постільних речей здійснюється в дні миття в бані — не менше одного разу на тиждень.

Засуджені спеціальним одягом не забезпечуються і відбувають весь строк покарання у цивільному одязі.

Приміщення, де тримаються засуджені, радіофікуються. Час радіотрансляції визначається розпорядком дня установи.

Засуджені до арешту забезпечуються триразовим гарячим харчуванням згідно із затвердженими нормами добового забезпечення продуктами харчування для засуджених, які тримаються в приміщеннях камерного типу виправних колоній максимального рівня безпеки.

Особливості соціально-виховної роботи із засудженими до арешту розглядаються п.20 Правил. Соціально-виховна робота із засудженими до арешту спрямована на формування та збереження соціально корисних навичок, нейтралізацію негативного впливу умов ізоляції на особистість засуджених, профілактику та попередження їх агресивної поведінки щодо персоналу, інших засуджених та щодо себе, усвідомлення провини за вчинені злочини та розвиток прагнення до відшкодування заподіяної шкоди.

Основними формами соціально-виховної роботи із засудженими до арешту є:

- індивідуальна робота;
- просвітницька та культурно-масова робота;
- правове виховання.

Самодіяльні організації серед засуджених до арешту не створюються.

Організація соціально-виховної роботи із засудженими до арешту безпосередньо покладається на інспектора з соціально-виховної роботи.

Стаття 54 КВК України встановлює заходи заохочення та стягнення, що застосовуються до осіб, засуджених до арешту.

За сумлінну поведінку до осіб, засуджених до арешту, можуть застосовуватись такі заходи заохочення:

- подяка;
- дострокове зняття раніше накладеного стягнення.

За порушення порядку відбування покарання у виді арешту до осіб, засуджених до арешту, можуть застосовуватись заходи стягнення:

- догана;
- поміщення в карцер строком до десяти діб.

Рішення про застосування заходів стягнення і заохочення приймає начальник арештного дому або його заступник. Стягнення у виді поміщення в карцер застосовується за постановою начальника арештного дому.

§ 2. Особливості виконання покарання у виді арешту відносно військовослужбовців

Відповідно до ст. 55 КВК України військовослужбовці, засуджені до арешту, відбувають покарання на гауптвахті.

Стаття 55 КВК України регулює також і інші загальні питання порядку та умов відбування арешту військовослужбовцями, але більш детально ці питання розглядаються у спеціальному відомчому нормативно-правовому акті Міністерства оборони України — Інструкції про порядок і умови відбування арешту засудженими військовослужбовцями, затвердженій наказом Міністра оборони України №81 від 26.02. 2002 р. (далі — Інструкція).

Слід зазначити, що відповідно до п. 1 Інструкції вона стосується не тільки питань відбування арешту військовослужбовцями Збройних Сил України, але й іншими військовослужбовцями, які належать до будь-яких, утворених відповідно до законів України, військових формувань (Державної прикордонної служби України, Міністерства з питань надзвичайних ситуацій та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, внутрішніх військ МВС України, Державного департаменту України з питань виконання покарань та інших).

На військовослужбовців, засуджених до арешту, поширюється дія відповідних вимог КВК України та вимоги додатку 12 Статуту гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України.

Частина 2 ст. 55 КВК України містить правила роздільного тримання на гауптвахті засуджених до арешту військовослужбовців, зокрема визначає, що на гауптвахті тримаються:

- засуджені військовослужбовці з числа офіцерського складу окремо від інших категорій військовослужбовців;
- засуджені військовослужбовці, які мають звання прапорщиків, мічманів, сержантів і старшин, окремо від військовослужбовців рядового складу;
- засуджені військовослужбовці, які проходять службу за призовом, окремо від засуджених військовослужбовців за контрактом.

Крім того, наказ Міністра оборони України №81 від 26.02.2002 р. визначає, що засуджені до арешту військовослужбовці жіночої статі відбувають покарання на окремій гауптвахті — гарнізонній гауптвахті міста Кіровограда.

Засуджені до арешту військовослужбовці направляються на гауптвахту для відбування покарання в десятиденний строк після отримання розпорядження суду про виконання вироку.

Про відправлення засуджених до арешту військовослужбовців до місця відбування покарання командування військової частини зоб'язано у десятиденний термін повідомити його сім'ю або близьких

родичів про те, куди і коли він відряджений. З цією метою засудженому, який відбуває, видається поштовий конверт, де засуджений заповнює адресу, прізвище, ім'я та по батькові, кому він надсилається. За дорученням командира військової частини у листі вміщується текст повідомлення про те, хто, коли саме і куди (адреса гарнізонної гауптвахти) вибув засуджений для відбування покарання.

Військовослужбовці, засуджені до арешту, направляються на гарнізонну гауптвахту за вироком суду під вартою, яка озброюється штатною зброєю. При цьому для супроводу засуджених військовослужбовців із числа офіцерського складу, прапорщиків, мічманів призначаються офіцерські варти або з числа прапорщиків, мічманів відповідно. Для супроводу до місця відбування покарання військовослужбовців-жінок призначається варта з числа військовослужбовців-жінок від підрозділів територіального управління військової Служби правопорядку міста Кіровограда.

Приймання військовослужбовців, засуджених до арешту, на гауптвахту здійснюється начальником територіального управління Служби правопорядку або одним з його заступників спільно з начальником гарнізонної гауптвахти на гауптвахті у спеціально обладнаній кімнаті.

Усі військовослужбовці, засуджені до арешту, які прибули на гауптвахту, підлягають обов'язковому медичному огляду. Організація медичного огляду та надання медичної допомоги покладається на начальника медичної служби гарнізону.

Військовослужбовець, засуджений до арешту, передається безпосередньо начальником варти разом із документами, особистими речами, які дозволяється мати при собі засудженим, начальнику територіального управління Служби правопорядку або одному з його заступників у присутності начальника гарнізонної гауптвахти. При цьому начальник територіального управління Служби правопорядку або його заступник у присутності начальника гарнізонної гауптвахти, який приймає засудженого військовослужбовця, повинен:

- прийняти від начальника варти доставлених військовослужбовців, засуджених до арешту, про що зробити запис у другому примірнику опису документів і предметів та завірити його гербовою печаткою;

- прийняти за відомістю на тимчасове зберігання зброю та боєприпаси варти, забезпечити їх збереження у кімнаті зберігання зброї чергового варт або у спеціально обладнаному для цього приміщенні, організувати розміщення та відпочинок особового складу варти, а за потреби — миття у лазні із заміною натільної білизни;

- повідомити (у день приймання) начальника штабу оперативного командування та командира військової частини, звідки прибув військовослужбовець, про приймання зазначеного військовослужбовця та час прибуття варти у зворотному напрямку.

Командиром військової частини через начальника варти надсилаються до гауптвахти такі документи:

- супровідний лист;
- копія вироку суду, а у разі зміни вироку — копія постанови судді чи ухвали відповідного суду;
- особова справа (обліково-послужна картка);
- службова картка;
- медична книжка;
- посвідчення офіцера (прапорщика або мічмана), військовий квиток;
- продовольчий, речовий та грошовий атестати (розрахункова книжка);
- особисті речі та опис особистих речей засудженого. До опису заносяться предмети першої потреби, які дозволяється мати засудженому протягом усього строку покарання у спеціальній кімнаті для зберігання особистих речей повсякденного користування. Час та порядок отримання предметів першої необхідності визначається внутрішнім розпорядком гарнізонної гауптвахти.

Предметами першої необхідності за Інструкцією є:

- бритва електрична (механічна) або безпечна з касетними головками разового користування;
- запальнички (для тих, хто курить) — дві штуки;
- сигарети — не більше одного блоку;
- предмети туалету (мило, зубні паста та щітка, гребінець, креми для гоління і дезінфекції, шампунь) та пластмасові футляри для їх зберігання — один комплект;
- туалетний папір — чотири рулони;
- рушник вафельний — два;
- щітки для одягу та взуття, крем для взуття — один комплект;
- кашне, носові хустинки, нитки (чорного, зеленого та білого кольору) та голки;
- письмовий папір, ручка, конверти, марки.

Крім того, для жінок: халат, хустка, рейтузи, бюстгалтери, гігієнічні пакети, шпильки, вата, губна помада, пудра.

Розділ 3 Інструкції про порядок і умови відбування арешту засудженими військовослужбовцями визначає їх правове становище і встановлює, що засуджені військовослужбовці несуть відповідальність і користуються правами, які встановлені чинним законодавством України, з обмеженнями, що передбачені законодавством для цієї категорії засуджених, а також впливають з вироку суду та встановлені КВК України і нормативно-правовими актами Міністерства оборони України для відбування покарання даного виду.

Пункт 3.2 Інструкції містить перелік загальних прав засуджених військовослужбовців, які їм надаються під час відбування арешту. Зокрема, засуджені військовослужбовці мають право:

- на щоденну прогулянку тривалістю одна година;
- на восьмигодинний сон у нічний час;
- мати при собі і зберігати в камері особисті речі і предмети, перелік яких було наведено вище;
- одержувати і відправляти листи без обмеження їх кількості;
- в індивідуальному порядку відправляти релігійні обряди, користуватися релігійною літературою;
- звертатися з пропозиціями, заявами і скаргами до органів державної влади, громадських організацій, а також до посадових осіб за останнім місцем служби. Пропозиції, заяви і скарги, адресовані Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини або прокуророві, перегляду з боку посадових осіб гауптвахти не підлягають і не пізніше як у добовий строк надсилаються за належністю. Про результати розгляду пропозицій, заяв і скарг засудженим військовослужбовцям оголошується під розпис;
- користуватися настільними іграми;
- прослуховувати радіо;
- користуватися книгами, журналами і газетами гарнізонної гауптвахти;
- мати побачення з захисником для одержання правової допомоги в установленому кримінально-виконавчим законодавством порядку.

У разі виникнення надзвичайних обставин (при наявності технічних можливостей та за погодженням начальника територіального управління Служби правопорядку) засудженим військовослужбовцям може бути надано право платної телефонної розмови з близькими родичами.

Пункт 3.3 Інструкції визначає обов'язки засуджених військовослужбовців, які відбувають арешт, а саме:

- бути ввічливими у стосунках між собою та до посадових осіб гарнізону, територіального управління Служби правопорядку та варти;
- додержуватись розпорядку, встановленого на гарнізонній гауптвахті, і виконувати законні вимоги начальника гарнізону, посадових осіб територіального управління Служби правопорядку та варти;
- дотримуватись санітарно-гігієнічних правил, мати охайний зовнішній вигляд, постійно підтримувати чистоту в камерах, згідно з графіком чергувати в них;
- дбайливо ставитись до інвентарю, обладнання та іншого державного майна;
- виходячи на прогулянку, дотримуватись встановлених на час прогулянки правил поведінки;
- при відвідуванні приміщень, де утримуються засуджені, посадовими особами правоохоронних органів, гарнізону, Служби правопорядку, начальником варти та його помічником додержуватись правил поведінки, військового вітання та ввічливості, визначених для військовослужбовців.

Відповідно до п.3.4 Інструкції засудженим військовослужбовцям забороняється:

- встановлювати зв'язки з особами, які тримаються в інших камерах;
- зберігати та користуватися засобами мобільного зв'язку;
- придбавати, дарувати чи відчужувати іншим шляхом на користь інших осіб предмети, вироби і речовини, що перебувають в особисто-му користуванні;
- придбавати, виготовляти, уживати і зберігати предмети, вироби і речовини, зберігання яких засудженим заборонено;
- грати в настільні та інші ігри з метою отримання матеріальної або іншої користі;
- наносити собі або іншим засудженим татування;
- завішувати чи міняти спальні місця без дозволу посадових осіб та варті, затуляти оглядове віконце;
- придбавати продукти харчування і предмети першої потреби;
- мати побачення з родичами та іншими особами, за винятком захисників;
- одержувати грошові перекази, а також посилки (передачі) і бандеролі, за винятком посилок (передач), що містять предмети форми одягу за сезоном, туалету, письмове приладдя та необхідні для лікування медичні препарати.

Розділ 5 Інструкції про порядок і умови відбування арешту засудженими військовослужбовцями врегульовує питання щодо технічного обладнання камер та інших приміщень гарнізонної гауптвахти, де відбувають покарання засуджені до арешту.

Засуджені військовослужбовці тримаються на гарнізонних гауптвахтах в окремих камерах по 2-5 осіб у кожній за відповідними категоріями, при цьому норма житлової площі на одного засудженого відводиться з розрахунку не менше 2,5 квадратних метрів.

У разі потреби та з метою захисту засудженого військовослужбовця від можливих посягань на його життя з боку іншого засудженого чи запобігання вчиненню ним нового злочину або за наявності медичного висновку за мотивованим рішенням начальника гауптвахти їх можуть тримати в одиночних камерах.

При розміщенні засуджених у камерах обов'язково враховуються рекомендації заступника начальника гарнізону з виховної роботи.

У зазначеному розділі Інструкції містяться також і інші технічні вимоги до обладнання камер гауптвахт, наприклад, до вікон, дверей, освітлення та радіофікації.

Висвітленню особливостей соціально-психологічної та виховної роботи із засудженими військовослужбовцями присвячено 6 розділ Інструкції, в пункті 6.1 якого зазначається, що соціально-психологічна робота із засудженими військовослужбовцями спрямована на форму-

вання та збереження навичок військової служби, нейтралізацію негативного впливу умов ізоляції на особистість засуджених, профілактику та попередження їх агресивної поведінки щодо посадових осіб гауптвахти та варти, інших засуджених військовослужбовців та до себе, усвідомлення провини за вчинений злочин.

Основними формами соціально-психологічної та виховної роботи із засудженими військовослужбовцями є:

- індивідуальна робота;
- гуманітарна та культурно-виховна робота;
- правове виховання.

Індивідуальна робота проводиться офіцерами територіального управління Служби правопорядку та офіцерами з виховної роботи гарнізону на основі вивчення особи кожного засудженого з урахуванням вчиненого ним злочину, посади, військового звання, сімейного стану, фаху та інших обставин, що характеризують засудженого.

Гуманітарна та культурно-виховна робота є формою реалізації виховного впливу посадових осіб гарнізону та Служби правопорядку на засуджених, яка ґрунтується на засадах Конституції України, ідеях гуманізму, демократизму та вірності Військовій присязі, сумлінності і чесності під час виконання військового обов'язку. Гуманітарна та культурно-виховна робота проводиться у часи, відведені розкладом занять, два рази на тиждень з метою формування у засуджених високих морально-психологічних якостей, уміння розбиратися у політичних ситуаціях і брати участь у житті своєї держави та її Збройних Сил.

Правове виховання є однією з форм виховної роботи з боку представників військової прокуратури, Служби правопорядку та посадових осіб гарнізону, направленої на формування у засуджених правової культури, поваги до закону та прагнення до його точного та неухильного виконання.

На відміну від виконання покарання у вигляді позбавлення волі, при відбуванні арешту для засуджених військовослужбовців праця не є обов'язковою. Але відповідно до положень розділу 7 Інструкції начальника територіального управління Служби правопорядку має право залучати засуджених військовослужбовців до робіт з господарського обслуговування та благоустрою території управління без оплати їхньої праці, але не більш як на дві години на день. При цьому засуджені військовослужбовці виводяться на роботу за категоріями, під наглядом вивідного, яким під час роботи забезпечується надійна ізоляція від контакту з іншими засудженими військовослужбовцями. Залучення засуджених військовослужбовців до робіт за межами управління Служби правопорядку чи гауптвахти забороняється.

Для відбування покарання засуджені мають прибувати до гауптвахти у польовій формі одягу, яка перебуває в їхньому особистому користуванні. Перелік речей, які належать до цієї форми, наводиться у п. 8.1

Інструкції. При цьому термін носіння обмундирування (крім польового та білизни) зупиняється з дня набрання чинності вироком суду.

Крім зазначених речей засудженим військовослужбовцям надається індивідуальне спальне місце і видаються: матрац ватяний, ковдра, подушка ватяна, простирадло, наволочка, рушники для обличчя та ніг.

Прання білизни та миття у лазні засуджених військовослужбовців здійснюється щотижня з одночасною заміною комплексу натільної і постільної білизни за рахунок коштів Міністерства оборони України. Мило для туалетних потреб видається безкоштовно згідно з діючими у Збройних Силах нормами.

Засуджені до арешту військовослужбовці забезпечуються триразовим гарячим харчуванням за нормами, визначеними постановою Кабінету Міністрів України №426 від 29 березня 2002 р. «Про норми харчування військовослужбовців Збройних Сил та інших військових формувань».

Засуджені приймають їжу у камерах або в їдальні при гарнізонній гауптвахті. В їдальні їжа видається у різний час: окремо для солдат (матросів), окремо для сержантів (старшин) й окремо для прапорщиків (мічманів) та офіцерів. Засуджені, які утримуються в одиночній камері, їжу отримують у камері.

Медичне обслуговування військовослужбовців, засуджених до арешту, здійснюється у порядку, встановленому для осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі.

Відповідно до ч. 6 ст. 55 КВК України під час відбування арешту засуджений військовослужбовець не може бути представлений до присвоєння чергового військового звання, призначений на вищу посаду, переведений на нове місце служби, звільнений з військової служби, за винятком випадків визнання його непридатним до військової служби за станом здоров'я.

Засудженим військовослужбовцям під час відбування арешту виплачується оклад за військове звання. Фінансовим органом, який забезпечує діяльність гарнізонної гауптвахти, ці кошти зараховуються на особистий рахунок засудженого. На його прохання ці кошти можуть бути переведені поштовим переказом його рідним.

Час відбування арешту в загальний строк військової служби і вислуги років для присвоєння чергового військового звання не зараховується, крім випадків, коли зарахування строку арешту може відбуватися як захід заохочення за сумлінну поведінку і ставлення до військової служби. Крім цього, до заходів заохочення ч. 8 ст. 55 КВК України відносить: подяку і дострокове зняття раніше накладеного стягнення.

Правом застосування заходу заохочення у вигляді зарахування часу відбування арешту в загальний строк військової служби користується начальник управління Служби правопорядку

За порушення порядку відбування покарання до засуджених військовослужбовців можуть застосовуватись заходи стягнення у вигляді догани або переводу в одиночну камеру на строк до десяти діб.

Розділ 15

Виконання покарання у виді обмеження волі

Обмеження волі являє собою новий вид кримінального покарання, який вперше з'явився у Кримінальному кодексі України 2001 р. Згідно із ст. 61 КК України це покарання полягає у триманні особи в кримінально-виконавчих установах відкритого типу без ізоляції від суспільства в умовах здійснення за нею нагляду з обов'язковим залученням засудженого до праці. Обмеження волі встановлюється на строк від одного до п'яти років і призначається як основне покарання. Обмеження волі застосовується тільки до осіб, які досягли 18 років, оскільки ч. 3 ст. 61 КК України забороняє застосовувати обмеження волі до неповнолітніх, а також до вагітних жінок і жінок, що мають дітей віком до 14 років, до осіб, що досягли пенсійного віку, військовослужбовців строкової служби та до інвалідів першої і другої груп.

Обмеження волі належить до покарань, які є альтернативними позбавленню волі на певний строк. При позбавленні волі засуджений обов'язково ізолюється від суспільства і забезпечення ізоляції є однією із вимог режиму у колоніях. При обмеженні волі засуджений хоч теж ущемляється в певних правах і свободах, таких як особиста свобода, свобода пересування, свобода вибору місця проживання чи перебування тощо, але в своїй сукупності вони не створюють такої ізоляції, як при позбавленні волі, оскільки засуджені до обмеження волі мають більше можливостей спілкування з соціальним середовищем, в тому числі і з тим, в якому вони перебували до вчинення злочину. У зв'язку з цим кількість засуджених до обмеження волі постійно збільшується.

Порядок і умови виконання й відбування покарання у виді обмеження волі регулюється главами 3, 13 КВК України та Правилами внутрішнього розпорядку установ виконання покарань. Згідно із ст. 11 КВК України кримінально-виконавчими установами відкритого типу є виправні центри, які організуються й ліквідуються Державним департаментом України з питань виконання покарань. Межі виправного центру визначають управління (відділи) Державного департаменту України з питань виконання покарань в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Київській області за погодженням з органами місцевого самоврядування. Про встановлені межі виправного центру засудженим оголошується під розписку, що долучається до їх особових справ.

Територія виправного центру, як правило, обладнується огорожено суцільного заповнення з полегшених конструкцій та контрольно-пропускним пунктом. У виправному центрі обладнуються чергова частина, ґуртожитки, їдальня, лазня з пральнею, дезкамерою та сушильною, амбулаторія зі стаціонаром, ларьок, перукарня, приміщення для зберігання постільних речей, спецодягу та особистих речей засуджених, майстерня з ремонту одягу та взуття, кабінети для начальника виправного центру, його заступників, начальників відділень соціально-психологічної служби, працівників оперативної служби, відділу нагляду та безпеки, кімнати виховної роботи, спортивний майданчик, дисциплінарний ізолятор, виробничі об'єкти. Приміщення дисциплінарного ізолятора відгороджується від інших споруд парканом суцільного заповнення. Виправні центри виконують покарання у виді обмеження волі стосовно осіб, засуджених за злочини невеликої та середньої тяжкості, а також засуджених, яким даний вид покарання призначено відповідно до статей 82 (заміна невідбутої частини покарання більш м'яким), 389 (ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі) КК України. Засуджені відбувають покарання у виправних центрах, як правило, у межах адміністративно-територіальної одиниці відповідно до їх постійного місця проживання до засудження. Якщо на території проживання засуджених відсутній виправний центр, то вони можуть бути направлені у виправний центр іншої адміністративно-територіальної одиниці.

Направлення засуджених до виправного центру можливе у двох формах: самостійно і під вартою. За загальним правилом особи, засуджені до обмеження волі, прямують до місця відбування покарання самостійно, але за рахунок держави. Кримінально-виконавча інспекція згідно з вироком суду вручає засудженому припис про виїзд до місця відбування покарання і не пізніше трьох діб із дня одержання припису засуджений зобов'язаний виїхати до місця відбування покарання і прибути туди відповідно до вказаного в приписі строку. В окремих випадках суд, враховуючи особистісні дані засудженого, окремі обставини кримінальної справи або невиїзд до виправного центру без поважних причин, може направити засудженого до місця відбування покарання у порядку, встановленому для осіб, засуджених до позбавлення волі. У таких випадках засуджений звільняється з-під варти при прибутті до виправного центру.

У разі неприбуття засудженого до місця відбування покарання органом внутрішніх справ за поданням кримінально-виконавчої інспекції оголошується його розшук. Після затримання засуджений направляється до місця відбування покарання в порядку, встановленому для засуджених до позбавлення волі.

Стосовно осіб, які після постановлення вироку визнані інвалідами першої або другої груп або досягли пенсійного віку, а також жінок, які стали вагітними, кримінально-виконавча інспекція вносить до суду подання про звільнення таких осіб від відбування покарання.

Строк покарання у виді обмеження волі обчислюється з дня прибуття й постановки засуджених на облік у виправному центрі. При обліку засудженим оголошуються правила внутрішнього розпорядку виправного центру, їх права та обов'язки, вони попереджаються про відповідальність за порушення порядку відбування покарання тощо. У строк покарання за правилами, передбаченими у ст. 72 КК України, зараховується час попереднього ув'язнення під вартою, а також час слідування під вартою до виправного центру.

Засуджені до обмеження волі у виправному центрі на відміну від засуджених до позбавлення волі перебувають без охорони, але знаходяться під наглядом адміністрації, який включає в себе стеження і контроль за їх поведінкою за місцем проживання і роботи, а також в неробочий час.

Засуджені до обмеження волі мають значно більше прав порівняно з особами, що відбувають покарання у виді позбавлення волі. Крім основних прав, вказаних у главі 2 КВК України, засуджені до обмеження волі мають право носити цивільний одяг, мати при собі гроші та цінні речі, користуватися грішми без обмежень; займатися сільським господарством, відправляти листи, отримувати посилки (передачі) і бандеролі, одержувати короткострокові побачення без обмежень, а тривалі побачення — до трьох діб один раз на місяць. Засудженим можуть бути дозволені короткочасні виїзди за межі виправного центру за обставин, передбачених законом для осіб, засуджених до позбавлення волі (смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого; стихійне лихо, що спричинило значну матеріальну шкоду засудженому або його сім'ї), а також з інших поважних причин у таких випадках:

- за необхідності звернутися в медичний заклад з приводу захворювання чи лікування за наявності відповідного медичного висновку;
- для складання іспитів у навчальному закладі;
- за викликом судових і слідчих органів — на період провадження слідства чи дізнання;
- для попереднього вирішення питань трудового і побутового влаштування після звільнення — строком до семи діб, без урахування часу на дорогу;
- у разі виникнення інших життєво необхідних обставин, які потребують присутності засудженого.

Засуджені, які не допускають порушень встановленого порядку виконання покарання у виді обмеження волі і мають сім'ї, після відбуття шести місяців строку покарання можуть за постановою начальника виправного центру проживати за межами гуртожитку із своїми сім'ями в орендованих квартирах або придбавати житло в межах території виправного центру. Такі особи зобов'язані від одного до чотирьох разів на тиждень з'являтися у виправний центр для реєстрації.

КВК України покладає на засуджених до обмеження волі і певні обов'язки, зокрема: виконувати законні вимоги адміністрації виправного

центру, які стосуються порядку відбування призначеного покарання; сумлінно працювати у місці, визначеному адміністрацією виправного центру; постійно знаходитися в межах виправного центру під наглядом, залишати його межі лише за спеціальним дозволом адміністрації цього центру, проживати за особистим посвідченням, яке видається взамін паспорту, та, як правило, у спеціально призначених гуртожитках. Перебування засудженого у вільний від роботи час поза гуртожитком допускається з дозволу адміністрації виправного центру, яка з цього питання виносить вмотивовану постанову. Крім зазначених, засуджені до обмеження волі повинні виконувати також основні обов'язки засуджених, що передбачені у ст. 9 КВК України, зокрема: виконувати встановлені законодавством обов'язки громадян України, неухильно додержуватися правил поведінки, які передбачені для засуджених, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших осіб; виконувати законні вимоги адміністрації органів і установ виконання покарань; ввічливо ставитися до персоналу, інших осіб, які відвідують установи виконання покарань, а також до інших засуджених тощо.

Засудженим до обмеження волі забороняється доставляти і зберігати на території, де вони проживають, предмети, вироби й речовини, перелік яких визначається нормативно-правовими актами Державного департаменту України з питань виконання покарань. Так, наприклад, Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань встановлюють, що засудженим, які відбувають покарання у виправних центрах, забороняється придбавати та зберігати будь-яку вогнепальну або холодну зброю, а також транспортні засоби і користуватися ними (п.30). У разі виявлення таких предметів, виробів і речовин у засудженого вони підлягають вилученню й зберіганню, речі, вилучені з обігу, знищуються, гроші, цінності та інші речі за рішенням суду можуть бути передані в дохід держави. Засудженим забороняється також вживати спиртні напої і пиво, наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги чи інші одурманюючі засоби.

Засуджені, які відбувають покарання у виді обмеження волі, а також приміщення, в яких вони проживають, можуть піддаватися обшуку, а їхні речі, посылки, передачі й бандеролі, що надійшли, — огляду. Огляди і обшуки приміщень, де проживають засуджені із сім'ями, проводяться за наявності встановлених законом підстав, за вмотивованим рішенням суду. При цьому жила приміщення, де проживає засуджений, може відвідуватися, як правило, в денний час уповноваженими працівниками виправного центру.

КВК України покладає виконання певних обов'язків і на адміністрацію виправного центру. Зокрема, адміністрація веде облік засуджених, роз'яснює порядок і умови відбування покарання, організовує трудове і побутове влаштування засуджених; забезпечує додержання умов праці засуджених, порядку та умов відбування покарання; здійснює нагляд і заходи попередження порушень порядку відбування пока-

рання; проводить із засудженими соціально-виховну роботу; застосовує встановлені законом заходи заохочення й стягнення; здійснює роботу щодо підготовки засуджених до звільнення тощо.

Згідно із ст. 60 КВК України засуджені до обмеження волі залучаються до праці, як правило, на виробництві виправних центрів. Але можливе також їх працевлаштування на договірній основі і на підприємствах, в установах чи організаціях усіх форм власності, але за умови забезпечення належного нагляду за їхньою поведінкою і щоденного повернення до виправного центру. Це дає можливість забезпечити засуджених відповідною роботою у разі її відсутності на виробництві виправного центру, сприяє бажанню засуджених працювати за раніше обраною професією чи спеціальністю. У свою чергу, якщо власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган залучає до роботи засуджених до обмеження волі, то він зобов'язаний забезпечити їх залучення до суспільно корисної праці за місцем роботи з урахуванням стану здоров'я та, за можливості, спеціальності, організувати, у разі необхідності, первинну професійну підготовку і створити відповідні побутові умови.

Праця засуджених до обмеження волі регулюється законодавством про працю, за винятком правил прийняття на роботу, звільнення з роботи, переведення на іншу роботу. Тобто на засуджених поширюється, у першу чергу, більша частина норм Кодексу законів про працю України та іншого законодавства, які регулюють робочий час і час відпочинку, нормування та оплату праці, гарантії й компенсації, трудову дисципліну, охорону праці тощо. Відповідно до цих норм засуджені до обмеження волі мають право на щорічну оплачувану відпустку, допомогу у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, пільги, які надаються при праці жінкам і молоді, державне соціальне страхування та ін.

Переведення засуджених на іншу роботу, в тому числі в іншу місцевість, може здійснюватися власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом тільки за погодженням з адміністрацією виправного центру. Власнику підприємства, установи, організації або уповноваженому ним органу, де працюють засуджені, забороняється звільняти їх з роботи, крім таких випадків: 1) звільнення від відбування покарання на підставах, передбачених КК України; 2) переведення засудженого на роботу на інше підприємство, в установу чи організацію або для дальшого відбування покарання до іншого виправного центру; 3) набрання законної сили вироком суду, за яким особа, що відбуває покарання у виді обмеження волі, засуджена до позбавлення волі; 4) неможливість виконання даної роботи за станом здоров'я.

Засудженим незалежно від усіх відрахувань належить виплачувати не менш як сімдесят п'ять відсотків загальної суми заробітку.

Засудженим, які відбувають покарання у виді обмеження волі, гарантується право на охорону здоров'я, у тому числі і на отримання медичної

допомоги. Лікувально-профілактична і протиепідемічна робота у виправних центрах організується і проводиться на загальних підставах відповідно до законодавства про охорону здоров'я органами і закладами охорони здоров'я. Направлення засуджених до лікувальних закладів визначається згідно з порядком обслуговування населення органами охорони здоров'я.

У виправних центрах створюються необхідні матеріально-побутові умови для відбування покарання. Засуджені забезпечуються індивідуальним спальним місцем, інвентарем і постільними речами, а продукти харчування і речове майно (одяг, взуття та ін.) придбавають за власні кошти. Норма жилої площі на одного засудженого не може бути меншою чотирьох квадратних метрів. Комунально-побутові та інші послуги (пошта, телеграф, телефон та ін.) оплачуються засудженими на загальних підставах. Засудженим, які не працюють у зв'язку із захворюванням, а також з причин, що від них не залежать, і не одержують за цей час заробітної плати або інших доходів, харчування та комунально-побутові послуги надаються за встановленими нормами за рахунок виправного центру. Засуджені, які направлені на лікування до лікувальних закладів охорони здоров'я, забезпечуються цими лікувальними закладами всіма видами доволюства на загальних підставах. У необхідних випадках адміністрація виправного центру або підприємства, установи чи організації, де працює засуджений, може видавати йому аванс із наступним відшкодуванням.

Із засудженими до обмеження волі в обов'язковому порядку проводиться соціально-виховна робота. Виховний вплив на засуджених здійснюється на основі психолого-педагогічних методів диференційного та індивідуального вивчення особистості засуджених з урахуванням строку покарання, персональних якостей і поведінки засуджених, обставин учиненого злочину, закріплення досягнутих результатів. Основною метою соціально-виховної роботи є формування й розвиток у засуджених якостей і навичок, що стимулюють зацікавленість у виправленні, прагнення до заняття суспільно корисною діяльністю, дотримання прийнятих у суспільстві встановлених правил поведінки. Для досягнення цієї мети адміністрацією виправних центрів організується основне загальне і початкове професійне навчання, забезпечується професійна підготовка засуджених; створюються умови для підвищення засудженими свого загального і професійного рівня, їх заочного навчання у різних навчальних закладах, які знаходяться в межах адміністративно-територіальної одиниці, де розташований виправний центр; формуються методико-виховні ради виправних центрів, завданням яких є збереження зв'язків засуджених з родичами, а також підтримка ініціативи громадських організацій і релігійних об'єднань, спрямованих на підготовку засуджених до життя в суспільстві після звільнення та ін. Активна участь засуджених у виховних заходах заохочується і враховується при визначенні ступеня їх виправлення. Обов'язок проведення соціально-ви-

ховної роботи із засудженими до обмеження волі покладений не тільки на адміністрацію виправного центру, а й на власників підприємств, установ, організацій або уповноважених ними органів, де працюють засуджені. У соціально-виховній роботі із засудженими повинні брати участь і громадські організації, за винятком політичних партій і профспілок, діяльність яких у виправних центрах забороняється.

У процесі відбування покарання у виді обмеження волі до засуджених застосовуються як заходи заохочення, так і заходи стягнення.

Заходи заохочення є важливою умовою закріплення позитивних змін в особистості засуджених. Стаття 67 КВК України встановлює шість видів заохочень, що застосовуються до осіб, засуджених до обмеження волі: 1) подяка; 2) нагородження похвальною грамотою; 3) грошова премія; 4) нагородження подарунком; 5) дострокове зняття раніше накладеного стягнення; 6) дозвіл на виїзд до близьких родичів за межі виправного центру на святкові, робочі та вихідні дні (не більше одного разу на місяць). При цьому враховуються дві підстави застосування таких заходів: 1) сумлінна поведінка; 2) сумлінне ставлення до праці. Під сумлінною поведінкою розуміється виконання покладених на засудженого обов'язків, дотримання правил громадського порядку, правил проживання, норм законодавства та вимог адміністрації виправного центру; сумлінним ставленням до праці є виконання поставлених завдань якісно й у встановлений строк, відсутність порушень трудової дисципліни, належне виконання трудових обов'язків тощо. Засуджені, які стали на шлях виправлення або сумлінною поведінкою й ставленням до праці довели своє виправлення, можуть бути у встановленому законом порядку представлені до заміни невідбутої частини покарання більш м'яким або до умовно-дострокового звільнення від відбування покарання.

При заохоченні адміністрацією виправного центру до засудженого застосовується один захід заохочення. Проте власником підприємства установи, організації або уповноваженим ним органом до засуджених, які у них працюють, можуть додатково застосовуватися заходи заохочення, що передбачені законодавством про працю.

Заходами стягнення, що застосовуються до осіб, засуджених до обмеження волі, є: 1) попередження; 2) догана; 3) сувора догана; 4) призначення на позачергове чергування з прибирання гуртожитку і прилеглої до нього території; 5) заборона проживати поза гуртожитком строком до трьох місяців; 6) заборона виходу за межі гуртожитку у вільний від роботи час на строк до трьох місяців; 7) поміщення в дисциплінарний ізолятор строком до десяти діб. При цьому засудженим, яким заборонений вихід за межі гуртожитку у вільний від роботи час, протягом строку дії заборони вихід із гуртожитку може бути дозволений у виняткових випадках і на встановлений час для одержання медичної допомоги; придбання продуктів харчування й предметів першої потреби;

відвідання лазні, пральні або перукарні; одержання поштових відправлень; відвідання установ і організацій, навчальних закладів.

Стаття 69 КВК України встановлює також дві підстави застосування заходів стягнення: 1) порушення трудової дисципліни; 2) порушення встановленого порядку відбування покарання.

При призначенні заходів стягнення враховуються мотиви й обставини вчинення порушення, кількість і характер раніше накладених стягнень, а також пояснення засудженого по суті проступку, оскільки накладені стягнення мають відповідати тяжкості й характеру проступку засудженого. Стягнення може бути накладене тільки на особу, яка вчинила проступок, не пізніше десяти діб з дня виявлення проступку, а якщо у зв'язку з проступком проводилася перевірка, то з дня її закінчення, але не пізніше шести місяців із дня вчинення проступку. Накладене стягнення звертається до виконання, як правило, негайно, але не пізніше одного місяця з дня його накладення.

Якщо протягом шести місяців із дня відбуття стягнення засуджений не буде підданий новому стягненню, він визнається таким, що не має стягнення. Накладене в цей період нове стягнення на засудженого перериває перебіг зазначеного строку і його обчислення продовжується знову з дня відбуття останнього стягнення.

Стосовно особи, яка самовільно залишила місце обмеження волі або злісно ухиляється від робіт, або систематично порушує громадський порядок чи встановлені правила проживання, адміністрація виправного центру надсилає прокуророві матеріали для вирішення питання про притягнення засудженого до кримінальної відповідальності відповідно до ст. 390 КК України.

Правом застосування заходів заохочення й стягнення до осіб, засуджених до обмеження волі, користуються у повному обсязі начальник виправного центру, а також його прями начальники. Заходи заохочення і стягнення можуть застосовувати також заступник начальника виправного центру й начальник відділення соціально-психологічної служби виправного центру.

Заступник начальника виправного центру має право застосовувати заходи заохочення у виді 1) оголошення подяки, 2) дострокового зняття раніше накладеного ним стягнення і 3) дозволу на виїзд до близьких родичів за межі виправного центру на святкові, неробочі і вихідні дні, а також заходи стягнення у виді 1) попередження, 2) догани і 3) суворої догани.

Начальник відділення соціально-психологічної служби виправного центру має право застосовувати заходи заохочення у виді 1) оголошення подяки і 2) дострокового зняття раніше накладеного ним стягнення, а також заходи стягнення у виді 1) попередження, 2) догани і 3) суворої догани.

Заходи заохочення і стягнення накладаються письмово й усно та відображаються в особовій справі засудженого.

Розділ 16

Виконання покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців

Відповідно до ст. 62 КК України покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні призначається військовослужбовцям строкової служби на строк від шести місяців до двох років у тих випадках, якщо це передбачено відповідною санкцією статті Кримінального кодексу України, або в тих випадках, коли суд, враховуючи обставини справи і особу засудженого, вважає за доцільне замінити позбавлення волі на строк не більше двох років триманням в дисциплінарному батальйоні на той самий строк.

При цьому кримінальне законодавство встановлює, що зазначене покарання замість позбавлення волі не може застосовуватись до осіб, які вже відбували покарання у виді позбавлення волі.

Стаття 72 КК України встановлює, що один день тримання в дисциплінарному батальйоні відповідає одному дню позбавлення волі.

Порядок та умови виконання покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні встановлюються главою 14 КВК України та Положенням про дисциплінарний батальйон у Збройних Силах України, затвердженим Указом Президента України №139/94 від 5 квітня 1994 року.

Необхідність регулювання порядку та умов виконання покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні окремим нормативно-правовим актом викликана наявністю спеціального суб'єкта — військовослужбовця строкової служби.

Стаття 71 КВК України в ч.6 встановлює, що особи, які відбувають покарання в дисциплінарному батальйоні, виконують обов'язки і користуються правами, встановленими законодавством для військовослужбовців строкової служби Збройних Сил України, з обмеженнями, передбаченими КВК України. Наприклад, це проявляється в тому, що відпустки, передбачені для військовослужбовців строкової служби, засудженим військовослужбовцям не надаються.

Відповідно до п. 3 Положення про дисциплінарний батальйон у Збройних Силах України (далі Положення) дисциплінарний батальйон (окрема дисциплінарна рота) є військовою частиною, яку утримують за

окремим штатом. Організаційну структуру і чисельність дисциплінарного батальйону визначає Міністр оборони України. Контроль за діяльністю дисциплінарного батальйону, додержанням у ньому вимог військових статутів, Положення та КВК України здійснює Міністр оборони України.

Підставою для тримання в дисциплінарному батальйоні є вирок військового суду, який набрав законної сили.

Відповідно до ч. 5 ст. 71 КВК України до засуджених військовослужбовців, які тримаються в дисциплінарному батальйоні, застосовуються основні заходи виправлення і ресоціалізації, визначені законодавством, а також з ними проводиться військове навчання.

Пункт 7 Положення встановлює, що керівництво дисциплінарним батальйоном здійснює командуючий військами військового оперативного командування, який забезпечує добір і розстановку кадрів офіцерського складу, контролює режим та умови тримання, охоплення постійною роботою, організацію праці, бойову підготовку та виховання засуджених військовослужбовців.

Посади офіцерського складу та прапорщиків дисциплінарного батальйону можуть займати відповідно до п.8 Положення на конкурсній основі найбільш дисципліновані, вольові, добре підготовлені військовослужбовці, які мають досвід практичної діяльності у військах не менш як два роки. На посади сержантів та солдатів постійного складу дисциплінарних рот і підрозділів охорони та забезпечення приймають військовослужбовців строкової служби, навчених і відібраних у військових комісаріатах посадовими особами дисциплінарного батальйону, або військовослужбовців, які проходять службу за контрактом.

Особливість правового статусу військовослужбовців, які проходять службу у дисциплінарних батальйонах підкреслюється в п.9 Положення, де встановлено, що тривалість служби офіцерів у дисциплінарному батальйоні не повинна перевищувати: на посаді командира батальйону п'яти-шести років, на інших посадах — три-чотири роки. За бажанням офіцерів, за умови їх позитивної атестації, строк служби, як виняток, може бути продовжено до шести-восьми років.

Відповідно до Закону України «Про прокуратуру» нагляд за додержанням законів у дисциплінарному батальйоні здійснює Генеральний прокурор України та підпорядковані йому військові прокурори.

Внутрішню вартову службу та конвоювання засуджених у дисциплінарному батальйоні організовують відповідно до вимог статутів внутрішньої, гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України та Інструкції, яку затверджує начальник Генерального штабу Збройних Сил України. При цьому до несення караульної служби та конвоювання засуджених не залучають. Засуджені, які стали на шлях виправлення, можуть бути призначені днювальними по дисциплінарній роті та робітниками до їдальні.

Відповідно до п.13 Положення осіб, засуджених до направлення у дисциплінарний батальйон, до набуття вироком законної сили тримають на гарнізонній гауптвахті.

Строк відбування покарання в дисциплінарному батальйоні обчислюється з моменту, визначеного у вирокі з урахуванням відповідно до ст. 72 КК України часу попереднього ув'язнення.

Як вже зазначалось, до дисциплінарного батальйону засудженого направляють після набуття вироком законної сили. Направлення засудженого до місця відбування покарання здійснюється командиром військової частини в триденний строк і обов'язково під конвоєм.

Згідно з п.15 Положення командир військової частини (начальник гарнізону) надсилає в дисциплінарний батальйон через начальника конвою відповідні документи (супровідний лист; копію вироку суду та розпорядження про його виконання, а у разі зміни вироку — і копію касаційної ухвали суду; обліково-послужну та службові картки і медичну книжку; військовий квиток; продовольчий, речовий та харчовий атестати; особисті речі та їх опис).

Засуджених, яких направляють до дисциплінарного батальйону, забезпечують предметами обмундирування, якими вони користувалися, згідно з нормами постачання. В той же час ст.72 КВК України встановлює, що під час відбування покарання в дисциплінарному батальйоні всі засуджені військовослужбовці незалежно від їх військового звання і характеру попередньої служби перебувають як рядові і носять єдину встановлену для даного дисциплінарного батальйону форму одягу.

Про прибуття засудженого в дисциплінарний батальйон та одержання перелічених в описі документів і предметів командир дисциплінарного батальйону повідомляє командира військової частини, з якої прибув засуджений.

Гроші та цінності, що належать засудженому, начальник конвою здає до фінансової служби дисциплінарного батальйону, де вони зараховуються на особистий рахунок засудженого. Ордени, медалі, нагрудні значки та документи на них зберігають у штабі дисциплінарного батальйону, а інші особисті речі засудженого — у спеціальній коморі.

Засуджених зараховують до списків змінного складу дисциплінарного батальйону з дня їх прибуття і утримують за рахунок військових частин, з яких вони прибули.

У зв'язку з тим, що по своїй суті дисциплінарний батальйон є військовим підрозділом, мають місце деякі особливості його просторової структури і обладнання приміщень. Питання розміщення засуджених у дисциплінарних батальйонах регламентуються розділом 3 Положення про дисциплінарні батальйони у Збройних Силах України, де встановлено, що дисциплінарний батальйон розташовується окремо від інших військових частин гарнізону. Усі службові та житлові приміщен-

ня, призначені для розташування підрозділів охорони, обслуговування, сержантів дисциплінарних рот, квартири військовослужбовців, склади стрілецької зброї та боєприпасів розміщують поза територією (зоною), де тримають засуджених.

Територія (зона), на якій розташовані жили та інші будівлі і споруди, призначені для розміщення та обслуговування засуджених, повинна бути огорожена міцним парканом суцільного заповнення заввишки не менш як 2,5 метра. Зверху на паркані влаштовують козилок з колючого дроту. На паркані або в забороненій смузі розміщуються також технічні засоби охорони.

Двері контрольно-пропускних пунктів і вхідні ворота у розташуванні дисциплінарного батальйону мають бути завжди зачинені на замок, їх відчиняють тільки за розпорядженням чергового батальйону. Вікна і двері приміщень, в яких розміщують засуджених, обладнують металевими ґратами. У приміщеннях уночі обов'язково горить чергове освітлення.

На роботу і заняття за межі розташування дисциплінарного батальйону засуджених виводять у складі відділення чи взводу під охороною озброєного конвою і командою відповідних командирів, про що обов'язково робиться запис у книзі виходу та повернення засуджених. Автомобільний транспорт, який в'їжджає та виїжджає з території (зони), оглядає черговий батальйону.

Слід також зазначити, що відповідно до п.26 Положення у виняткових випадках засудженим, які стали на шлях виправлення, може бути дозволено пересування без конвою, якщо це необхідно за характером роботи, яку вони виконують. Дозвіл на пересування без конвою оформляє наказом командир дисциплінарного батальйону.

Стаття 72 КВК України встановлює, що засуджені військовослужбовці під час відбування покарання у дисциплінарних батальйонах зобов'язані виконувати вимоги режиму, встановлені КВК України і нормативно-правовими актами Міністерства оборони.

Отже, розглянемо основні елементи режиму відбування покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні.

Статтею 73 КВК України засудженим військовослужбовцям, що відбувають покарання в дисциплінарних батальйонах, надається право на короткострокові та довгострокові побачення.

Короткострокові побачення з родичами або іншими особами дозволяються один раз на місяць тривалістю до чотирьох годин у спеціально обладнаному приміщенні під контролем представника дисциплінарного батальйону в вільний від роботи чи занять час в дні і години, визначені командиром дисциплінарного батальйону.

Довгострокові побачення надаються тільки з близькими родичами (батьком, матір'ю, сином, дочкою, дружиною, братами, сестрами, дідом, бабкою, усиновителями або всиновленими) один раз на три

місяці тривалістю до трьох діб з правом спільного проживання в спеціально обладнаних приміщеннях дисциплінарного батальйону. На час довгострокового побачення військовослужбовці звільняються від роботи і занять.

Відповідно до ч. 4 ст. 73 КВК України в порядку, що встановлюється командиром дисциплінарного батальйону, засуджені військовослужбовці можуть вести телефонні розмови з близькими родичами. При цьому на прохання засудженого військовослужбовця короткострокове або довгострокове побачення може бути замінено телефонною розмовою.

Крім цього, для отримання правової допомоги засудженим військовослужбовцям можуть надаватися побачення з адвокатом або іншим спеціалістом у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто або за дорученням юридичної особи, наодинці. Таке побачення не може бути обмежено в часі.

Стаття 74 КВК України надає засудженим військовослужбовцям право на листування. Засудженим дозволяється відправляти та отримувати листи і телеграми без обмеження їх кількості. Вручення листів, що надходять на адресу засуджених, здійснює старшина роти або заступник командира взводу (п. 28 Положення про дисциплінарний батальйон у Збройних Силах України). В присутності вказаних посадових осіб засуджений зобов'язаний відкрити конверт, але зміст листів перевіряти не підлягає. У разі виявлення в листі речей або предметів, які засудженому мати заборонено, їх вилучають, заносять до опису особистих речей засудженого і зберігають разом з його іншими особистими речами до закінчення строку відбування покарання.

Листи для відправлення за призначенням засуджені здають до канцелярії роти в запечатаному вигляді. Розпечатувати листи, що відправляються засудженими, заборонено.

За загальним правилом, відпустки, передбачені для військовослужбовців строкової служби, засудженим військовослужбовцям не надаються (ч. 7 ст. 71 КВК України). Але відповідно до ст. 75 КВК України у зв'язку з виключними обставинами (смерть або тяжка хвороба близького родича, яка загрожує життю хворого; стихійне лихо, що спричинило значну матеріальну шкоду майну засудженого військовослужбовця і його родині) засудженому військовослужбовцю може бути дозволений короткостроковий виїзд за межі дисциплінарного батальйону на строк до семи діб без урахування часу, необхідного для проїзду в обидва кінці.

Дозвіл на короткостроковий виїзд надає командир дисциплінарного батальйону з урахуванням особи та поведінки засудженого військовослужбовця. Час перебування засудженого військовослужбовця за межами дисциплінарного батальйону зараховується до строку відбування покарання.

Квитками на проїзд в обидва кінці в такому разі засудженого військовослужбовця забезпечує дисциплінарний батальйон.

Згідно зі ст.76 КВК України засуджені військовослужбовці мають право на отримання посилок (передач) і бандеролей. При цьому кількість цих посилок (передач) і бандеролей законодавством не обмежується.

Посилки (передачі) і бандеролі, що надходять на ім'я засуджених військовослужбовців, підлягають огляду. Порядок огляду та вручення їх засудженим військовослужбовцям встановлює командир дисциплінарного батальйону. Відкривають посилки (передачі) і бандеролі та вилучають з них вміст самі засуджені, яким вони адресовані, в присутності чергового батальйону або офіцера роти.

Якщо засуджений відмовляється відкрити посылку, передачу чи бандероль та вилучити з них вміст, це здійснює старшина роти в присутності офіцера підрозділу і санітарного інструктора (п. 28 Положення про дисциплінарний батальйон у Збройних Силах України).

У разі виявлення в посилці (передачі) чи бандеролі речей або предметів, які засудженому військовослужбовцю мати заборонено, їх вилучають, заносять до опису особистих речей засудженого і зберігають до відбуття ними покарання. Зброю, ножі, вибухові речовини, ядовиті речовини, наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги або прекурсори, інші предмети, виведені з цивільного обігу, вилучають і засудженому військовослужбовцю не повертають. У разі виявлення таких предметів складається акт, а про їх вилучення командир дисциплінарного батальйону негайно повідомляє прокурора.

Максимальна вага посилки, передачі чи бандеролі визначається установами зв'язку (так, максимальна вага поштової посилки становить 30 кілограмів).

Відповідно до п. 37 Положення про дисциплінарний батальйон у Збройних Силах України розпорядок дня в дисциплінарному батальйоні встановлює командир батальйону. У розпорядку дня має бути передбачено час роботи на виробництві не менше 8 годин, нічний сон — 8 годин, приймання їжі — три рази на день, по одному дню на тиждень — для навчальних занять, парково-господарських робіт та відпочинку.

На прохання засуджених або за ініціативою релігійних організацій може бути проведене богослужіння, релігійні обряди та церемонії, час і умови здійснення яких визначаються за участю командира дисциплінарного батальйону.

Пропозиції, заяви та скарги засуджених військовослужбовців розглядаються в порядку, визначеному законодавством для військовослужбовців Збройних Сил України (ч. 8 ст. 71 КВК України).

Згідно зі ст. 6 КВК України поряд з режимом відбування покарання до основних засобів виправлення та ресоціалізації засуджених слід відносити і суспільно корисну працю, соціально-виховну роботу, навчання та суспільний вплив.

Питання організації праці засуджених військовослужбовців у дисциплінарних батальйонах регулюються ст. 77 КВК України та розділом 4 Положення про дисциплінарний батальйон у Збройних Силах України.

За загальним правилом всі засуджені військовослужбовці обов'язково залучаються до праці на підприємствах, будівництві та інших об'єктах Міністерства оборони України, у майстернях дисциплінарного батальйону, як правило, з використанням техніки.

Праця засуджених організовується з дотриманням правил охорони праці, техніки безпеки та виробничої санітарії, що встановлені законодавством про працю та відповідними нормативно-правовими актами Міністерства оборони України.

За результатами праці засуджені військовослужбовці отримують заробітну плату відповідно до законодавства про працю. Нараховані суми заробітку засудженим військовослужбовцям зараховуються у встановленому порядку на їх особисті рахунки.

Відповідно до ст. 78 КВК України та п. 42 Положення про дисциплінарний батальйон у Збройних Силах України військове навчання засуджених військовослужбовців організовується та здійснюється за спеціальною програмою, яка розробляється Міністерством оборони України. Для проведення занять створюється відповідна навчально-матеріальна база. Заняття з бойової підготовки проводять з навчальною зброєю без багнета і затвору.

Соціально-виховна робота із засудженими військовослужбовцями, як вже зазначалося, є одним з головних засобів їх виправлення та ресоціалізації. А оскільки мова йде про відбування покарання військовослужбовцями, то ця робота в умовах дисциплінарних батальйонів має певні особливості.

Стаття 79 КВК України визначає, що соціально-виховну роботу з засудженими військовослужбовцями організовує та здійснює командування дисциплінарного батальйону. Вона ведеться відповідно до КВК і нормативно-правових актів Міністерства оборони України. Командири військових частин, з яких прибули засуджені військовослужбовці, зобов'язані підтримувати постійний зв'язок з командиром дисциплінарного батальйону, виявляти інтерес щодо поведінки колишніх підлеглих і допомагати їх ресоціалізації.

Частина 2 ст.79 КВК України надає можливість місцевим органам виконавчої влади і громадським організаціям також брати участь у соціально-виховній роботі в дисциплінарних батальйонах, що розташовані на їх території.

Як зазначено в п. 40 Положення про дисциплінарний батальйон у Збройних Силах України, соціально-виховну роботу із засудженими військовослужбовцями проводять з урахуванням їх психологічних особливостей, рівня освіти та ставлення до релігії. Вона повинна бути спря-

мована на формування у засуджених вірності Вітчизні та військовому обов'язку, зміцнення військової дисципліни та запобігання вчиненню правопорушень.

До основних форм соціально-виховної роботи з засудженими в дисциплінарних батальйонах слід відносити :

- заняття з гуманітарної підготовки та інформування особового складу;
- індивідуальну роботу, яку проводять офіцери, прапорщики та сержанти на основі глибокого вивчення особистості кожного засудженого, його ділових, моральних та психологічних якостей;
- правове виховання;
- організацію лекцій, доповідей, бесід, вечорів запитань і відповідей, тематичних і літературних вечорів, читання газет та інших періодичних видань, художньої літератури, перегляд телевізійних передач та демонстрацію кінофільмів виховної спрямованості;
- залучення засуджених до участі в художній самодіяльності, спортивно-масовій, бібліотечній та клубній роботі.

З метою розвитку навичок самоорганізації осіб, які відбувають покарання в дисциплінарному батальйоні, заохочення їх корисної ініціативи та використання громадського впливу на їх виправлення та ресоціалізацію в ротах дисциплінарного батальйону створюються самодіяльні ради, що працюють під керівництвом командирів цих підрозділів (ст. 80 КВК України, п. 41 Положення про дисциплінарний батальйон у Збройних Силах України).

Самодіяльну раду обирають на зборах роти дисциплінарного батальйону. Склад ради затверджує командир дисциплінарного батальйону своїм наказом.

До складу самодіяльної ради можуть бути обраними засуджені військовослужбовці, які мають зразкову поведінку, сумлінно ставляться до праці та військової служби.

Самодіяльні ради беруть участь:

- у соціально-виховній роботі з особовим складом підрозділів, формуванні у військовослужбовців почуття відповідальності за виконання військового обов'язку та додержання положень Військової присяги;
- в організації художньої самодіяльності та спортивно-масової роботи, випуску стінної газети;
- у проведенні індивідуальної роз'яснювальної роботи з недисциплінованими засудженими військовослужбовцями;
- в обговоренні кандидатур, яких висувають для зарахування до числа тих, що виправляються, та тих, які підлягають умовно-дестроковому звільненню від відбування покарання;
- у розв'язанні скарг і заяв засуджених військовослужбовців.

Статті 81 та 82 КВК України та розділ 5 Положення про дисциплінарні батальйони у Збройних Силах України визначають систему

засобів заохочення та стягнення, що застосовуються до засуджених військовослужбовців у дисциплінарних батальйонах.

За порушення встановленого порядку відбування покарання до засуджених військовослужбовців можуть бути застосовані такі дисциплінарні стягнення:

- зауваження;
- догана;
- сувора догана;
- призначення в наряд на роботу — до п'яти днів у вільний від роботи і навчання час;
- арешт з триманням на гауптвахті — до десяти діб;
- виключення з числа тих, що виправляються.

Відповідно до п. 49 Положення про дисциплінарні батальйони у Збройних Силах України застосовувати заходи стягнення мають право:

1. Командир відділення, заступник командира взводу і старшина роти:

- оголошувати зауваження, догану та сувору догану;
- призначати в наряд на роботу до 3 днів.

2. Командир взводу:

- оголошувати зауваження, догану та сувору догану;
- призначати в наряд на роботу до 3 днів;
- накладати арешт з триманням на гауптвахті до 3 діб.

3. Командир дисциплінарної роти:

- оголошувати зауваження, догану та сувору догану;
- призначати в наряд на роботу до 3 днів;
- накладати арешт з триманням на гауптвахті до 5 діб.

Командир дисциплінарного батальйону має право накладати передбачені законодавством дисциплінарні стягнення у повному обсязі.

Арешт з триманням на гауптвахті застосовують до засуджених військовослужбовців, які систематично порушують дисципліну, коли всі інші заходи стягнення не дали позитивних результатів. Засуджені військовослужбовці, заарештовані у дисциплінарному порядку, відбувають арешт на гауптвахті дисциплінарного батальйону згідно з вимогами Статуту гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України.

Під час перебування на гауптвахті засуджені військовослужбовці не мають права на побачення, одержувати посилки, передачі, бандеролі та листи. При цьому всіх заарештованих військовослужбовців тримають в одиночних камерах.

За хорошу поведінку і чесне ставлення до праці та військової служби згідно зі ст.81 КВК України до засуджених військовослужбовців може бути застосовано такі заходи заохочення:

- оголошення подяки;
- зняття раніше накладеного дисциплінарного стягнення;

- надання додатково одного короткострокового побачення або телефонної розмови на місяць;
- нагородження цінним подарунком або премією у розмірі місячного грошового забезпечення;
- зарахування до списку тих, що виправляються.

Засуджені військовослужбовці, які хорошою поведінкою і ставленням до праці та військової служби довели своє виправлення, можуть бути представлені командиром дисциплінарного батальйону у встановленому законом порядку до умовно-дострокового звільнення від відбування покарання.

Відповідно до п. 47 Положення про дисциплінарний батальйон у Збройних Силах України заходи заохочення застосовувати мають право:

1. Командир відділення, заступник командира взводу і старшина роти:

- оголошувати подяку;
- знімати раніше накладені ними стягнення.

2. Командир дисциплінарного взводу та командир роти:

- оголошувати подяку;
- знімати раніше накладені ними дисциплінарні стягнення;
- дозволяти одне додаткове короткострокове побачення або телефонну розмову на місяць.

Командир дисциплінарного батальйону має право застосовувати визначені законом заохочення у повному обсязі.

Питання матеріально-побутового і медичного забезпечення засуджених військовослужбовців, які відбувають покарання у дисциплінарних батальйонах, регулюються ст. 84 КВК України, розділом 6 Положення про дисциплінарний батальйон у Збройних Силах України та іншими нормативно-правовими актами Міністерства оборони і Генерального штабу Збройних Сил України.

Створення житлово-побутових умов для засуджених та їх медичне обслуговування здійснюється відповідно до вимог Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України. Засуджені військовослужбовці забезпечуються речовим майном та продовольством за нормами, встановленими для військовослужбовців строкової служби. Щомісячне грошове забезпечення засуджених військовослужбовців у розмірі окладу, встановленого за першим тарифним розрядом для солдатів першого року строкової служби, зараховують на їхні особові рахунки.

Пункт 57 Положення про дисциплінарний батальйон у Збройних Силах України визначає перелік речей і предметів першої необхідності, які дозволяється мати при собі засудженим військовослужбовцям під час відбування покарання у дисциплінарних батальйонах, а саме мило, зубну щітку, зубний порошок або пасту, гребінець, носову хустинку, тютюнові вироби, сірники або запальнички, приладдя для гоління, чи-

щення одягу та взуття, особисті листи та папір для письма, книги, конверти, ручку та олівці. Вказані предмети, крім установлених за нормами постачання, закуповують організовано за рахунок особистих коштів засуджених у порядку, встановленому командиром дисциплінарного батальйону.

Хворих засуджених у разі потреби направляють на лікування до госпіталю. Направлення до госпіталю і повернення до дисциплінарного батальйону здійснюється під конвоєм, за винятком засуджених військовослужбовців, яким надано право пересування без конвою.

Охорону засуджених, які перебувають на стаціонарному лікуванні, організовує начальник гарнізону за місцем дислокації госпіталю згідно з вимогами Статуту гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України та Інструкції, затвердженої начальником Генерального штабу Збройних Сил України.

Слід також мати на увазі, що час перебування на лікуванні в госпіталі зараховується до строку відбування покарання.

Порядок звільнення з дисциплінарного батальйону визначається розділом 7 Положення про дисциплінарний батальйон у Збройних Силах України.

Відповідно до п.59 зазначеного Положення засуджених звільняють з дисциплінарного батальйону за таких підстав:

- після відбуття строку покарання, призначеного вироком суду;
- в силу акта амністії;
- у зв'язку з помилуванням;
- у зв'язку з винесенням судом ухвали або постанови про звільнення від відбування покарання через хворобу, умовно-достроково і за іншими підставами, встановленими законом.

За загальним правилом час перебування засуджених військовослужбовців у дисциплінарному батальйоні до строку військової служби не зараховується. Тому осіб, звільнених з дисциплінарного батальйону, направляють для подальшого проходження служби, як правило, в ті ж військові частини і підрозділи, в яких вони проходили службу до закінчення.

Командир дисциплінарного батальйону повідомляє командира військової частини про відправлення звільненого військовослужбовця і надсилає на його адресу службу характеристику цього військовослужбовця.

Пункт 62 Положення встановлює підстави, за наявності яких звільненням з дисциплінарного батальйону військовослужбовцем час відбування покарання може бути зараховано в строк військової служби. Так, командуючий військами оперативного командування, командуючий Військовоморськими Силами України мають право зараховувати час перебування в дисциплінарному батальйоні до строку військової служби:

— особам, які оволоділи військовою спеціальністю, добре знають і чітко виконують вимоги військових статутів та бездоганно несуть службу після звільнення з дисциплінарного батальйону;

— особам, звільненим з дисциплінарного батальйону, якщо вони, відбуваючи покарання, твердо стали на шлях виправлення, виявили високу дисциплінованість і чесне ставлення до праці та військової служби.

Клопотання про зарахування часу перебування в дисциплінарному батальйоні до строку військової служби може бути подано:

— командиром частини (корабля), до якої прибув звільнений з дисциплінарного батальйону, не раніше як через чотири місяці після прибуття його до частини (на корабель);

— командиром дисциплінарного батальйону щодо осіб, ровесники яких звільнені в запас, за один-два місяці до закінчення строку покарання.

Клопотання про зарахування часу перебування в дисциплінарному батальйоні до строку строкової військової служби зазначеним особам, звільненим умовно-достроково, доповідають відповідному командуючому не пізніше як через три дні після постановлення судом ухвали.

Військовослужбовців, що відбули покарання або звільнені умовно-достроково і яким час перебування у дисциплінарному батальйоні зараховано до строку строкової служби, та осіб, що підлягають звільненню у зв'язку з амністією або помилюванням, звільняють з військової служби в запас безпосередньо з дисциплінарного батальйону, якщо вони вже відслужили встановлені Законом України «Про загальний військовий обов'язок та військову службу» строки військової служби.

Військовослужбовців, щодо яких командиром дисциплінарного батальйону порушено клопотання про зарахування часу відбування покарання до строку строкової військової служби, після звільнення з дисциплінарного батальйону до прийняття рішення виводять із зони тримання засуджених і розміщують у підрозділах забезпечення.

Деякі особливості має порядок звільнення засуджених військовослужбовців за станом здоров'я. Як зазначено в ст. 85 КВК України, засуджені військовослужбовці, які відбувають покарання у вигляді тримання в дисциплінарному батальйоні і визнані військово-лікарняною комісією непридатними за станом здоров'я до військової служби зі зняттям з військового обліку або непридатними до військової служби в мирний час, звільняються судом від покарання за поданням командира дисциплінарного батальйону і висновком військово-лікарняної комісії. Осіб, щодо яких судом винесено ухвалу про дострокове звільнення від подальшого відбування покарання за станом здоров'я, командир дисциплінарного батальйону достроково звільняє з військової служби і направляє до військового комісаріату або військової частини, звідки вони прибули (п. 65 Положення про дисциплінарний батальйон у Збройних Силах України).

Звільнені з дисциплінарного батальйону отримують у штабі батальйону такі документи: довідку про звільнення, обліково-послужну картку, військовий квиток, медичну книжку, продовольчий, речовий та грошовий атестати. Службову характеристику і послужну картку надсилають до військової частини поштою. Ордени, медалі, нагрудні значки та документи на них, гроші та цінності, а також інші особисті речі видають звільненому під розписку. Предмети обмундирування та взуття, що стали непридатними до вжитку, замінюють на придатні до носіння.

Звільнених з дисциплінарного батальйону забезпечують проїздними документами, грошми для продовольчо-дорожніх потреб або армійським сухим пайком та милом за встановленими нормами, і вони самостійно прямують до військових частин або до місця проживання. Про прибуття звільненого до військової частини її командир повинен негайно повідомити командира дисциплінарного батальйону.

Осіб, які відбули покарання у дисциплінарному батальйоні або достроково звільнені з нього, визнають такими, що не мають судимості, а умовно-достроково звільнених визнають такими після закінчення невідбутої частини строку покарання.

Розділ 17

Класифікація засуджених до позбавлення волі і їх розподіл за видами установ виконання покарань

§ 1. Поняття, значення і критерії класифікації засуджених до позбавлення волі

Необхідною умовою ефективного досягнення цілей покарання є індивідуалізація покарання не тільки при його призначенні, а й при його виконанні, що передбачає зміну обсягу кари залежно від поведінки засудженого, іншими словами — на стадії виконання покарання має місце індивідуалізація карально-виховного процесу, тобто визначення оптимальних засобів виховного характеру для досягнення позитивних змін в особистості засудженого, розробці сучасних науково обґрунтованих програм комплексної психолого-педагогічної переорієнтації осіб, які відбувають покарання, для подальшої їхньої ресоціалізації.

Особи, які вчинили злочини і засуджені до позбавлення волі, повинні відбувати призначений судом строк покарання в установах виконання покарань. За цей час з ними має бути проведений складний комплекс різних заходів виховного характеру. Процес виховання і особливо виправлення дорослих людей складний сам по собі, однак найбільша складність цього процесу виявляється в умовах місць позбавлення волі, коли він відбувається при негативному оточенні, в умовах міжгрупових і особистісних конфліктів. Різний вік засуджених, різний рівень їхньої соціально-моральної зіпсованості, відмінності в характері, ступінь суспільної небезпеки вчинених злочинів, тривалість злочинного способу життя та інші фактори потребують різноманітних підходів до різних груп засуджених на підставі індивідуальних програм соціально-психологічної роботи у процесі організації всієї діяльності в установах виконання покарань. Разом із тим, певним групам засуджених властиві загальні, найбільш суттєві ознаки, згідно з якими вони можуть розподілятися на відносно однорідні категорії. Необхідність дотримання вимог диференційованого виконання покарання у виді позбавлення волі обумовила класифікацію засуджених.

За словником «класифікація» — це розподіл будь-якої чисельності, множини на відносно однорідні групи, класи. Вона базується на судженнях про схожість і відмінність між об'єктами, є опорним пунктом пізнання. Наука неможлива без класифікації і типології об'єктів і пред-

метів, що вивчаються. Більше того, класифікація — одна з потреб людського розуму, яка певним чином забезпечує економію мислення. Вона має також і важливе практичне значення, оскільки обґрунтовує диференційований підхід до впливу на різні класи об'єктів, більш глибоке їх вивчення і осмислення.

Значення класифікації засуджених полягає в тому, що вона забезпечує:

- ізоляцію різних категорій засуджених, що зменшує шкідливий взаємовплив. Відомо, що понад 30% рецидивістів, котрі відбувають покарання, новий злочин вчинили завдяки набутому досвіду в місцях позбавлення волі;

- індивідуалізацію виконання призначеного покарання, враховуючи при цьому особисті відмінності різних категорій засуджених, тобто забезпечення карально-виховного впливу, необхідного з точки зору його характеру і ступеня інтенсивності безпосередньо для даної категорії засуджених (класифікаційної групи). Цілком зрозуміло, що режим тримання і заходи такого впливу щодо осіб, які раніше відбували покарання, суттєво відрізняються від режиму й аналогічних заходів, які застосовуються до осіб, засуджених уперше. Згідно зі ст. 67 Мінімальних стандартних правил поведінки з ув'язненими класифікація засуджених має на меті: а) відокремлення ув'язнених від злочинців, які через своє злочинне минуле то негативні риси характеру можуть шкідливо впливати на них; б) розподіл ув'язнених на категорії, які полегшують роботу з ними, з метою повернення до життя в суспільстві;

- створення умов для належного виконання покарання під час його відбування засудженими. Європейські тюремні правила (пункти 11, 12) рекомендують при розміщенні в'язнів за різними установами або режимами належним чином враховувати їх правове становище (попередньо ув'язнений або засуджений в'язень, засуджений уперше, рецидивіст, короткий чи тривалий термін позбавлення волі), особливі вимоги щодо режиму, медичні потреби, стать та вік. Відокремлювати від таких в'язнів, які можуть використовувати спільне розміщення на свою користь, шкідливо впливати на інших; сприяти розміщенню, яке полегшує їх виправлення та соціальну реінтеграцію і враховує вимоги управління та безпеки;

- створення раціональної системи установ виконання покарання (УВП), на яку впливає характер і стан злочинності у країні, отже, і склад засуджених до позбавлення волі. Структура, штати, розміщення об'єктів на території УВП залежать від визначення певних категорій засуджених, тобто від офіційної класифікації. Для застосування різних виправних режимів або розміщення особливих категорій в'язнів Європейські тюремні правила в міру можливості рекомендують використовувати окремі установи або окремі блоки таких установ (п. 13).

Таким чином, класифікація засуджених до позбавлення волі — це розподіл їх на відносно однорідні категорії за певними ознаками для створення найбільш ефективних умов у досягненні цілей покарання.

Зміст класифікації залежить від її основи, класифікаційної ознаки (критерію). У свою чергу критерії визначаються завданнями (цілями) групування.

Класифікація засуджених до позбавлення волі, яка передбачена нормами кримінально-виконавчого права, має тісний зв'язок з класифікацією злочинів у кримінальному праві і класифікацією особи злочинця у кримінології. Вони перебувають у постійній взаємодії, доповнюють одна одну, і це зрозуміло, оскільки досягнення цілей покарання у виді позбавлення волі неоднакове стосовно різних категорій засуджених, що обумовлено різними факторами.

Крім того, кримінальне право класифікує злочинців за статтю і віком, а також залежно від їхньої минулої злочинної діяльності. За цією ознакою можна вирізнити: а) осіб чоловічої і жіночої статі, повнолітніх та неповнолітніх, осіб, які вчинили злочин уперше (серед них і особи, які вчинили злочини умисно і з необережності); б) рецидивістів (інколи така класифікація має назву класифікації залежно від соціальної небезпеки особи злочинця або класифікації за суб'єктом).

Віднесення злочину до певної класифікаційної групи пов'язане з певними правовими наслідками для засуджених, що вчинили злочини, причому ці наслідки мають досить суттєве значення з точки зору призначення і виконання покарання. Наприклад, чоловіки, які засуджені за особливо тяжкий злочин, можуть відбувати покарання у виправній колонії як середнього, так і максимального рівня безпеки, де умови утримання суттєво відрізняються, і саме за такими особами, як правило, встановлюється адміністративний нагляд; порівняно з іншими засудженими вони потребують значно більшого терміну перебування у колонії для застосування умовно-дострокового звільнення, заміни невідбутої частини покарання більш м'яким та ін.

Кримінально-правова класифікація не ставить перед собою завдання якось впливати на порядок організації виконання і відбування покарання. Вона покликана розв'язувати інші проблеми, головні з яких — вирішення питання притягувати чи не притягувати особу до кримінальної відповідальності, кваліфікація злочину, вид і розмір покарання, що призначається, тощо.

Головним завданням, метою класифікації засуджених до позбавлення волі є передусім диференціація їх за умовами виконання покарання для того, щоб забезпечити індивідуалізацію покарання на стадії його виконання. Це означає зміну обсягу покарання залежно від особи засудженого, його поведінки під час відбування покарання, характеру і ступеня небезпеки вчиненого злочину. Окрім того, необхідність індивідуалізації виконання покарання передбачає обрання індивідуальних засобів і методів впливу, вибір необхідних саме конкретному засудженому заходів виховного характеру.

Отже, індивідуалізація покарання при його виконанні означає індивідуалізацію всього карально-виховного процесу. Це потребує встановлення не загальних вимог для всіх засуджених у цілому, а безпосередньо для конкретної, однорідної групи, категорії засуджених, і робиться для того, щоб забезпечити диференційний підхід до процесу виконання покарання, надає можливість працівникам різних служб установ виконання покарання більш ефективно взаємодіяти між собою у визначенні оптимальних заходів виховного впливу на засуджених.

У літературі традиційно виділяють дві класифікаційні системи: перша — юридична (яка має правове значення), друга — психологічна (яка має педагогічне значення). Іноді їх ще називають зовнішньою і внутрішньою, первинною і вторинною.

Оскільки головним завданням класифікації засуджених до позбавлення волі є, як результат, досягнення максимальної ефективності виконання покарання, то в основу юридичної класифікації покладені дві тісно пов'язаних між собою групи ознак, які визначають:

- а) особу засудженого;
- б) характер і тяжкість вчиненого злочину.

До першої групи ознак слід віднести соціально-демографічні (вік, стать, стан здоров'я, ступінь непрацездатності) і правові (громадянство, попереднє відбування покарання у виді позбавлення волі тощо).

Згідно з законом і вказаними критеріями засуджені до позбавлення волі поділяються:

— за віком: на дорослих і неповнолітніх. Дорослі засуджені тримаються у виправних колоніях мінімального, середнього та максимального рівня безпеки (ст. 18 КВК України), неповнолітні засуджені — у виховних колоніях (ст. 19 КВК). Виокремлення із загальної кількості засуджених неповнолітніх обумовлено тим, що психіка і інтелект засудженого на час вчинення ним злочину ще недостатньо сформовані і розвинуті. При відбуванні покарання таким засудженим на перший план як найважливіші висувуються виховні завдання, тому і колонії, де вони тримаються, мають назву виховних. Крім того, ці спеціальні колонії для неповнолітніх засуджених існують для ізоляції їх від шкідливого впливу дорослих злочинців;

— за статтю, що зумовлює окреме тримання осіб жіночої статі і чоловічої. Ця вимога поширюється і на неповнолітніх засуджених.

Засуджені іноземні громадяни та особи без громадянства повинні були б триматися окремо від засуджених громадян України. Для таких засуджених раніше, за часів існування Радянського Союзу, створювалися спеціальні установи виконання покарань. Нині за наказом Департаменту України з питань виконання покарань спеціально виділені колонії, в яких утримуються ці особи. За станом здоров'я засуджені поділяються на працездатних, непрацездатних, хворих на тяжкі та хронічні захворювання. Наприклад, засуджені, хворі на туберкульоз, ут-

римуються в окремих, спеціальних виправних установах на правах лікувальних. Засуджені особи пенсійного віку, а також засуджені інваліди першої і другої груп мають певні пільги щодо працевлаштування, оплати праці, обов'язкового навчання тощо. Окремо розміщуються засуджені, які залишені в слідчому ізоляторі для робіт по господарському обслуговуванню цієї установи, вагітні жінки і жінки з немовлятами, при деяких установах виконання покарання створені будинки дитини.

Серед даних, які характеризують особу засудженого, важливе значення має його минула злочинна діяльність, тобто сукупність відомостей, що дають уявлення про характер раніше вчинених злочинів, вид покарання, яке відбувала людина раніше. Згідно з названими підставами кримінально-виконавче право вирізняє такі групи засуджених:

1) засуджені уперше;

2) особи, які раніше відбували покарання у вигляді позбавлення волі.

Ці засуджені тримаються окремо в спеціально створених для них установах виконання покарань різного рівня безпеки.

Принцип роздільного тримання засуджених в УВП на практиці здійснюється відповідно до ст. 92 КВК України. Так, уперше засуджених до позбавлення волі чоловіків тримають окремо від тих, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі; уперше засуджених за злочини, що не є тяжкими, тримають окремо від уперше засуджених за тяжкі злочини.

Ізольовано від інших засуджених, а також окремо тримаються засуджені до довічного позбавлення волі, засуджені, яким покарання у виді смертної кари замінено довічним позбавленням волі, засуджені, яким покарання у виді смертної кари або довічного позбавлення волі замінено позбавленням волі на певний строк у порядку помилування. Окремо тримаються чоловіки, вперше засуджені до позбавлення волі за злочини, вчинені з необережності, а також засуджені, які раніше працювали в суді, органах прокуратури, юстиції та правоохоронних органах.

Проте вимоги роздільного тримання засуджених не поширюються на лікувальні заклади місць позбавлення волі і колонії, призначені для тримання і лікування інфекційних хворих засуджених. Порядок тримання таких засуджених у лікувальних установах визначається нормативно-правовими актами Державного департаменту України з питань виконання покарань.

Отже, класифікація засуджених до позбавлення волі передбачає передусім ізоляцію і роздільне тримання в'язнів. Але під ізолюваним і роздільним триманням слід мати на увазі таке їхнє перебування не тільки на території житлових секцій та інших приміщень установи виконання покарання, а й на виробництві.

У спеціальній літературі висловлюються пропозиції щодо ізолюваного тримання засуджених психопатів. Це дозволяло б, з одного боку, застосовувати такий карально-виховний процес, який потрібен саме для такої категорії людей, умови тримання яких включали б усі вимоги зви-

чайного режиму і доповнювалися б специфічними засобами медичного і психологічного характеру, а з другого — створювати нормальну обстановку відбування покарання для здорових засуджених.

До другої групи ознак належать характер і ступінь суспільної небезпеки вчиненого злочину. Виходячи з цього критерію, окрім осіб, зазначених у ст. 92 КВК, виокремлюються групи засуджених:

1) які вчинили злочини невеликої, середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі злочини;

2) чоловіки, засуджені за вчинення умисного злочину середньої тяжкості, умисного тяжкого або особливо тяжкого злочину в період відбування покарання у виді позбавлення волі.

Окрім тримання засуджених за названими ознаками здійснюється з урахуванням інших підстав класифікації (стать, вік, особа засудженого, громадянство і т. ін.). Наприклад, особа, яка вчинила тяжкий злочин, відбуватиме покарання в одній із таких установ: виправній колонії мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання, якщо злочин вчинено жінкою, і у виховній колонії, якщо такий злочин вчинений неповнолітньою особою; середнього рівня безпеки, якщо злочин вчинено дорослим чоловіком.

Таким чином, юридична класифікація засуджених до позбавлення волі впливає на систему установ виконання покарання, призводить до змін у правовому становищі засуджених.

Водночас при організації процесу карально-виховного впливу в конкретній установі виконання покарання така класифікація у ряді випадків є недостатньою. З метою диференціації цього процесу з'являється необхідність визначити інші групи засуджених, які мають спільні риси з точки зору психолого-педагогічної характеристики осіб, які відбувають покарання. Виділення таких груп за певними ознаками є по суті своєю психолого-педагогічною класифікацією. Глибоке і всебічне вивчення особи засудженого — обов'язкова умова виховного процесу в місцях позбавлення волі, завдяки чому він стає більш обґрунтованим і усвідомленим, дозволяє враховувати особливості психологічної структури тих, хто відбуває покарання, орієнтувати систему їх правових і моральних переконань відповідно до норм і цінностей, прийнятих у суспільстві.

На відміну від юридичної, психолого-педагогічна класифікація не впливає на правове становище засудженого, однак її застосування обов'язкове при формуванні відділень соціально-психологічної служби і бригад засуджених, при поселенні в житлове приміщення. Критеріями такої класифікації можуть бути вік, освіта, властивості характеру, професія і трудовий досвід, стан здоров'я, сімейний стан, ступінь соціально-моральної занедбаності, характер антисоціальної спрямованості особи засудженого тощо.

Психологічну класифікацію засуджених на відміну від юридичної інколи називають ще внутрішньою, бо використовується вона безпосе-

редньо в установі виконання покарання під час перебування засуджених у відділенні карантину, діагностики і розподілу, насамперед, для досягнення педагогічних цілей. Вона не впливає на розподіл засуджених за видами установ виконання покарання, проте її мають на увазі, коли необхідно розподілити засуджених між установами одного й того ж виду. Наприклад, засуджені, до яких згідно з вироком суду (ст. 96 КК України) застосовується примусове лікування, направляються до тих колоній, де буде організоване їхнє лікування, зокрема хворі на туберкульоз — у спеціалізовані лікувальні установи.

Професія, трудовий досвід беруться до уваги при працевлаштуванні, а значить, і при комплектуванні відділень соціально-психологічної служби. Обмежено працездатні, так звана «госпобслуга», може триматися окремо.

Якщо виховний процес в установах виконання покарання розглядати як постійне проходження засудженим певних етапів виправлення, то слід якимось чином визначити ці етапи, щоб зафіксувати на кожному з них досягнення щодо кожного засудженого. Саме це і передбачає кримінально-виконавче законодавство (статті 100, 101 КВК України). Так, наприклад, серед засуджених вирізняють групи осіб, які стали на шлях виправлення, які твердо стали шлях виправлення і довели своє виправлення зразковою поведінкою і сумлінним ставленням до праці, навчання, активною життєвою позицією. Віднесення засудженого до однієї з певних груп має велике практичне значення і пов'язане зі зміною умов тримання при відбуванні покарання: від покращання їх в межах однієї колонії або переведення до установи з менш суворими умовами тримання, аж до умовно-дострокового звільнення (статті 81, 107 КК України).

Цілком зрозуміло, що не всі засуджені одразу стають на шлях виправлення. Серед них чимало й таких, які порушують встановлені правила. Щоб мати можливість здійснити стосовно таких засуджених більш інтенсивний карально-виховний вплив, кримінально-виконавче законодавство виокремлює такі групи, як порушники режиму, злісні порушники режиму (статті 101, 133 КВК України). Віднесення засудженого до однієї з таких груп також має серйозні наслідки — умови тримання під час відбування покарання можуть погіршуватися: таких осіб переводять до дисциплінарного ізолятора, приміщення камерного типу, в карцер.

Психологічна класифікація засуджених до позбавлення волі може здійснюватися і за такими критеріями, як ступінь педагогічної занедбаності засуджених та їхньої моральної деформації, і таким чином розрізняти осіб з неукоріненими антисуспільними поглядами і звичками, із сформованою антисуспільною установкою і з особливо стійкою антисуспільною установкою. Така класифікація у більшості випадків законом не регулюється, тож залишається широке поле для творчих пошуків з боку працівників установ виконання покарання і наукових працівників.

У спеціальній літературі пропонується виділяти засуджених за спрямованістю особистості як системою потреб, потягів, переконань, ідеалів, інте-

ресів, прихильностей, світогляду, які визначають вибірковість ставлення індивіда до оточуючого світу, його життєві плани, перспективи діяльності і на цій підставі диференціювати їх на осіб зі стійкою позитивною, стійкою негативною, пристосовницькою та нестійкою або суперечливою спрямованістю особистості. Вважається, що володіння цією класифікацією дозволить забезпечити правильність вибору стратегії і тактики індивідуального впливу на особистість, прогнозувати її поведінку як у період відбування покарання, так і після звільнення з установ виконання покарання.

Відповідно до практичних цілей класифікації можлива диференціація засуджених і за іншими критеріями. Так, у педагогічних цілях можна розподіляти засуджених залежно від строку покарання, їхнього ставлення до праці, навчання як до засудження, так і в період відбування покарання, ставлення до вчиненого злочину, до призначеного покарання і т. ін. З урахуванням вікових особливостей можна також виділяти засуджених молодого віку (18 — 25 років), середнього та старшого (понад 60 років).

Необхідність організації виховної роботи серед засуджених молодого віку пояснюється тим, що це вік найактивнішого періоду соціалізації особистості, період, коли відбувається формування основних рис характеру особи. Крім того, останнім часом, як свідчить наукова статистика, помітно збільшилася кількість засуджених віком від 18 до 25 — 30 років, і становить 60, а в деяких УВП — до 70% від загальної кількості всіх засуджених. І це, зрозуміло, слід враховувати у виховній роботі. Тому в деяких установах виконання покарання засуджених молодого віку об'єднують в окремі відділення соціально-психологічної служби, виробничі бригади і ланки. Практика знає випадки, коли створювалися цілі молодіжні колонії.

Розглянемо таку класифікаційну ознаку, як спрямованість вчиненого злочину. Кожна людина неповторно індивідуальна. Водночас між людьми багато спільного, надто коли вони ведуть подібний спосіб життя і займаються однією й тією ж діяльністю. Проблема класифікації осіб, які вчинили окремі злочини, є досить актуальною ще й через те, що вона пов'язана з завданням індивідуального кримінологічного прогнозування, в свою чергу це потребує всебічного урахування особливостей правопорушників, передусім тих, хто безпосередньо вчинив злочин. Вважають, наприклад, якщо людина вкрала один раз, то від неї можна очікувати нової крадіжки. Таке побоювання небезпідставне: як свідчать кримінологічні дослідження рецидиву, однорідні злочини повторюються з умовною ймовірністю в 60%. Але, з іншого боку, випадкові і ситуативні правопорушення, звичайно, не відтворюють спрямованості особи. Проте саме в спрямованості вчиненого злочину виявляються, передусім, негативні якості особи засудженого, що й визначає зміст впливу на нього в період відбування покарання. За цією ознакою можна вирізнити категорії засуджених:

1) за насильницькі (агресивні) злочини: вбивці, гвалтівники, хулігани тощо; їх об'єднує те, що вчинення злочину відбувається шляхом насильства над особою, вони посягають на життя, здоров'я честь і гідність людини;

2) за корисливі злочини: крадії, хабарники, спекулянти, бандити, продавці наркотиків тощо;

3) за корисливо-насильницькі злочини: бандити, грабіжники, реке-тири, розбійники;

4) за правопорушення, в яких виявляється правовий нігілізм, анархічне ставлення до державних правових заборон і наказів, нехтування своїми загальногромадянськими та правовими (професійними) обов'язками. Це досить неоднорідна група злочинців, вона охоплює посадових осіб, засуджених за некорисливі правопорушення, усі ненасильницькі замаху на порядок управління і суспільний порядок, господарські злочини тощо.

Наукові дослідження показують, що названі групи засуджених до позбавлення волі відрізняються одна від одної за поведінкою як до вчинення ними злочину, так і в період відбування покарання, отже, кожна з цих груп потребує особливого педагогічного підходу. Найбільш негативну характеристику, як свідчать працівники УВП, мають засуджені за насильницькі і корисливо-насильницькі злочини. Через те така класифікація засуджених має не тільки теоретичне, але й важливе практичне значення, допомагає акцентувати увагу на вивченні певних якостей кожної групи, застосовувати індивідуальні і групові заходи виховного впливу на засуджених. На жаль, зазначені групи засуджених в установах виконання покарання не тримаються окремо, але необхідність такої диференціації — один із шляхів, спрямований на підвищення ефективності виконання призначеного покарання, створення цільових програм виховного впливу для конкретної групи засуджених.

Проблема класифікації засуджених до позбавлення волі ні в науковому, ні в практичному відношенні не є повністю завершеною і, як свідчить практика, потребує свого подальшого удосконалення відповідно до вимог кримінально-виконавчого права і реалій нинішнього часу. Слід зазначити, що Державний департамент України з питань виконання покарань розробив і впроваджує в практичну діяльність установ виконання покарання Методичні рекомендації щодо класифікації засуджених та її врахування при формуванні відділень соціально-психологічної служби та організації індивідуально-профілактичної роботи з різними категоріями засуджених, складання індивідуальних виховних програм, визначення форм і методів такої роботи.

§ 2. Визначення засудженим виду установи виконання покарання

Правильне визначення виду установи виконання покарання з відповідним рівнем безпеки і режимними вимогами, в якій буде триматися засуджений до позбавлення волі, має важливе значення для інди-

відуалізації карально-виховного впливу і ступеня обмежень щодо нього. До 2001 року зовнішню класифікацію засуджених до позбавлення волі здійснювали суди при призначенні покарання.

За діючим кримінально-виконавчим законодавством порядок призначення виду установи виконання покарання регламентований Інструкцією про порядок розподілу, направлення та переведення для відбування покарання осіб, засуджених до позбавлення волі, яка затверджена Наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань № 261 від 16 грудня 2003 року.

Відповідно до неї Департамент сам визначає вид установи виконання покарання з необхідним рівнем безпеки (так звана первинна класифікація).

Розподіл і направлення осіб, засуджених до позбавлення волі на певний строк та довічного позбавлення волі, до установ виконання покарання здійснюється безпосередньо у слідчих ізоляторах, спеціально створеними в територіальних органах управління Державного департаменту України з питань виконання покарань Регіональними комісіями.

Регіональна комісія у своїй діяльності керується Конституцією та законами України, актами Президента України, Кабінету Міністрів України, наказами, розпорядженнями, рішеннями, вказівками, роз'ясненнями та методичними рекомендаціями Державного департаменту України з питань виконання покарань.

Підставою для визначення колонії з необхідним рівнем безпеки, де засуджені до позбавлення волі будуть відбувати покарання, є вирок суду та інші матеріали, які характеризують засудженого.

Регіональна комісія відповідно до покладених на неї завдань:

- здійснює у межах своєї компетенції визначення рівня безпеки вправної колонії, переведення засуджених до позбавлення волі, направлення та розподіл осіб, засуджених до позбавлення волі, до установ виконання покарання у межах регіону або відповідно до вимог Інструкції запитує у Державному департаменті України з питань виконання покарань наряди на направлення засуджених осіб до установ виконання покарань;

- направляє відповідні матеріали на розгляд Апеляційної комісії;

- узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до її компетенції, розробляє пропозиції про вдосконалення законодавства і нормативно-правових актів та в установленому порядку вносить їх на розгляд Апеляційної комісії;

- забезпечує апробацію та впровадження інформаційних технологій у практику своєї діяльності та здійснює їх інтеграцію в інформаційну систему Департаменту;

- організовує підготовку, підвищення кваліфікації та стажування членів Регіональної комісії; вносить пропозиції до Департаменту щодо вдосконалення її діяльності;

- здійснює іншу діяльність у межах своїх повноважень та покладених на неї завдань.

Регіональна комісія має право залучати спеціалістів установ і органів кримінально-виконавчої системи та інших відомств за погодженням з їх керівниками для розгляду і вирішення питань, що належать до її компетенції; проводити в установах та органах кримінально-виконавчої системи соціальні дослідження.

Комісію очолює голова (перший заступник начальника територіального органу управління Департаменту за посадою), який має двох заступників (заступника начальника територіального органу управління Департаменту з соціально-виховної та психологічної роботи та начальника слідчого ізолятора за посадою).

Заступники голови Регіональної комісії та її члени призначаються та звільняються наказами начальників територіальних органів управління Департаменту за поданням голів Регіональних комісій. До складу комісії входять: начальники відділу, відділення (групи) по контролю за виконанням судових рішень, начальники медичної служби, начальники оперативного відділу (відділення) територіального органу управління Департаменту та слідчого ізолятора. До складу комісії можуть включатись також інші фахівці.

Голова Комісії здійснює керівництво діяльністю Регіональної комісії, несе персональну відповідальність за виконання покладених на Комісію завдань щодо законності прийнятих рішень, визначає ступінь відповідальності членів Комісії, затверджує структуру Комісії в межах чисельності її членів, затверджує положення про Комісію та функціональні обов'язки її членів, видає в межах своєї компетенції рішення та розпорядження, організовує і контролює їх виконання, діє від імені Комісії і представляє її у державних та громадських організаціях і установах.

Отже, розподіл і направлення для відбування покарання осіб, засуджених до позбавлення волі на певний строк та довічного позбавлення волі, із слідчих ізоляторів до установ виконання покарань здійснюється на підставі статей 12, 64, 65 КК України та статей 11, 18, 19, 86, 87, 88, 92, 93, 138, 139, 140, 147 КВК України за відповідними індивідуальними або персональними нарядами.

До виправних колоній мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання із слідчого ізолятора направляються особи, засуджені вперше до позбавлення волі за злочини, вчинені з необережності, злочини невеликої та середньої тяжкості.

Однак слід зауважити, що існує певна категорія засуджених осіб, які не підпадають під це правило, безпосередньо до них належать:

- особи, які злісно порушували вимоги режиму в місцях попереднього ув'язнення;
- інваліди першої та другої груп та особи, які досягли пенсійного віку;
- вагітні жінки та жінки, які мають при собі дітей віком до трьох років;

— особи, які не пройшли повний курс лікування венеричного захворювання, активної форми туберкульозу, психічного розладу, алкоголізму та наркоманії;

— особи, які засуджені за злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів;

— особи, яких засуджено за вчинення умисного злочину в період відбування покарання у виді арешту або обмеження волі.

До виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання із СІЗО направляються:

— чоловіки, вперше засуджені до позбавлення волі за злочини невеликої та середньої тяжкості;

— жінки, засуджені за злочини невеликої та середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі злочини.

До виправних колоній середнього рівня безпеки із слідчого ізолятора направляються:

— жінки, засуджені до покарання у виді довічного позбавлення волі;

— жінки, яким покарання у виді смертної кари або довічного позбавлення волі замінено позбавленням волі на певний строк в порядку помилування;

— чоловіки, вперше засуджені до позбавлення волі за тяжкі та особливо тяжкі злочини;

— чоловіки, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі;

— чоловіки, засуджені за вчинення умисного злочину середньої тяжкості в період відбування покарання у виді позбавлення волі.

Особа визнається такою, що раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі, якщо вона раніше була засуджена до покарання у виді позбавлення волі та фактично його відбувала в кримінально-виконавчих установах, незалежно від зняття або погашення судимості на момент виголошення вироку за знову вчинений злочин.

До виправних колоній максимального рівня безпеки із слідчого ізолятора направляються чоловіки:

— засуджені до покарання у виді довічного позбавлення волі;

— яким покарання у виді смертної кари замінено довічним позбавленням волі;

— яким покарання у виді смертної кари або довічного позбавлення волі замінено позбавленням волі на певний строк у порядку помилування або амністії;

— засуджені за умисні особливо тяжкі злочини;

— засуджені за вчинення умисного тяжкого або особливо тяжкого злочину в період відбування покарання у виді позбавлення волі.

До виправних колоній максимального рівня безпеки з відбуванням покарання у звичайних житлових приміщеннях направляються:

— чоловіки, яким покарання у виді смертної кари або довічного позбавлення волі замінено позбавленням волі на певний строк у порядку помилування;

— чоловіки, засуджені за умисні особливо тяжкі злочини, які мають незняту та непогашену судимість за умисний тяжкий або особливо тяжкий злочин, за який вони фактично відбували покарання в місцях позбавлення волі;

— чоловіки, які раніше двічі в будь-якій послідовності були засуджені та фактично відбували покарання у виді позбавлення волі за такі злочини: проти основ національної безпеки України; умисне вбивство, умисне тяжке тілесне ушкодження, захоплення заручників; згвалтування, розбій, вчинений при обтяжуючих обставинах, вимагання, вчинене при обтяжуючих обставинах, виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї, створення злочинної організації; бандитизм; терористичний акт; створення непередбачених законом воєнізованих або збройних формувань, викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем; незаконне заволодіння транспортним засобом при обтяжуючих обставинах; контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів; незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів; організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів; посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця; посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя; злісна непокора вимогам адміністрації виправної установи; втеча з місця позбавлення волі або з-під варти; посягання на життя представника іноземної держави — і які знову вчинили будь-який з перелічених злочинів, за який вони засуджені до покарання у вигляді позбавлення волі.

До виправних колоній або секторів максимального рівня безпеки з відбуванням покарання у приміщеннях камерного типу направляються:

1) чоловіки, засуджені до покарання у виді довічного позбавлення волі;

2) чоловіки, яким покарання у виді смертної кари замінено довічним позбавленням волі;

3) чоловіки, засуджені до покарання у виді позбавлення волі на певний строк за посягання на територіальну цілісність і недоторканність

України, яке призвело до загибелі людей або інших тяжких наслідків; державну зраду; посягання на життя державного чи громадського діяча; диверсію, шпигунство; умисне вбивство: двох або більше осіб, заручника, особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку; вчинене на замовлення; вчинене особою, яка раніше вчинила умисне вбивство, за винятком вбивства, передбаченого статтями 116, 118 КК України; захоплення заручників, якщо вони були вчинені щодо неповнолітнього або організованою групою, або були поєднані з погрозою знищення людей, або такі, що спричинили тяжкі наслідки; створення злочинної організації; бандитизм, терористичний акт, вчинений повторно або за попередньою змовою групою осіб, або якщо він призвів до заподіяння значної майнової шкоди чи інших тяжких наслідків або загибелі людини; створення терористичної групи чи терористичної організації; посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця; посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя; посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги; посягання на життя представника іноземної держави; захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника;

4) чоловіки, засуджені за вчинення умисного тяжкого або особливо тяжкого злочину в період відбування покарання у виді позбавлення волі;

5) чоловіки, які раніше були засуджені до позбавлення волі за будь-який з таких злочинів: проти основ національної безпеки України; умисне вбивство при обтяжуючих обставинах; захоплення заручників; згвалтування, що спричинило особливо тяжкі наслідки, а також згвалтування неповнолітньої чи неповнолітнього, малолітньої чи малолітнього; розбій, вчинений організованою групою або поєднаний із заподіянням тяжких тілесних ушкоджень; вимагання, вчинене організованою групою або поєднане із заподіянням тяжкого тілесного ушкодження; створення злочинної організації; бандитизм; терористичний акт; посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця; посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя; злісна непокора вимогам адміністрації виправної установи; втеча з місця позбавлення волі або з-під варти — і які знову вчинили будь-який з перелічених злочинів, за який вони засуджені до покарання у виді позбавлення волі.

Неповнолітні особи, засуджені до покарання у виді позбавлення волі, направляються із слідчого ізолятора до спеціальних виховних установ — виховних колоній. Особи, які вчинили злочин у неповнолітньо-

му віці і до набрання вироком законної сили досягли повноліття, направляються до виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання.

Про прийняття Регіональною комісією рішення щодо визначення рівня безпеки виправної колонії засудженому оголошується під розпис на витязі з протоколу її засідання, який долучається до матеріалів його особової справи разом із довідкою про встановлення рівня безпеки виправної колонії.

Запити на індивідуальні наряди щодо направлення осіб, засуджених до позбавлення волі, із слідчого ізолятора до виправно-трудоустанов за межі регіону підписуються головою комісії або його заступником і в установленому порядку надсилаються безпосередньо до управління по контролю за виконанням судових рішень Департаменту.

Індивідуальні наряди на запити готуються управлінням по контролю за виконанням судових рішень Департаменту протягом трьох робочих днів та в установленому порядку надсилаються ініціатору запиту.

За індивідуальними нарядами Департаменту направляються:

а) засуджені особи, розмістити яких немає змоги через відсутність у регіоні колоній чи секторів визначеного рівня безпеки або через відсутність у регіоні достатньої кількості установ для окремого розміщення осіб, яких засуджено за одним вироком суду як співучасників;

б) особи, які до засудження постійно проживали за межами регіону, де вони вчинили злочин, або мають постійні соціальні зв'язки з близькими родичами (подружжя, батьки, діти, рідні брати і сестри, онуки, дід, баба, усиновителі, всиновлені) за межами цього регіону.

Запити на персональні наряди щодо направлення осіб, засуджених до позбавлення волі, із слідчого ізолятора до виправних установ за межі регіону підписуються головою комісії або його заступником і в установленому порядку надсилаються безпосередньо до управління по контролю за виконанням судових рішень Департаменту.

Персональні наряди на запити готуються управлінням по контролю за виконанням судових рішень Департаменту протягом п'яти робочих днів та в установленому порядку надсилаються ініціатору запиту.

За персональними нарядами Департаменту розподіляються:

— засуджені іноземці, громадянство яких документально підтверджено (національний паспорт, паспортний документ, довідка з дипломатичного представництва, запис у судовому рішенні), незалежно від наявності в регіоні установ відповідного рівня безпеки;

— особи, засуджені до довічного позбавлення волі;

— особи, яким визначено відбування покарання в колонії максимального рівня безпеки у приміщеннях камерного типу;

— особи, засуджені за вчинення злочину в період відбування покарання у виді позбавлення волі або обмеження волі.

Категорично забороняється переміщення засуджених, які прибули з виправних установ за персональними нарядами, до інших установ без погодження з Департаментом. За наявності виняткових обставин, які перешкоджають подальшому триманню засудженого у даній виправній установі, його переведення з виправної установи одного регіону до установи іншого регіону здійснюється за персональними нарядами на підставі рішення відповідної комісії Департаменту з питань переведення засуджених з однієї установи до іншої.

Засуджені до позбавлення волі особи, які за висновком начальника медичної частини СІЗО потребують стаціонарного лікування у спеціалізованих установах-лікарнях або в лікарнях при установах, направляються до зазначених установ.

Особи, засуджені до покарання у виді позбавлення волі на певний строк за злочини проти основ національної безпеки України; умисне вбивство при обтяжуючих обставинах; захоплення заручників; створення злочинної організації; бандитизм; терористичний акт; посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця; посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя; посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги; геноцид; посягання на життя представника іноземної держави; захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника, — відбувають покарання у виправних установах, які розташовані за межами тієї області, де було вчинено злочин.

Без нарядів із СІЗО до установ виконання покарання направляються:

— неповнолітні особи жіночої статі — до Мелітопольської виховної колонії управління Держдепартаменту Запорізької області;

— жінки, які вперше засуджені за злочини, вчинені з необережності, — до Орджонікідзевської виправної колонії управління Держдепартаменту в Дніпропетровській області;

— вперше засуджені до позбавлення волі на певний строк жінки, які визнані інвалідами першої або другої групи, — до Дніпродзержинської виправної колонії управління Держдепартаменту в Дніпропетровській області;

— засуджені до позбавлення волі на певний строк жінки, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі і визнані інвалідами першої або другої групи, — до Чернігівської виправної колонії управління Держдепартаменту в Чернігівській області; в цю ж колонію направлять також жінок з вагітністю понад чотири місяці, а також тих, хто має дітей віком до трьох років;

— уперше засуджені до позбавлення волі на певний строк жінки з вагітністю понад чотири місяці або такі, які мають при собі дітей віком

до трьох років, — до Чорноморської виправної колонії управління Держдепартаменту Одеської області;

— чоловіки, які вперше засуджені за злочини, вчинені з необережності, направляються до Кагарлицької виправної колонії управління Держдепартаменту України в Київській області.

Вперше засуджені до позбавлення волі на певний строк чоловіки, які раніше працювали в суді, органах прокуратури, юстиції та правоохоронних органах (Закон України «Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів»), направляються до Менської виправної колонії Чернігівської області.

Засуджені до позбавлення волі на певний строк чоловіки, які визнані інвалідами першої або другої групи та потребують постійного медичного нагляду і реабілітації, яким визначено відбування покарання у виправній колонії середнього рівня безпеки, — до Софіївської виправної колонії управління Держдепартаменту в Чернігівській області.

Осіб, вперше засуджених до позбавлення волі за злочини невеликої або середньої тяжкості чи тяжкі злочини, може бути за їхньою письмовою згодою залишено у слідчому ізоляторі чи направлено у виправну колонію максимального рівня безпеки для роботи з господарського обслуговування. Оформлюється таке рішення щодо названих окремих категорій засуджених або наказом начальника слідчого ізолятора, або Держдепартаментом України при направленні осіб у колонію максимального рівня безпеки (ст. 89 КВК України).

Звернення засуджених осіб та інших громадян з питань розподілу та направлення засуджених із СІЗО до виправної установи подаються в установленому порядку на розгляд голові Регіональної комісії не пізніше однієї доби з дня їх отримання і розглядаються у порядку, передбаченому чинним законодавством. Про результати розгляду заяв і скарг громадянам надається письмова відповідь, а засудженому оголошується під розпис. Якщо рішення комісії оскаржується заявником, то відбувається повторний розгляд за вказівкою начальника територіального органу управління Департаменту.

Подальший розгляд заяв і скарг засуджених осіб, громадян, звернень державних або громадських установ та організацій, апеляційних подань органів прокуратури з питань розподілу та направлення засуджених осіб до установ виконання покарання здійснює Апеляційна комісія, яку очолює голова Держдепартаменту України згідно з Положенням (Наказ Державного департаменту України з питань виконання покарань від 16 грудня 2003 року № 261).

Апеляційна комісія здійснює також контроль за дотриманням вимог законодавства України та нормативно-правових актів Департаменту Регіональними комісіями, готує вказівки, роз'яснення та методичні рекомендації з питань їх діяльності. Подання скарг і заяв на рішення

Регіональних комісій особами, які тримаються у слідчому ізоляторі, здійснюється у порядку, встановленому ст.13 Закону України «Про попереднє ув'язнення», а особами, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, — у порядку, встановленому ст. 113 КВК України. Інші громадяни подають заяви і скарги згідно з Законом України «Про звернення громадян». Рішення Апеляційної комісії є обов'язковими для виконання Регіональними комісіями, органами та установами кримінально-виконавчої системи, набирають чинності з моменту їх підписання, зворотної сили не мають.

Порядок направлення засуджених до виправних і виховних колоній визначається нормативно-правовими актами Держдепартаменту України. Він передбачає, що такі особи направляються для відбування покарання не пізніше десятиденного строку з дня набрання вироком законної сили або з дня надходження із суду розпорядження про виконання вироку, який набрав законної сили. Протягом цього строку засуджений має право на короткострокове побачення з близькими родичами. Одночасно адміністрація слідчого ізолятора зобов'язана сповістити сім'ю засудженого про місце, де він буде відбувати покарання, і його поштову адресу.

Разом з відправленням засудженого до відповідної установи виконання покарання направляється його особова справа, документи, гроші, якщо вони були на особистому рахунку.

Особова справа на кожного заарештованого відкривається за місцем попереднього ув'язнення. Вона складається з двох частин. Перша частина — це анкета, дактилокарта, пізнавальне фото, копія вироку суду, протокол затримання, копії судових ухвал і постанов, довідка про попередні судимості. У другій частині містяться довідка-характеристика слідчого, персональний або індивідуальний наряд на етапування, медична картка, копії характеристик із слідчого ізолятора, документи про заходи заохочення і стягнення.

Розділ 18

Загальні положення виконання покарання у виді позбавлення волі

Згідно зі ст. 63 КК України покарання у виді позбавлення волі полягає в ізоляції засудженого та поміщенні його на певний строк до кримінально-виконавчої установи. Після того як вирок суду до позбавлення волі набере законної сили, Комісія з питань розподілу, направлення та переведення для відбування покарання осіб, засуджених до позбавлення волі, Державного департаменту України з питань виконання покарань визначає вид колонії, в якій особа, засуджена до позбавлення волі, відбуватиме покарання. Після цього, але не пізніше десятиденного строку з дня набрання вироком законної сили засуджені до позбавлення волі направляються до виправних і виховних колоній у порядку, визначеному Державним департаментом України з питань виконання покарань. При направленні засуджених до позбавлення волі до місця відбування покарання необхідно, як це визначено ст. 88 КВК України, дотримуватись критеріїв класифікації за статтю, за віком, тобто жінки мають бути окремо від чоловіків, неповнолітні — від дорослих, засуджені до довічного позбавлення волі — окремо від інших категорій, хворі на активну форму туберкульозу — окремо від здорових.

Порядок приймання засуджених до виправних і виховних колоній визначений ст. 91 КВК та розділом V Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, за якими приймання засуджених, що прибули групою, проводиться комісією установи виконання покарань, до складу якої входять: начальник установи, його заступники, працівники оперативного відділу, відділів нагляду і безпеки, по контролю за виконанням судових рішень, соціально-психологічної роботи, охорони, а також інтендантської та медичної служб.

Приймання засудженого, доставленого в установу в індивідуальному порядку, здійснює начальник установи разом із представником відділу по контролю за виконанням судових рішень. Якщо ж засуджені прибули в установу у неробочий час, то їх приймання здійснює черговий помічник начальника колонії разом із начальником варти.

З метою забезпечення вимог режиму під час приймання в колонію засуджені підлягають повному обшуку, а їх речі огляду. Під час обшуку та огляду у засуджених вилучаються предмети, вироби та речовини, зберігання яких їм заборонено Правилами внутрішнього розпорядку. При цьому речі, вилучені з обігу, знищуються, а гроші, цінності та інші

предмети за рішенням суду можуть бути передані в дохід держави. Про вилучення у засуджених предметів, виробів і речовин члени комісії складають протокол. Разом з тим, деякі вилучені речі та предмети (наприклад, верхній одяг чи взуття невстановленого для позбавлених волі зразка, музичні інструменти і т. ін.) здаються на склад установи, що оформляється квитанцією, корінець якої видається засудженому. Повертаються ці речі засудженим при звільненні від відбування покарання.

Під час приймання представники відділу по контролю за виконанням судових рішень отримують особові справи та попутний список на засуджених, які прибули до установи; встановлюють належність кожної особової справи конкретному засудженому за пізнавальною фотокарткою або шляхом опитування цього засудженого, а в разі потреби — за дактилоскопічною картою; на засуджених, які згідно з рішенням судів зобов'язані відшкодовувати матеріальні збитки або аліменти, складають список і передають його до бухгалтерії; протягом трьох діб повідомляють суд, який постановив вирок, про приведення його до виконання та про місце відбування покарання засудженим. Одночасно про місцеперебування та про право на побачення, на ведення телефонних розмов, листування, отримання посилок, передач та бандеролей засудженим повідомляється його сім'я або близькі родичі. На кожного засудженого, що прибув до колонії, на підставі матеріалів особової справи складається облікова (інформаційна) картка, яка містить відомості щодо особи, дані про злочин, за який її засуджено, назву суду, що постановив вирок, зазначається день і час прибуття й звільнення з колонії.

Під час приймання засуджених члени комісії опитують їх, попереджають про можливу відповідальність у разі порушення встановлених в установі правил поведінки і приймають рішення про направлення засуджених до дільниці карантину, діагностики й розподілу. Рішення комісії оформлюється наказом начальника установи виконання покарань.

Перед направленням засуджених до дільниці карантину, діагностики й розподілу вони в обов'язковому порядку проходять медичний огляд та комплексну санітарну обробку.

Після поміщення засуджених у дільницю карантину, діагностики й розподілу протягом чотирнадцяти діб вони проходять повне медичне обстеження для виявлення можливих інфекційних, соматичних чи психічних захворювань. У дільниці карантину, діагностики й розподілу засуджені тримаються окремо від інших засуджених у звичайних жилих приміщеннях типу гуртожитку. Дільниці карантину, діагностики й розподілу створені з метою первинного психолого-педагогічного вивчення особистості новоприбулих засуджених, сприяння адаптації до умов позбавлення волі, виконання програми ознайомлення засуджених з порядком виконання та умовами відбування покарання, для забезпечення особистої безпеки, виключення безконтрольного спілкування

новоприбулих засуджених з іншими засудженими та класифікації в межах установи для визначення оптимальних умов відбування покарання.

Дільницю карантину, діагностики й розподілу очолює начальник, який призначається за рахунок штатної чисельності соціально-психологічної служби з числа найбільш досвідчених працівників.

Для організації роботи з новоприбулими засудженими наказом начальника установи створюється робоча група, до складу якої обов'язково входять психолог та медичний працівник. Робоча група із залученням відповідних працівників установи ознайомлює новоприбулих засуджених з порядком виконання та умовами відбування покарання. Зокрема, засудженим доводяться правила їх поведінки; розпорядок дня в установі; порядок придбання продуктів харчування та предметів першої потреби, одержання посилок, передач і бандеролей; порядок надання телефонних розмов та побачень; порядок листування та звернення зі скаргами та заявами; норми та умови забезпечення речовим майном і харчуванням; порядок надання медичної допомоги; порядок залучення до праці, умови та порядок оплати праці; підстави та порядок зміни умов тримання як усередині установи, так і шляхом переведення в інші установи; підстави та порядок застосування умовно-дострокового звільнення; підстави та порядок застосування заходів заохочення та стягнення і т. ін.

Первинне вивчення даних про особистість засуджених передбачає вивчення: а) соціально-демографічних даних (прізвище, ім'я та по батькові, дата та місце народження, громадянство, національність, освіта, адреса місця проживання до засудження, рід занять до засудження, професія, дані про склад сім'ї); б) кримінально-правових даних (відомості про попередні судимості, коли і яким судом і за що засуджений востаннє, початок і кінець строку, завдані злочином збитки, ставлення до вчиненого злочину, можливість дострокового звільнення); в) відомостей про окремі нахили, здібності та фізичні особливості (які має професії, спеціальності, стосунки з сім'єю, близькими друзями, ставлення до релігії, природні обдарування, захоплення, відношення до спорту, загальний фізичний стан, захворювання, ставлення до вживання алкоголю, наркотиків тощо); г) наміри і плани на період відбування покарання.

Психодіагностика засуджених проводиться психологом шляхом вивчення їх психологічних властивостей, процесів та станів. Психодіагностика має на меті сприяти адаптації засуджених до умов відбування покарання шляхом надання їм психологічної допомоги. На підставі психодіагностики та узагальнення даних про особистість засуджених психологом складаються психологічні характеристики на кожного позбавленого волі та розробляються рекомендації щодо особливостей організації подальшої індивідуальної виховної роботи. Індивідуальна програма соціально-виховної роботи із засудженим затверджується начальником колонії.

За результатами медичного обстеження, вивчення особливостей та психодіагностики засуджених начальник дільниці карантину, діагнос-

тики і розподілу подає свої пропозиції розподільчій комісії установи, у складі начальника установи, його заступників, начальника відділу по контролю за виконанням судових рішень, начальника медичної частини, психолога для вирішення питання по направлення засуджених, які не виявили стійкої схильності до порушення установленого порядку відбування покарання, до дільниці ресоціалізації або ж засуджених за злочини невеликої та середньої тяжкості, які не виявили стійкої схильності до порушення установленого порядку відбування покарання, до дільниці соціальної реабілітації. Можливе й направлення засуджених до дільниці посиленого контролю у разі, якщо вони під час перебування в дільниці карантину, діагностики і розподілу виявили високий ступінь соціально-педагогічної занедбаності і потяг до продовження протиправної поведінки (ч. 4 ст. 94 КВК). Поведінка засудженого під час перебування у дільниці карантину, діагностики й розподілу є основним критерієм для клопотання начальника соціально-психологічної служби дільниці карантину, діагностики й розподілу про направлення засудженого до дільниці посиленого контролю. Оцінка поведінки засудженого під час перебування в дільниці карантину, діагностики й розподілу враховує, чи мали місце: свідома відмова виконувати вимоги встановленого порядку відбування покарання; допущення злісних порушень режиму; фізичний опір представникам адміністрації; приниження людської гідності інших засуджених; створення конфліктних ситуацій із застосуванням фізичної сили; нав'язування та пропаганда серед засуджених злочинних традицій. Крім цих критеріїв беруться до уваги при направленні засуджених до дільниці посиленого контролю ще й відомості щодо поведінки засудженого до прибуття в колонію, особистісна та кримінально-правова характеристика під час вивчення та спостереження у дільниці карантину, діагностики й розподілу. Це означає, що враховується, чи були: систематичні порушення режиму під час перебування у слідчому ізоляторі, неодноразові поміщення до карцеру, перебування на профілактичному обліку; переведення до колонії більш високого рівня безпеки або повернення з колонії нижчого рівня безпеки за злісне порушення режиму; засудження за корисливо-насильницькі злочини (бандитизм, грабїж, розбій, вимагання); засудження за вчинення умисного злочину середньої тяжкості в період відбування покарання у виді позбавлення волі; нетактовність та грубість з представниками адміністрації колонії; висока криміногенна зараженість (тобто глибина й стійкість антисуспільної спрямованості особистості), послідовно-криміногенний тип особистості; підвищена агресивність, погано стримувана імпульсивна поведінка, упереджене ставлення до оточуючих. У дільниці посиленого контролю можуть відбувати покарання як особи, що були туди направлені одразу з дільниці карантину, діагностики й розподілу, так і засуджені, переведені з дільниці ресоціалізації. Правила внутрішнього розпорядку передбачають їх роздільне тримання у

дільниці посиленого контролю. При вирішенні питання про переведення засуджених із дільниці ресоціалізації до дільниці посиленого контролю беруться до уваги як вищеназвані критерії, так і те, що виявилась безуспішність застосування заходів виховного впливу; що мало місце: перебування засудженого протягом року на обліку як злісного порушника установленого порядку відбування покарання; поміщення протягом року три та більше разів до дисциплінарного ізолятора; незадовільне ставлення до праці; перебування на профілактичному обліку як особи, що підтримує злочинні традиції або схильна до втечі чи до нападу на адміністрацію установи, а також схильна: до організації, провокування та участі у групових протиправних діях; до вживання, зберігання та розповсюдження наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів; до вживання та виготовлення алкогольних напоїв; до організації та участі в іграх з метою отримання матеріальної або іншої вигоди.

У разі направлення засудженого до дільниці посиленого контролю начальником відділення соціально-психологічної служби на кожного такого засудженого розробляється спеціальна індивідуальна програма, яка передбачає заходи індивідуально-виховного, психотерапевтичного, психокорегуючого характеру. Ця програма погоджується з першим заступником начальника колонії та заступником начальника установи із соціально-виховної роботи, після чого затверджується начальником колонії. Даний порядок узгодження зумовлений тим, що кримінально-виконавче законодавство формально не визначає строк перебування засудженого у дільниці посиленого контролю, бо перебування засуджених у цій дільниці триває до завершення виконання програми індивідуальної роботи. Отже, термін перебування засудженого у дільниці посиленого контролю залежить від оцінки реалізації виконання програми індивідуальної роботи. Таку оцінку начальник відділення соціально-психологічної служби дає через три місяці перебування засудженого у дільниці посиленого контролю і вносить пропозиції профілактичній комісії колонії щодо доцільності подання клопотання про переведення засудженого до дільниці ресоціалізації або подальшого залишення у дільниці посиленого контролю. Слід звернути увагу на те, що під час перебування у приміщеннях камерного типу дільниці посиленого контролю в умовах суворої ізоляції засуджені зазнають обмежень, які встановлені режимом, передбаченим для тримання засуджених у виправній колонії максимального рівня безпеки (частина 1 ст. 97 КВК).

З дільниці посиленого контролю можливе переведення засудженого до дільниці ресоціалізації у разі, якщо буде виконана програма індивідуальної роботи. Ця програма вважається реалізованою, якщо: здійснені в повному обсязі заходи індивідуально-виховного, психотерапевтичного та психокорегуючого характеру і вони мали позитивний вплив на засудженого; засуджений дотримується обов'язків, визначених у КВК та Правилах внутрішнього розпорядку установ виконання пока-

рань; у засудженого відсутні протягом останніх шести місяців злісні порушення встановленого порядку відбування покарання та інші порушення режиму протягом останніх трьох місяців на час розгляду на комісії колонії питання про доцільність переведення засудженого до дільниці ресоціалізації; мало місце сумлінне ставлення до праці; засуджений брав участь у програмах диференційованого виховного впливу.

Засуджені, що були направлені до дільниці ресоціалізації як із дільниці карантину діагностики й розподілу, так і з дільниці посиленого контролю, розподіляються, як це визначено ст. 96 КВК, по відділеннях соціально-психологічної служби і розміщуються в окремих жилих приміщеннях гуртожитку з локальним сумісним проживанням членів відділення. Кожному засудженому надається індивідуальне спальне місце, яке визначає начальник відділення. Як правило, засуджений зараховується до складу одного відділення соціально-психологічної служби на весь період перебування в даній установі. Однак за виняткових обставин (конфліктні стосунки між окремими засудженими, реорганізація відділень, хвороба засудженого) допускається (за мотивованим письмовим наказом начальника установи з урахуванням думки начальника відділення) переведення засуджених з одного відділення до іншого. При цьому чисельність засуджених у відділенні не може бути більше 100 осіб і це визначено чинними нормативами щодо організаційної структури установи виконання покарань, затвердженими відповідними наказами Державного департаменту України з питань виконання покарань. Приміщення для розташування засуджених повинні мати належні комунально-побутові умови, які відповідають встановленим КВК нормам.

Положення про відділення соціально-психологічної служби установи виконання покарань визначає його як основну ланку в організаційній структурі установи виконання покарань. Метою функціонування відділення соціально-психологічної служби є безпосереднє забезпечення оптимальних умов для відбування покарання у виді позбавлення волі та проведення із засудженими соціально-виховної роботи, спрямованої «на формування та закріплення в засуджених прагнення до заняття суспільно-корисною діяльністю, сумлінного ставлення до праці, дотримання вимог законів та інших прийнятих у суспільстві правил поведінки, підвищення їх загальноосвітнього й культурного рівнів». З метою сприяння розвитку у засуджених соціальної активності та корисної ініціативи у вирішенні питань організації вільного часу засуджених, їх побуту, праці та навчання у відділенні створюється і функціонує рада колективу засуджених, діяльність якої спрямовує начальник відділення. У вільний від роботи час корисна ініціатива засуджених реалізується також шляхом їх участі у роботі гуртків за інтересами (прикладна творчість, художня самодіяльність тощо) та спортивних секцій, які створюються на добровільних засадах і затверджуються наказом начальника установи.

Відповідно до ст. 101 КВК України засуджені, які стають на шлях виправлення, можуть бути переведені з дільниці ресоціалізації: у колоніях мінімального і середнього рівня безпеки — до дільниці соціальної реабілітації після фактичного відбуття: не менше однієї четвертої строку покарання, призначеного судом за злочин середньої тяжкості; не менше третини строку покарання, призначеного судом за умисний тяжкий злочин, а також у разі, коли особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисний злочин і до погашення або зняття судимості знову вчинила умисний злочин, за який вона була засуджена до позбавлення волі; не менше половини строку покарання, призначеного судом за особливо тяжкий злочин, а також покарання, призначеного особі, яка раніше звільнялася умовно-достроково і вчинила умисний злочин протягом невідбутньої частини покарання.

Особливу увагу при прийнятті рішення про переведення до дільниці соціальної реабілітації слід приділяти таким чинникам: ступінь небезпечності засудженого, його наміри на подальше відбування покарання, можливість самостійно дотримуватися вимог режиму в умовах відсутньої ізоляції та обмеженого нагляду; наявність даних, що свідчать про можливість або наміри вчинення втечі (перебував у розшуку під час слідства, дезертирував із Збройних Сил тощо); ступінь алкогольної та наркотичної залежності; ставлення засудженого до праці, наявність робочої спеціальності, кваліфікація; стан здоров'я та працездатність засудженого; соціальне оточення засудженого, сімейний стан та зв'язки з рідними; віддаленість дільниці соціальної реабілітації від місця проживання засудженого та вірогідність впливу цього чинника на його поведінку.

Не підлягають переведенню до дільниці соціальної реабілітації: особи, які злісно порушували вимоги режиму в місцях попереднього ув'язнення та в колоніях; інваліди першої та другої груп та особи, які досягли пенсійного віку; вагітні жінки та жінки, які мають при собі дітей віком до трьох років; особи, які не пройшли повний курс лікування венеричного захворювання, активної форми туберкульозу, психічного розладу, алкоголізму та наркоманії; особи, які засуджені за злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів; особи, яких засуджено за вчинення умисного злочину в період відбування покарання у виді арешту або обмеження волі.

Щодо тримання засуджених у дільниці соціальної реабілітації, то необхідно звернути увагу на автономність цього підрозділу колонії, оскільки для нього характерна своя особлива просторова структура. Так, дільниця соціальної реабілітації має свою окрему житлову зону, лише на території якої засуджені тримаються під охороною, хоча взагалі у дільниці соціальної реабілітації за ними здійснюється тільки нагляд. У межах території дільниці соціальної реабілітації засуджені мають право вільно пересуватися у вільний від роботи час від підйому до відбою. Можливе

й пересування засуджених без будь-якого нагляду й поза межами дільниці соціальної реабілітації, але в межах населеного пункту (для виконання робіт, навчання). Засуджені у дільниці соціальної реабілітації на відміну від тих, хто тримається в інших дільницях колонії, можуть носити цивільний одяг, мати при собі цінні речі, отримувати будь-яку кількість посилок, передач та бандеролей, користуватися грішми, мати короткострокові побачення без будь-яких обмежень. Тривалі побачення у дільниці соціальної реабілітації засудженим надаються раз на місяць — до трьох діб. Через шість місяців після перебування у дільниці соціальної реабілітації засудженому в разі відсутності порушень режиму відбування покарання надається право проживати із своїми сім'ями у межах населеного пункту, де розташована колонія, придбавати жилий будинок і заводити особисте господарство на території дільниці. Крім особистих господарств цих засуджених на території дільниці соціальної реабілітації розміщуються кімнати для проживання інших засуджених, кабінет начальника відділення, кімнати для проведення тривалих побачень, місце для телефонних розмов засуджених, кімната для проведення виховної роботи, кухня-їдальня та інші комунально-побутові служби, що притаманні житловій зоні колонії.

Таким чином, умови тримання засуджених у дільниці соціальної реабілітації порівняно з іншими дільницями виправних колоній є істотно більш м'якими та наближеними до умов життя за межами колонії. Разом із тим, переведення засудженого до дільниці соціальної реабілітації за критерієм «стає на шлях виправлення» означає, що поряд з позитивною оцінкою поведінки засудженого (нормальний хід відбування покарання, відсутність незнятих та непогашених стягнень, сумлінне ставлення до праці та навчання, участь у диференційованих програмах виховного впливу) в адміністрації колонії не має повної впевненості у його виправленні, тому можливим є лише його переведення до структурної дільниці колонії з меншим обсягом обмежень, тобто поки що питання не виникає про умовно-дострокове звільнення за критерієм «довів своє виправлення». Фактичні підстави, що обґрунтовують юридичний критерій «засуджений стає на шлях виправлення» складають наявність обґрунтованих матеріалів з висновками адміністрації виправної колонії, спостережної комісії, інших державних органів і громадських організацій, що свідчать про визнання засудженим своєї вини у вчиненому злочині і каяття в цьому; недопущення протягом року порушень встановленого порядку відбування покарання або дострокове зняття раніше накладеного стягнення, після якого пройшло не менше шести місяців; відмова від негативних зв'язків із кримінальним оточенням та впливу злочинної моралі; сумлінну і чесну працю, виконання норм виробітку та прагнення здобуття чи підвищення професійного та освітнього рівня; прийняття письмового зобов'язання щодо законотворчої поведінки.

Розділ 19

Режим у колоніях та засоби його забезпечення

Згідно з ч. 1 ст. 102 КВК України «режим у виправних і виховних колоніях — це встановлений законом та іншими нормативно-правовими актами порядок виконання і відбування покарання, який забезпечує ізоляцію засуджених; постійний нагляд за ними; виконання покладених на них обов'язків; реалізацію їхніх прав і законних інтересів; безпеку засуджених і персоналу; роздільне тримання різних категорій засуджених; різні умови тримання засуджених залежно від виду колонії; зміну умов тримання засуджених».

Визначення режиму через категорію «порядок», відповідно до тлумачення терміну «порядок», що міститься у словниках, дозволяє розуміти його як послідовність тих чи інших дій, правила, за якими здійснюється що-небудь. Отже, при такому розумінні режиму він визначає послідовність процесу виконання-відбування покарання чи правила, за якими здійснюється цей процес. Разом з тим, таке розуміння режиму не відображає його характеристики як засобу для досягнення мети покарання або ж засобу виправлення та ресоціалізації, у якості якого він визначений ч. 3 ст. 6 КВК України. Для усунення цього недоліку необхідно звернутись до витоків поняття режим. Під режимом, згідно із словниками, розуміється система правил, заходів, необхідних для досягнення тієї чи іншої мети. Таке розуміння режиму надає можливість визначити й режим покарання (в даному випадку — позбавлення волі) як встановлену кримінально-виконавчим законодавством сукупність правил поведінки засуджених (режим відбування покарання) і заходів, що здійснюються органами й установами виконання покарань, спрямованими на досягнення цілей покарання (режим виконання покарання). Дане визначення режиму дозволяє виділити такі сторони режиму, як режим виконання й режим відбування покарання, а також розглядати режим не тільки у вузькому значенні лише як інститут позбавлення волі, але й дає можливість вести мову про режим виконання-відбування інших видів покарань, наприклад, режим арешту, режим обмеження волі, режим виправних робіт, режим позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, режим тримання в дисциплінарному батальйоні та ін.

За частиною 1 ст. 102 КВК України найважливішою вимогою режиму виконання позбавлення волі є ізоляція засуджених. Зміст позбавлен-

ня волі знаходить свій вираз саме в ізоляції засудженого від суспільства шляхом поміщення його у кримінально-виконавчу установу закритого типу. Позбавлення волі зумовлює застосування до засудженого досить вагомих правообмежень, що здатні істотно змінити правовий статус особи. Ізоляція при позбавленні волі, як зазначив Ф. Р. Сундуров, об'єктивно приводить до обмеження: 1) можливості пересуватися, 2) можливості спілкуватися, 3) вибору місця проживання, 4) вибору характеру й роду занять, 5) права вільно визначати свій спосіб життя, 6) права розпоряджатися своїм часом. Серед перерахованих найбільш важливим елементом ізоляції при позбавленні волі є істотні обмеження в спілкуванні засудженого з особами, що перебувають на волі, за межами виправно-трудової установи. Без ізоляції засуджених і похідних від неї обмежень не може бути, власне, позбавлення волі.

Ізоляція осіб, позбавлених волі, забезпечується системою охорони кримінально-виконавчих установ, яка включає в себе: варту, місце її розташування, пости, де вартові виконують свої обов'язки, сектори спостереження та ведення обстрілу, маршрути руху чергової зміни, інженерно-технічні засоби охорони, пости вартових собак і т. ін. Згідно з Інструкцією з організації охорони установ виконання покарань, затвердженою Державним департаментом України з питань виконання покарань, охорона є комплексом заходів, спрямованих на забезпечення ізоляції засуджених і недопущення вчинення ними втеч та інших злочинів; запобігання проникненню на територію установ сторонніх осіб та заборонених до використання засудженими предметів; забезпечення зберігання матеріальних цінностей установ виконання покарань. Охорону осіб, позбавлених волі, здійснює відділ організації охорони установи виконання покарань, основними функціями якого є: охорона й оборона об'єктів кримінально-виконавчої установи; здійснення пропускнуго режиму на об'єктах, які перебувають під охороною; конвоювання засуджених із колонії на виробничі об'єкти й назад, охорона їх під час виконання робіт; зустрічне конвоювання за автомобільними маршрутами, а також екстрене конвоювання.

Згідно з Правилами внутрішнього розпорядку установ виконання покарань заходами забезпечення ізоляції засуджених також є огляди та обшуки засуджених, приміщень, територій житлових та виробничих зон, умови роботи вільнонайманого персоналу із засудженими й пропускний режим у колоніях, що визначає умови допуску осіб на їх територію.

Постійний нагляд за засудженими до позбавлення волі теж є основною вимогою режиму виконання покарання. Згідно з Інструкцією з організації нагляду за засудженими, які відбувають покарання в установах виконання покарань, затвердженою Державним департаментом України з питань виконання покарань, нагляд є системою заходів, котрі спрямовані на забезпечення виконання кримінального покарання у виді позбавлення (обмеження) волі шляхом цілодобового й постійного контролю за поведінкою

засуджених у місцях їх проживання та праці, попередження та припинення з їх боку протиправних дій, забезпечення вимог ізоляції засуджених та безпеки персоналу. Нагляд у кримінально-виконавчих установах проявляється у постійному стеженні інспекторами служби нагляду й безпеки за поведінкою засуджених у місцях їх розміщення та перебування.

Нагляд спрямований на: забезпечення виконання засудженими встановлених кримінально-виконавчим законодавством правил поведінки; здійснення встановленого пропускового режиму між житловою та виробничою зонами, ізольованими дільницями колонії, цехами та іншими об'єктами; контроль за дотриманням засудженими порядку пересування по колонії; дотримання встановленого зразка одягу, правил санітарії та гігієни; проведення перевірок наявності засуджених у місцях їх проживання та праці; контроль за станом інженерно-технічних засобів охорони; проведення обшуків приміщень та особистих обшуків засуджених, а також огляду території колонії; вилучення предметів, виробів і речей, збереження яких засудженим заборонено; забезпечення порядку і контролю за проведенням побачень і телефонних розмов засуджених; перегляд, перевірка і вручення посилок, передач і бандеролей, забезпечення порядку відбування дисциплінарних стягнень у дисциплінарних ізоляторах, приміщеннях камерного типу чи одиночних камерах, застосування до засуджених заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї і т. ін.

Спеціальне завдання про здійснення нагляду за засудженими покладається на чергову зміну, до складу якої входять: черговий помічник начальника установи; заступник чергового помічника начальника колонії, він же начальник зміни молодших інспекторів; молодші інспектори житлової зони; молодші інспектори виробничої зони; молодший інспектор з приймання та видачі передач, посилок і бандеролей для засуджених, проведення побачень і телефонних розмов засуджених із родичами та іншими громадянами; молодший інспектор у дисциплінарному ізоляторі, приміщеннях камерного типу, одиночних камерах; молодший інспектор із супроводження транспортних засобів по території об'єктів, що охороняються, та забезпечення контролю за вантажно-розвантажувальними роботами; молодший інспектор із забезпечення пропускового режиму на міжзонному КПП, який розташовано між житловою та виробничою зонами; молодші інспектори з нагляду за засудженими в дільницях соціальної реабілітації; молодші інспектори лікувальних закладів при кримінально-виконавчих установах; оперативна група (особовий склад колонії). Її чисельність та склад визначаються начальником кримінально-виконавчої установи залежно від оперативної обстановки й варіанта несення служби, а саме: працівники колонії (представники персоналу на об'єктах робіт); група патрулювання в районі дислокації кримінально-виконавчої установи; черговий водій оперативного автомобіля; черговий електрик; оператор пульта оперативного зв'язку та сигналізації; черговий медпрацівник.

Свої обов'язки з нагляду за засудженими чергова зміна виконує без вогнепальної зброї. Разом із тим, чергова зміна для виконання своїх функцій забезпечується необхідними спеціальними й технічними засобами та інвентарем: радіостанціями; ліхтарями; спеціальними засобами сльозоточивої та дратівної дії; гумовими кийками; гамівною сорочкою; комплектом шоломів, бронезилетів, аварійно-рятувальним інструментом.

Наступною основною вимогою режиму відбування покарання є виконання покладених на засуджених обов'язків. Те, що права й обов'язки засуджених до позбавлення волі визначені у ст. 107 КВК України, безумовно, є позитивним кроком вперед чинного кримінально-виконавчого законодавства, оскільки визначення правил поведінки засуджених на рівні Закону, а не тільки підзаконного нормативного акта — Правил внутрішнього розпорядку — спрямоване на реалізацію принципу законності у діяльності кримінально-виконавчих установ. Стаття 107 КВК уточнює, деталізує правове положення осіб, позбавлених волі, порівняно із загальним правовим статусом засуджених, що визначений у главі 2 КВК. Отже, засуджені до позбавлення волі зобов'язані: дотримуватися норм, які визначають порядок і умови відбування покарання, розпорядок дня колонії, правомірних взаємовідносин з іншими засудженими, персоналом колонії та іншими особами; утримувати в чистоті і порядку приміщення, дбайливо ставитися до майна колонії і предметів, якими вони користуються при виконанні дорученої роботи, здійснювати за ними належний догляд і використовувати їх тільки за призначенням; виконувати всі законні вимоги персоналу колонії; виконувати необхідні роботи по самообслуговуванню, благоустрою колонії; дотримуватися санітарно-гігієнічних норм; дотримуватися вимог пожежної безпеки і безпеки праці.

Окремі правила поведінки засуджених мають характер заборони, що власне відображає притаманну позбавленню волі кару, тобто показує, яких обмежень прав і свобод зазнають особи, позбавлені волі. Отже, засудженим забороняється: самовільно залишати колонію, порушувати лінію охорони; спілкуватися із засудженими та іншими особами з порушенням встановлених правил ізоляції, звертатися до них з проханням про виконання незаконних дій; придбавати, виготовляти, зберігати і використовувати гроші, цінності, предмети, речі, речовини і вироби, заборонені до використання в колонії; продавати, дарувати або відчужувати в інший спосіб на користь інших осіб предмети, вироби і речі, які перебувають в особистому користуванні; заподіювати собі тілесні ушкодження, в тому числі і з допомогою іншої особи, завдавати шкоди своєму здоров'ю з метою ухилення від відбування покарання або виконання встановлених обов'язків; завдавати шкоди державному, комунальному майну, майну інших юридичних чи фізичних осіб, у тому числі майну інших засуджених, створювати загрозу заподіяння шкоди такому майну; вживати спиртні напої, наркотичні чи інші одурманю-

ючі засоби; чинити опір законним діям персоналу колонії, перешкоджати виконанню ним своїх службових обов'язків, підбурювати до цього інших засуджених; грати в настільні та інші ігри з метою здобуття матеріальної чи іншої вигоди; вживати нецензурні та жаргонні слова, давати і присвоювати прізвиська; самовільно залишати призначені для перебування ізольовані територію, приміщення або визначене місце роботи. Крім Кодексу, окремі заборони щодо засуджених до позбавлення волі передбачені й Правилами внутрішнього розпорядку установ виконання покарань. Так, засудженим додатково до вище перерахованого забороняється завішувати чи міняти без дозволу адміністрації спальні місця, а також обладнувати їх у комунально-побутових та інших службових або виробничих приміщеннях; відправляти листи, у яких є нецензурні або інші неприпустимі вислови; грати в карти; перебувати в гуртожитках та відділеннях, у яких вони не проживають, або на виробничих об'єктах, на яких вони не працюють; мати при собі предмети і речі в асортименті і кількості, що виходять за межі, встановлені Переліком продуктів харчування, предметів першої потреби та засобів особистої гігієни, які можуть отримувати засуджені у посилках (передачах), купувати в крамницях установ та зберігати при собі; курити в невідведених для цього місцях, а у виховних колоніях — курити взагалі; направляти й отримувати кореспонденцію всупереч встановленому порядку; наносити собі або іншим особам татування; тримати тварин, займатись городництвом; вивішувати фотографії, репродукції, листівки, вирізки з газет та журналів на стінах, тумбочках, ліжках та робочих місцях; самовільно перепланувувати, змінювати конструктивні елементи будівель та споруд установ виконання покарань; користуватися заточувальним обладнанням, інструментом, електроенергією, механізмами та іншими матеріалами з особистих мотивів.

Відбування покарання, коли засуджені зазнають обмежень своїх прав і свобод, знаходить свій прояв не тільки у виконанні покладених на засуджених обов'язків, але й у реалізації їхніх прав і законних інтересів, що теж є однією з основних вимог режиму. За статтею 107 КВК засуджені до позбавлення волі мають право: одержувати інформацію і роз'яснення про умови відбування і порядок виконання покарання у виді позбавлення волі; користуватися послугами, які надаються в місцях позбавлення волі, в тому числі додатковими, оплачуваними; брати участь у трудовій діяльності; отримувати медичну допомогу і лікування, в тому числі платні медичні послуги за рахунок особистих грошових коштів чи коштів рідних та близьких; розпоряджатися грошовими коштами, придбавати, володіти і розпоряджатися предметами, речами, виробами; здійснювати листування з особами, які перебувають за межами колоній, вести з ними телефонні розмови; одержувати і відправляти посилки, бандеролі, грошові перекази, одержувати передачі; зустрічатися з родичами та іншими особами;

подавати пропозиції, заяви і скарги в усному і письмовому виді від свого імені і з питань, що стосуються особисто засудженого; брати участь у роботі самодіяльних організацій та гуртках соціально-корисної спрямованості; придбавати, користуватися і зберігати предмети першої потреби, періодичні видання, літературу, продукти харчування; розпоряджатися вільним часом, який відведений розпорядком дня, не порушуючи при цьому правил поведінки; одержувати освіту відповідно до Закону України «Про освіту»; одержувати юридичну допомогу від адвокатів або інших осіб, уповноважених на надання такої допомоги. Перелік прав засуджених до позбавлення волі, що міститься у ст. 107 КВК, не є вичерпним, тому зрозуміло, що Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань доповнюють цей перелік, наприклад, правом засуджених на особисту безпеку, правом відправляти поштою або передавати родичам особисту літературу і періодичні видання, правом придбавати для загального користування за рахунок коштів, які знаходяться на особистих рахунках, телевізори та холодильники.

Органічним продовженням попередньої основної вимоги режиму є забезпечення безпеки засуджених і персоналу. Таким чином, праву засуджених на особисту безпеку (ст. 10 КВК) кореспондує обов'язок адміністрації установ виконання покарання своєю діяльністю створити та забезпечити стан захищеності життєво важливих інтересів як осіб, позбавлених волі, так і персоналу. Безпека є фундаментальною основою функціонування кримінально-виконавчої системи, у складі якої, до речі, тепер є колонії мінімального, середнього та максимального рівня безпеки. Безпека є властивістю кримінально-виконавчої системи, організованої на принципах цілісності та сталих зв'язків між її структурними підрозділами. Кримінально-виконавча система, таким чином, є системою забезпечення безпеки суб'єктів та учасників кримінально-виконавчої діяльності, спрямованої на реалізацію обмежень прав та свобод, притаманних покаранню. Загроза кримінально-виконавчій безпеці є відхиленням від кримінально-виконавчої діяльності, від порядку виконання та відбування покарання, посяганням на правове положення учасників кримінально-виконавчих правовідносин. Отже, забезпечення кримінально-виконавчої безпеки є гарантією, необхідною специфічною умовою існування кримінально-виконавчої системи. На забезпечення безпеки засуджених спрямований нагляд за ними, профілактична та оперативно-розшукова діяльність у колоніях, застосування технічних засобів нагляду й контролю.

Основною вимогою режиму є необхідність роздільного тримання різних категорій засуджених. На виконання цієї вимоги режиму спрямована діяльність Комісії з питань розподілу, направлення та переведення для відбування покарання осіб, засуджених до позбавлення волі, яка вирішує відповідні питання, керуючись Інструкцією про порядок розподілу, направлення та переведення для відбування покарання осіб,

засуджених до позбавлення волі, затвердженою Державним департаментом України з питань виконання покарань. У подальшому в процесі виконання-відбування покарання в колоніях здійснюється, як це визначено у ст. 92 КВК України, роздільне тримання різних категорій засуджених. Так, окремо тримаються чоловіки і жінки; неповнолітні і дорослі; вперше засуджені до позбавлення волі і ті, що раніше відбували покарання у виді позбавлення волі; засуджені до довічного позбавлення волі; засуджені, яким покарання у виді смертної кари або довічного позбавлення волі замінено позбавленням волі на певний строк у порядку помилування; чоловіки, засуджені за злочини, вчинені з необережності; засуджені, які раніше працювали в суді, органах прокуратури, юстиції та правоохоронних органах.

Засобами забезпечення режиму в місцях позбавлення волі крім охарактеризованих вище охорони і нагляду є також технічні засоби нагляду й контролю, оперативно-розшукова діяльність, режим особливих умов у колоніях, застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї, а також залучення сил і засобів колонії, органів і установ виконання покарань для підтримання правопорядку в установах виконання покарань.

Так, ст. 103 КВК передбачає, що для попередження втеч та інших злочинів, порушень встановленого законодавством порядку виконання покарання, отримання необхідної інформації про поведінку засуджених адміністрація колонії має право використовувати аудіовізуальні, електронні й інші технічні засоби (інженерно-технічні засоби охорони, засоби службового зв'язку, сигналізаційні засоби оповіщення, охоронне освітлення, гучномовний зв'язок і т. ін.). Наприклад, у колонії застосовуються такі технічні засоби охорони, як стаціонарні й пересувні засоби виявлення, що є сукупністю технічних систем, датчиків і пристроїв обробки, передачі та подання інформації про порушника чи заборонені предмети або речовини.

Оперативно-розшукова діяльність теж є засобом забезпечення режиму в колоніях. За статтею 104 КВК у колоніях оперативними підрозділами здійснюється оперативно-розшукова діяльність, спрямована на пошук і закріплення фактичних даних про протиправну поведінку суб'єктів та учасників кримінально-виконавчої діяльності. Метою оперативно-розшукової діяльності є: забезпечення безпеки засуджених, персоналу колоній та інших осіб; виявлення, попередження і розкриття злочинів, вчинених у колоніях, а також порушень встановленого порядку відбування покарання; вивчення причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів та інших правопорушень; надання правоохоронним органам, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, допомоги у розкритті, припиненні та попередженні злочинів.

На забезпечення режиму як порядку виконання та відбування покарання спрямоване й посилення охорони та нагляду за засудженими (режим

особливих умов) у випадках стихійного лиха, епідемії, аварій важливих для життєзабезпечення систем, масових заворушень, проявів групової непокори засуджених або в разі виникнення реальної загрози збройного нападу на колонію чи у зв'язку з уведенням надзвичайного чи воєнного стану в районі розташування колонії. Так, у травні 2004 року у районі дислокації Мелітопольської виховної колонії, тобто в Мелітопольському районі Запорізької області був уведений надзвичайний стан у зв'язку з вибухами боєприпасів на ракетно-артилерійських складах. Звичайно, що у цей період із засудженими не проводились раніше заплановані заходи, було припинено надання побачень та приймання передач, здійснювались інші режимні заходи, спрямовані на посилення охорони та нагляду.

Застосування до осіб, позбавлених волі, заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї є тим засобом забезпечення режиму, якого у міру можливості, як сказано у Пояснювальній записці до Європейських тюремних правил, слід уникати, бо він суперечить цивілізованій поведінці. Разом із тим, Європейські тюремні правила визнають, що в діяльності установ виконання покарань іноді неминуче виникають ситуації, які вимагають використання фізичного приборкання за допомогою спеціальних засобів для попередження завдання фізичної шкоди в'язням чи персоналу, втечі або пошкодження майна. При застосуванні засобів приборкання насамперед необхідно виконувати вимоги закону, а не рішення тюремної адміністрації.

Треба сказати, що в Україні саме на рівні закону (ст. 106 КВК) визначаються підстави застосування до позбавлених волі заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї. Так, до осіб, позбавлених волі, якщо вони чинять фізичний опір персоналу колоній, злісно не виконують його законні вимоги, проявляють буйство, беруть участь у масових заворушеннях, захопленні заручників або чинять інші насильницькі дії, а також при втечі або затриманні втікачів із колоній з метою припинення вказаних протиправних дій, а також запобігання заподіяння цими особами шкоди оточенню або самим собі застосовуються: фізична сила, спеціальні засоби, гамівна сорочка та зброя. Гамівна сорочка не застосовується до засуджених неповнолітніх і жінок. Закон забороняє застосовувати заходи фізичного впливу, спеціальні засоби і зброю відносно жінок з явними ознаками вагітності, осіб похилого віку або з вираженими ознаками інвалідності і неповнолітніх, крім випадків вчинення ними групового або збройного нападу, який загрожує життю й здоров'ю персоналу колонії чи інших осіб, або збройного опору.

Застосування вищевказаних заходів можливе у разі крайньої необхідності; коли застосування заходів фізичного впливу уникнути все ж неможливо, вони не повинні перевищувати міри, необхідної для виконання покладених на адміністрацію колонії обов'язків, і мають зводитися до завдання найменшої шкоди здоров'ю правопорушників. У разі не-

обхідності адміністрація колонії зобов'язана негайно надати допомогу потерпілим.

Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань деталізують порядок застосування до позбавлених волі заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї. Так, для припинення правопорушень із боку засуджених працівники кримінально-виконавчої системи мають право застосовувати заходи фізичного впливу в тому числі прийоми рукопашного бою. Згідно з § 60 Правил внутрішнього розпорядку наручники до засуджених застосовуються за розпорядженням начальника установи, його заступників, чергового помічника начальника установи та їх заступників. Застосування наручників до засуджених можливе у разі: учинення фізичного опору особовому складу чергової зміни, варті, адміністрації установи або проявів буйства; відмови слідувати до дисциплінарного ізолятора, приміщень камерного типу, в одиночну камеру або карцер; спроби самогубства, членушкодження або нападу на засуджених чи на інших осіб; конвоювання після затримання засудженого, що вчинив втечу.

Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань (§ 61) надають право особовому складу установи самостійно застосовувати до засуджених сльозоточиві речовини, гумові кийки та фізичну силу для: захисту персоналу установи та самозахисту від нападу та інших дій, що створюють загрозу їх життю або здоров'ю; припинення масових заворушень і групової непокорності з боку засуджених; відбиття нападу на будівлі, приміщення, споруди і транспортні засоби установи або звільнення їх у разі захоплення; затримання або доставляння засуджених, які вчинили грубі порушення режиму тримання до дисциплінарного ізолятора, приміщень камерного типу, одиночної камери або карцеру, якщо зазначені особи чинять опір; затримання засуджених, що вчинили втечу з місць позбавлення волі; звільнення заручників.

Застосування гамівної сорочки є крайнім заходом впливу на засуджених і може мати місце тоді, коли вищевказані заходи виявились неефективними. Гамівна сорочка може бути застосована лише за вказівкою начальника колонії або особи, що виконує його обов'язки, під наглядом медичного працівника. Вказівка медичного працівника про неможливість застосування гамівної сорочки до засудженого підлягає безумовному виконанню. У гамівній сорочці засуджений може перебувати до заспокоєння, але не більше двох годин. Не можна застосовувати гамівну сорочку до інвалідів першої та другої груп, до вагітних жінок і до неповнолітніх.

Вогнепальна зброя може бути застосована до засуджених до позбавлення волі лише як винятковий захід у разі вчинення засудженим нападу або інших умисних дій, які створюють реальну загрозу життю працівників установ виконання покарань або інших осіб, а також у разі втечі з-під варті, коли іншими засобами неможливо було припинити зазначені дії. Про кожний випадок застосування зброї адміністрація колонії повинна негайно повідомити прокурора.

Розділ 20

Умови відбування покарання в колоніях

Частиною 2 ст. 102 КВК України визначено, що «режим має зводити до мінімуму різницю між умовами життя в колонії і на свободі, що повинно сприяти підвищенню відповідальності засуджених за свою поведінку й усвідомленню людської гідності». Це положення цілком відповідає рекомендаціям, які містяться у Мінімальних стандартних правилах поводження із засудженими та Європейських тюремних правилах, відповідно до яких прийнятий в установі режим повинен прагнути зводити до мінімуму різницю між життям у в'язниці й життям на волі. Отже, для дотримання даних рекомендацій життя засуджених повинне відповідати тому життєвому рівню, який у даний час характерний для нашого суспільства. У 2004 р., наприклад, прожитковий мінімум на одну особу в розрахунку на місяць був встановлений у розмірі 362 грн. 23 коп., а видатки на тримання однієї особи, позбавленої волі, складала приблизно половину цієї суми.

Відповідно до ст. 25 Загальної декларації прав людини кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд і необхідне соціальне забезпечення, які необхідні для підтримання її здоров'я й добробуту. Прикладом утілення цих положень у національне законодавство є ст. 48 Конституції України, відповідно до якої кожен громадянин України (а засуджені до позбавлення волі продовжують залишатися громадянами України) має право на достатній життєвий рівень, а саме: достатнє харчування, одяг, житло. Крім того, і в ст. 49 Конституції проголошено, що кожен має право на охорону здоров'я і медичну допомогу.

Матеріально-побутове забезпечення і медичне обслуговування осіб, позбавлених волі, належить до найбільш істотних умов відбування покарання. У свою чергу порядок і умови виконання й відбування покарання складають режим позбавлення волі.

У колоніях, на відміну від того безладного способу життя, що зрештою привів особу в місяць позбавлення волі, ритм життя засуджених є чітко налагодженим, розміреним, завдяки суворо регламентованому розпорядку дня, який включає в себе час підйому, туалету, фізичної зарядки, приймання їжі, розводу на роботу, перебування на виробництві, перевірку наявності засуджених, проведення загальноосвітнього та професійно-технічного навчання, виховних, культурно-масових та спортивно-оздоровчих заходів. Обов'язковими елементами розпорядку дня незалежно від зайнятості засуджених на виробництві, оперативної об-

становки, пори року є безперервний восьмигодинний сон засуджених і надання їм особистого часу від 1 до 2 годин. Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань містять Типовий розпорядок дня засуджених, де у годинах та хвилинах визначається, чим займаються засуджені протягом доби. В кожній установі виконання покарань розпорядок дня складається з урахуванням місцевих умов, тривалості дня та затверджується начальником установи. Розпорядок дня установи передбачає не тільки зайнятість засуджених, але й порядок та час роботи всіх відділів, служб, об'єктів та дільниць установи, у тому числі медичної частини, лазні-пральні, перукарні, крамниці, їдальні.

Наближення умов відбування покарання до рівня життя на свободі в колоніях ґрунтується й на тезі, що ізоляція як необхідний атрибут позбавлення волі в колоніях не є абсолютною. Засуджені мають можливість мати контакти з зовнішнім світом у визначених кримінально-виконавчим законодавством формах шляхом побачень як із родичами, так і з іншими особами, їм надається можливість у деяких випадках виїжджати за межі колоній, дозволяється мати телефонні розмови, одержувати посилки, передачі і бандеролі, листуватися. Засудженим до позбавлення волі створюються необхідні житлово-побутові умови, вони забезпечуються приміщеннями для проживання, їм надається одяг, натільна білизна й взуття за сезоном, а також триразове гаряче харчування. Крім того, засуджені мають право придбавати в магазинах колоній продукти харчування та предмети першої потреби, що теж сприяє поліпшенню їх рівня життя під час відбування покарання.

Умови відбування покарання врегульовані главою 17 КВК України. Згідно зі ст. 115 КВК України особам, які відбувають покарання у виправних і виховних колоніях, створюються необхідні житлово-побутові умови, що відповідають правилам санітарії та гігієни. Норма житлової площі на одного засудженого у виправних колоніях не може бути меншою трьох квадратних метрів, у лікувальних закладах при виправних колоніях, у виправних колоніях, призначених для тримання і лікування хворих на туберкульоз, у стаціонарі — п'ять квадратних метрів. Необхідно звернути увагу на те, що ці норми поки що не відповідають міжнародним стандартам, оскільки за висновками Комітету проти катувань Ради Європи житлову площу, що є меншою семи квадратних метрів, слід розглядати як застосування тортур у місцях позбавлення волі.

Засудженим надається індивідуальне спальне місце й постільні речі. За нормами, встановленими Державним департаментом України з питань виконання покарань, установи виконання покарань забезпечуються (в основному за рахунок власного виробництва) меблями, інвентарем і предметами господарського призначення, а особи, позбавлені волі, забезпечуються одягом, білизною і взуттям за сезоном із урахуванням статі, віку й кліматичних умов, а в лікувальних закладах — спеціальним

одягом і взуттям. Вартість речового майна, виданого засудженим у користування, відшкодовується ними за рахунок коштів, зароблених у місцях позбавлення волі, та згідно із заявами за рахунок коштів, що надійшли на особові рахунки. Після оплати вартості отриманого майна воно переходить у власність засудженого.

За частиною 4 ст. 115 КВК засудженим неповнолітнім, інвалідам першої та другої груп, жінкам з вагітністю понад чотири місяці, непрацюючим жінкам, які мають дітей у будинках дитини при виправних колоніях, непрацюючим чоловікам віком понад шістьдесят років і жінкам — понад п'ятдесят п'ять років (якщо вони не одержують пенсії), а також особам, які звільнені від роботи через хворобу, в тому числі хворим на активну форму туберкульозу, харчування, одяг, взуття, білизна і комунально-побутові послуги надаються безоплатно.

Правилами внутрішнього розпорядку визначається асортимент та кількість предметів, виробів і речей, які можуть перебувати у засудженого. Якщо їх більше за встановлені норми, то вони вилучаються у засудженого і здаються на склад, про що складається акт. Разом із тим, загальна вага предметів і речей (з урахуванням й тих, що зберігаються на складах), які належать засудженому, у всіх випадках не повинна перевищувати 50 кг.

В установах виконання покарань засуджені не тільки можуть придбавати продукти харчування й предмети першої потреби. З метою наближення умов життя в колонії до життя на свободі засудженим можуть надаватися й додаткові платні послуги: медичне обслуговування, фотографування, ремонт годинників, електробритв та інший дрібний ремонт дозволених до використання предметів і речей, банно-пральні послуги, прокат кіно- та відеофільмів тощо.

Одним з елементів режиму, що відображає різницю між умовами відбування покарання у колоніях різного рівня безпеки, є право засуджених до позбавлення волі придбавати продукти харчування та предмети першої потреби (ст. 108 КВК). Це положення відповідає ст. 76. 2) Мінімальних стандартних правил поведінки з в'язнями, де сказано, що засуджені до позбавлення волі повинні мати можливість витратити частину зароблених ними коштів на придбання дозволених предметів особистого вжитку.

За КВК України засуджені у виправних колоніях мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання мають право витратити на місяць для придбання продуктів харчування і предметів першої потреби гроші, зароблені в колонії, в сумі до 100% мінімального розміру заробітної плати (ст. 138); у колонії середнього рівня безпеки — до 80%, а у колонії максимального рівня безпеки — до 70% мінімального розміру заробітної плати. Слід сказати, що ці суми є базовими, бо засудженим, які відбувають покарання у дільницях ресоціалізації, можуть бути

змінені умови відбування покарання. Так, при сумлінній поведінці і ставленні до праці за клопотанням начальника відділення соціально-психологічної служби постановою начальника колонії, погодженою зі спостережною комісією, засудженим може бути дозволено додатково витратити на місяць гроші у виправній колонії: мінімального рівня безпеки після відбуття не менше третини строку покарання в сумі 50% мінімального розміру заробітної плати; середнього рівня безпеки після відбуття не менше половини строку покарання — 40% мінімального розміру заробітної плати; максимального рівня безпеки після відбуття не менше половини строку покарання — 30% мінімального розміру заробітної плати.

За загальним правилом працездатні засуджені можуть придбавати продукти харчування та предмети першої потреби лише за безготівковим розрахунком і на кошти, зароблені в колоніях. Що стосується непрацездатних засуджених, тобто чоловіків віком понад шістьдесят років, жінок — віком понад п'ятдесят п'ять років, інвалідів першої та другої груп, вагітних жінок, жінок, які мають дітей у будинках дитини при виправних колоніях, неповнолітніх, то ці позбавлені волі можуть придбавати продукти харчування та предмети першої потреби також на гроші, одержані за поштовими переказами, за рахунок пенсій чи інших доходів. За статтею 108 КВК сума грошей, яку можуть витратити непрацездатні особи для придбання продуктів харчування та предметів першої потреби, дорівнює: для інвалідів першої групи, вагітних жінок, жінок, які мають дітей у будинках дитини при виправних колоніях, — сумі мінімального розміру заробітної плати, а для інвалідів другої групи — сумі, що становить шістьдесят відсотків мінімального розміру заробітної плати.

Для придбання засудженими продуктів харчування та предметів першої потреби в колоніях організована щоденна робота магазинів. За графіком у час, визначений розпорядком дня, кожний засуджений у складі відділення соціально-психологічної служби може відвідувати магазин 3-4 рази на місяць.

Засудженим, що тримаються в дільницях посиленого контролю або в камерах колоній (секторів) максимального рівня безпеки, придбання продуктів харчування й предметів першої потреби два рази на місяць здійснюють начальники відділень на підставі заяви засудженого, погодженої з начальником установи.

Асортимент продуктів харчування та предметів першої потреби, які можуть придбати засуджені, затверджений Державним департаментом України з питань виконання покарань. Загалом він співпадає з переліком продуктів харчування, предметів першої потреби та засобів особистої гігієни, які можуть отримувати засуджені у посылках (передачах). До речі, Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань

дозволяють засудженим за кошти, зароблені в колонії або отримані за поштовими переказами, придбавати в установленій відповідним переліком кількості й асортименті продукти харчування та предмети першої потреби в магазині колонії в рахунок належних їм посилок.

Однією з доволі істотних умов відбування покарання є контакти позбавлених волі із зовнішнім світом. Мінімальні стандартні правила поведінки з в'язнями рекомендують надавати позбавленим волі «можливість спілкуватися через регулярні проміжки часу і під належним наглядом із їхніми сім'ями або друзями, що мають бездоганну репутацію, як шляхом листування, так і безпосередньо, в ході відвідин». За статтею 110 КВК особи, позбавлені волі, мають право на два види побачень: короткострокові тривалістю до чотирьох годин і тривалі — до трьох діб. Засуджені, що відбувають покарання у виправних колоніях мінімального, середнього та максимального рівня безпеки, можуть одержувати щомісяця короткострокове й один раз на три місяці тривале побачення. Короткострокові побачення надаються з родичами або іншими особами й проходять у присутності молодшого інспектора служби нагляду й безпеки. Тривалі побачення надаються з правом спільного проживання і тільки з близькими родичами (подружжя, батьки, діти, всиновлювачі, всиновлені, рідні брати й сестри, дід, баба, онуки). Тривалі побачення можуть надаватися й з особами, з якими засуджені не перебували в зареєстрованому шлюбі, за умови, що у них є спільні неповнолітні діти, що підтверджено їх свідченнями про народження та довідкою органу місцевого самоврядування про факт проживання засудженого (засудженої) з особою, яка прибула на побачення, однією сім'єю. Оплата послуг за користування кімнатами короткострокових і тривалих побачень здійснюється засудженими або їх родичами чи іншими особами за рахунок власних коштів.

Крім побачень засудженим надається право на чотири телефонних розмови протягом року тривалістю до п'ятнадцяти хвилин кожна, при наявності технічних можливостей. Міжміські телефонні розмови оплачуються з особистих коштів засуджених. Засудженим за їхнім проханням дозволяється замінити тривалі побачення короткостроковими, а також тривалі або короткострокові побачення — телефонними розмовами. Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань не дозволяють побачення і телефонні розмови між засудженими до позбавлення волі, які перебувають у кримінально-виконавчих установах.

За заявою засудженого або особи, яка прибула на побачення, дозвіл на його проведення надається начальником колонії, а у разі його відсутності — першим заступником або посадовою особою, яка виконує його обов'язки. Ці посадовці приймають осіб, які прибули на побачення, інформують про поведінку засудженого і роз'яснюють правила поведінки під час побачення, попереджають про можливу відповідальність

за нелегальні передачі. Особам, які прибули на побачення, до кімнат тривалих побачень дозволяється проносити продукти харчування та цивільний одяг для використання під час побачення, а також предмети та речовини, зберігання яких засудженим не заборонено. У свою чергу, засуджені можуть проносити в кімнати тривалих побачень туалетні речі, туалетні вироби, власні альбоми, літературу чи періодичні видання, якщо вони бажають передати їх родичам. Не дозволяється передавати засудженим або ж отримувати від них будь-які документи, записи, креслення і т. ін. Якщо є достатні підстави підозрювати, що особа, яка прибула на тривале побачення, має намір передати засудженому предмети, вироби та речовини, зберігання яких заборонено засудженим, або отримати від засудженого заборонені речі, начальник установи доводить до відома такої особи, що побачення буде надано лише після того, як особа погодиться на огляд її речей і одягу до і після побачення. У разі виявлення в особи, яка прибула на побачення, прихованих від огляду заборонених предметів тривале побачення не надається й вирішується питання про притягнення до адміністративної відповідальності. Коли особа, яка прибула на побачення, відмовиться від огляду речей і одягу, за її бажанням можливе надання короткострокового побачення.

Щодо засуджених, то вони у будь-якому випадку підлягають повному обшуку до і після побачень.

Яскравим прикладом прояву принципу гуманізму у поведінці із засудженими є надання їм можливості короточасних виїздів за межі виправних колоній. Так, ст. 111 КВК передбачає, що засудженим, які тримаються у виправних колоніях мінімального й середнього рівня безпеки, виховних колоніях, може бути дозволено короточасні виїзди за межі колонії на території України на строк до семи діб, не рахуючи часу, необхідного для проїзду в обидва кінці, але не більше трьох діб, у разі таких виключних обставин, як смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого; стихійне лихо, що спричинило значну матеріальну шкоду засудженому або його сім'ї.

Дозвіл на короточасний виїзд у зв'язку з виключними обставинами дається начальником колонії протягом доби за заявою засудженого з урахуванням особи й поведінки засудженого. Час перебування засудженого поза межами колонії зараховується в строк відбування покарання. Вартість проїзду засудженого оплачується ним особисто або його родичами.

Одержання засудженими до позбавлення волі посилок, передач і бандеролей є ще одним каналом підтримання зв'язків із зовнішнім світом. На відміну від побачень, кількість яких не залежить від рівня безпеки колонії, посилки позбавлені волі мають право одержувати: у колонії мінімального рівня безпеки — сім посилок (передач) і чотири бандеролі; у колонії середнього рівня безпеки — шість посилок (пере-

дач) і чотири бандеролі; у колонії максимального рівня безпеки — п'ять посилок (передач) і дві бандеролі. Максимальна вага однієї посылки (передачі) визначається за діючими поштовими правилами й може досягати 30 кг. Порядок одержання засудженими посилок (передач) і бандеролей та перелік продуктів харчування, предметів першої потреби та засобів особистої гігієни, які можна і які заборонено надсилати засудженим у посылках (передачах), визначається Правилами внутрішнього розпорядку установ виконання покарань. Так, згідно з Переліком, затвердженим Державним департаментом України з питань виконання покарань, засудженим можна надсилати будь-які придатні до вживання продукти харчування, виготовлені не в домашніх умовах, а також тютюнові вироби фабричного розфасування, сигарети та чай. Це означає, що обмеження встановлені на продукти, що швидко псуються, з простроченим терміном реалізації, консервовані продукти, виготовлені в домашніх умовах, продукти, що потребують додаткового приготування шляхом термічної обробки, а також на спиртні напої та пиво. У число предметів першої потреби входять: одяг, білизна, взуття, годинники із некоштовних металів, бритви електричні або механічні чи безпечні з касетними головками, електрокип'ятильники побутові промислового виробництва, засоби особистої гігієни, підручники і навчальне приладдя, література та періодичні видання, настільні ігри тощо. Правила внутрішнього розпорядку роблять виняток для важкохворих засуджених, вагітних жінок, жінок, які мають дітей у будинках дитини при виправних колоніях, інвалідів першої та другої груп, які незалежно від призначеного їм виду виправної колонії можуть одержувати додаткові посылки (передачі) і бандеролі в кількості й асортименті, що визначаються медичним висновком. При цьому лікарські засоби і вироби медичного призначення, які одержують засуджені відповідно до медичного висновку, не включаються в число посилок (передач) і бандеролей.

Згідно зі ст. 113 КВК усім категоріям засуджених до позбавлення волі дозволяється одержувати й відправляти листи й телеграми за власний рахунок без будь-яких обмежень їх кількості. Листування між позбавленими волі, які не є родичами, можливе тільки з дозволу адміністрації колонії.

Відправлення засудженими листів проводиться тільки через адміністрацію колонії. Оскільки кореспонденція засуджених підлягає перегляду, то для спрощення цієї процедури листи опускаються до поштових скриньок на території колонії або передаються представникам адміністрації у незапечатаному вигляді. Листи засуджених, виконані тайнописом, шифром або із застосуванням інших умовностей, а також ті, що мають цинічний характер або відомості, що не підлягають розголошенню, адресату не надсилаються і знищуються, про що оголошується засудженому.

За частиною 4 ст. 113 КВК пропозиції, заяви і скарги, адресовані Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини та прокуророві, переглядові не підлягають і не пізніш як у добовий строк надсилаються за належністю. У зв'язку з цим показово, що § 43 Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань називає ще одного адресата, кореспонденція якому переглядові не підлягає, — це Європейський Суд з прав людини. Така редакція хоча й виходить за межі норми КВК України, але, разом із тим, вона більш близька до ч. 3 ст. 36 Мінімальних стандартних правил поводження з в'язнями, де сказано, що кожен в'язень повинен мати можливість звертатися як до органів центрального тюремного управління, так і до судової влади чи інших компетентних органів із заявами чи скаргами, зміст яких не повинен цензуруватися. Так само й ст. 42.3 Європейських тюремних правил містить положення, згідно з яким кожному ув'язненому дозволяється направляти в незапечатаному конверті прохання або скаргу в центральні органи управління кримінально-виконавчою системою, судові чи інші компетентні органи. Отже, хоча позбавлені волі в Україні й не можуть звертатися в центральний апарат Державного департаменту України з питань виконання покарань або ж у вітчизняні суди без того, щоб їх заяви чи скарги переглядалися адміністрацією колонії, але на рівні підзаконного нормативного акту їм усе ж таки дозволяється звертатись за захистом своїх прав до Європейського Суду з прав людини.

Згідно зі ст. 3 Європейських тюремних правил цілі виправного впливу на засуджених полягають у тому, щоб зберегти їх здоров'я та гідність.

У справі підтримання здоров'я засуджених особливо важливу роль безсумнівно відіграє харчування засуджених. У Пояснювальній записці до Європейських тюремних правил звертається увага на те, що їжа та вода складають основу самого життя й неминуче опиняються в центрі уваги людей, що приречені на монотонність тюремного існування. Якість їжі, її приготування та зовнішній вид можуть виявитися вирішальними при оцінці ув'язненими того, наскільки уважно та відповідально ставиться до них адміністрація місця позбавлення волі. Через це організація харчування також важлива для вироблення у осіб, позбавлених волі, позитивного ставлення до всього процесу їх виправлення та навчання. Ось чому повинно бути зроблено все для того, щоб забезпечити ув'язненим таке харчування й такі умови, в яких приймається їжа, що були б максимально наближені до середнього рівня в системі громадського харчування за межами місць позбавлення волі. 16 червня 1992 року постановою Кабінету Міністрів України були затверджені норми добового забезпечення продуктами харчування засуджених до позбавлення волі. Для різних категорій позбавлених волі встановлено 11 норм харчування. Норми харчування осіб, позбавлених волі, є диференційованими. Окремо є норми для дорослих і неповнолітніх, для

дітей, що перебувають у будинках дитини при установах виконання покарань, для хворих, що перебувають на стаціонарному лікуванні, для вагітних жінок і матерів-годувальниць, для осіб, що постраждали від аварії на Чорнобильській АЕС. Норми харчування враховують місцезнаходження особи (у дорозі, в колонії чи слідчому ізоляторі), характер зайнятості засуджених на роботі. Залежно від цих показників змінюється асортимент продуктів і сумарна енергетична цінність тієї чи іншої норми. Як правило, кожна з норм забезпечення засуджених продуктами харчування поділяється на дві піднорми: загальну і норму дієтичного харчування. Так, норма № 1 А (загальна) забезпечення продуктами харчування засуджених, що перебувають в установах виконання покарань, передбачає на добу: 500 г хліба із суміші борошна житнього і пшеничного 1 сорту; 150 г хліба пшеничного із борошна 2 сорту; 120 г крупи; 100 г м'яса; 100 г риби; 550 г картоплі; 250 г овочів, а також бобові, макаронні вироби, жири, маргарин, олія, цукор, чай, сіль і т. ін. Енергетична цінність цієї норми складає 3026,2 ккал. Норма № 1 Б (дієтичного харчування) за рахунок доповнення деякими продуктами харчування (масло тваринне, рис, манна крупа) має енергетичну цінність 3059,4 ккал.

За підсумками чотирьох інспекційних поїздок в Україну експертів Комітету проти катувань Ради Європи, що відбулися в 1998, 1999, 2000 і 2002 рр., було зроблено висновок, що харчування засуджених та ув'язнених в Україні не є достатнім для підтримання їх здоров'я, а отже є порушенням прав людини. Така ситуація склалась через щорічне недостатнє фінансування з Державного бюджету потреб установ виконання покарань. Для виправлення цього становища Державний департамент України з питань виконання покарань розробив комплексну програму щодо покращення продовольчого забезпечення спецконtingенту та зміцнення матеріальної бази установ кримінально-виконавчої системи України на 2001-2005 рр. Посилення уваги до самозабезпечення кримінально-виконавчої системи привело до позитивних зрушень. Так, на початок 2004 року серед установ виконання покарань функціонувало 11 виправних колоній із сільськогосподарським профілем виробництва, які обробляли 48 тис. га землі. З метою забезпечення продуктами харчування всіх осіб, позбавлених волі, у цих колоніях вирощують зернові, технічні культури, картоплю, овоче-баштанні рослини, розвивають птахівництво, тваринництво. Колонії мають тепер власні переробні комплекси: млини, хлібопекарні, обладнання для виробництва макаронних виробів, дільниці консервації та соління овочів, цехи виготовлення молочної продукції тощо.

Ще однією з умов відбування покарання є медико-санітарне забезпечення засуджених до позбавлення волі, що здійснюється медичною службою установ виконання покарань. Відповідно до міжнародних документів медичне обслуговування в установах виконання покарань має

надаватися й організовуватися за такими якісними стандартами й на високому професійному рівні, що відповідають тим, які використовуються в установах охорони здоров'я поза місцями позбавлення волі. Відповідності до ч. 2 ст. 116 КВК лікувально-профілактична і санітарно-протиепідемічна робота в місцях позбавлення волі організовується і провадиться так, як це визначено законодавством про охорону здоров'я. Це означає, що організація медико-санітарного забезпечення в колоніях відповідає вимогам її надання населенню країни. Станом на 2004 рік у кримінально-виконавчій системі України функціонує 21 лікарня, з яких соматичного профілю — 11, протитуберкульозного — 10.

Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань передбачають, що в колоніях здійснюється: а) клінічне обстеження та нагляд за засудженими з метою оцінки стану здоров'я, а при виявленні хвороб — застосування раціональної терапії та встановлення непрацездатності; б) амбулаторне, стаціонарне і спеціалізоване лікування методами та засобами, що рекомендовані інструктивно-методичними вказівками Міністерства охорони здоров'я України.

На медичну службу установ виконання покарань покладені завдання:

- здійснення медичного контролю за станом здоров'я осіб, позбавлених волі, шляхом проведення систематичних медичних оглядів та обстежень з метою своєчасного виявлення хворих із соматичними, інфекційними, паразитарними й іншими захворюваннями та осіб з патологічними та передпатологічними станами;

- надання медичної допомоги в місцях позбавлення волі, а при необхідності — залучення ресурсів лікувальних закладів територіальних органів охорони здоров'я;

- організація забезпечення медичного благополуччя;

- контроль за організацією харчування осіб, які тримаються в місцях позбавлення волі відповідно до норм, що визначені Кабінетом Міністрів України; систематичний аналіз стану захворюваності й втрати працездатності з метою проведення лікувально-профілактичних заходів;

- пропаганда медичних та гігієнічних знань.

Крім того, що засуджені забезпечені належного рівня обслуговуванням медичною службою колонії, вони також мають право звертатися за лікарськими консультаціями та лікуванням до медичних установ, що надають платні послуги. Консультації та лікування у таких випадках проводяться в медичній частині колонії під наглядом працівників медичної служби. Оплата цих послуг і придбання ліків здійснюються за рахунок власних коштів засудженими або їх родичами.

Розділ 21

Праця засуджених до позбавлення волі

§ 1. Правові підстави та мета залучення засуджених до праці

У ході відбування покарання у виді позбавлення волі засуджені залучаються до праці. За своїми характеристиками праця засуджених є різновидом суспільної праці взагалі. Основні відмінності полягають у підпорядкуванні праці засуджених меті кримінально-виконавчого законодавства, наявності специфіки деяких правовідносин та організації праці осіб, позбавлених волі.

Стаття 6 КВК України називає працю серед основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених. Формулюючи це положення, законодавець виходив із загальноновизнаної думки про те, що праця є важливим та сильним засобом впливу на особу, її свідомість та спосіб життя. Тому закон передбачає необхідність залучення засудженого до праці, намагаючись за допомогою праці та інших засобів досягти таких позитивних змін в його особистості, які сприяють засудженому свідомо відновлювати соціальний статус, повернутися до самостійного соціально-нормативного життя в суспільстві. Для цього організація та методи роботи в установах виконання покарань мають максимально наближатися до тих, що прийняті на аналогічній роботі на волі.

Праця в умовах позбавлення волі не є елементом кари та не має на меті завдання засудженому фізичних страждань, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження із засудженими.

Залучення до праці спрямоване, насамперед, на те, щоб спонукати засуджених ставитися до праці як до позитивної та необхідної складової їх життя, у тому числі й подальшого життя на волі. Такі ж вимоги ставлять до праці ув'язнених Європейські тюремні правила. Необхідно, щоб, звільнившись із установи виконання покарань, особа мала певні навички та вміння, які дозволять їй знайти законні засоби для існування та допоможуть безболісно увійти у життя на волі.

Умовам праці засуджених властиві лише деякі обмежуючі елементи, які диференціюються залежно від виду режиму установи виконання покарань. Наприклад, такими обмежуючими елементами є обов'язковість праці, обмеження щодо можливості вибору місця роботи та припинення роботи для вирішення трудових конфліктів. В усьому іншому діюче

законодавство орієнтоване на те, щоб умови праці та сама праця була найбільш наближена до умов праці на волі.

На жаль, нині практика залучення засуджених до праці практично не орієнтована на те, щоб засуджений сприймав працю позитивно, а винагорода за працю не поставлена у залежність від економічних показників, таких як кількість та якість виробленого. Але, незважаючи на це, в сучасних умовах самі засуджені часто сприймають працю як позитивний момент, як можливість уникнути негативного впливу фізичної ізоляції, оволодіти спеціальністю і навіть заробити гроші.

Вплив праці здійснюється у комплексі з іншими засобами виправлення та ресоціалізації: встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим); соціально-виховна робота; загальноосвітнє і професійно-технічне навчання; громадський вплив, які разом переслідують мету покарання. Всі ці засоби застосовуються з урахуванням виду покарання, особистості засудженого, характеру, ступеня суспільної небезпеки і мотивів вчиненого злочину та поведінки засудженого під час відбування покарання та мають на меті досягнення виправлення та ресоціалізації засудженого.

Праця має й, так би мовити, додаткову мету. Можна виділити такі цілі:

- економічні,
- фізичні або оздоровчі,
- виконання зобов'язань засудженим.

Щодо економічної мети. Установи виконання покарань утримуються за рахунок Державного бюджету, є неприбутковими установами. Але всі потреби цих установ держава, бюджет якої наповнюється переважно за рахунок сплати податків, задовольнити не в змозі. Тому в умовах позбавлення волі засуджені утримують себе самостійно, тобто самі сплачують за своє утримання в установі шляхом сплати комунальних послуг, оплати вартості одягу, їжі, постільних речей та ін. До того ж, працюючи на підприємствах та виробництвах установ виконання покарань, засуджені виготовляють певну продукцію, реалізація якої дозволяє забезпечувати відповідну установу, а сама продукція споживається суспільством. Наприклад, багато установ виконання покарань виробляє столові вироби, комплектуючі для автомобілів, вироби з бетону та ін.

Фізична або оздоровча мета. Засуджені, працюючи на виробництві, докладають фізичних зусиль, іноді за характером роботи перебувають на повітрі, що дозволяє підтримувати здоров'я та уникати моральної деградації, яка може бути викликана відсутністю праці. Незабезпеченість засуджених роботою нерідко є причиною конфліктів та непорозумінь в установах виконання покарань. Сприяє праця і підтриманню психічного здоров'я засудженого, оскільки, працюючи, засуджений відволікає (сублімує) свої психічні ресурси від агресивних проявів, які нерідко викликає фізична ізоляція.

Досягнення мети виконання зобов'язань засудженим полягає в тому, що зароблені засудженим в установі виконання покарань гроші дозволяють виконувати вирок суду щодо відшкодування збитків та шкоди, заподіяної злочинцем, сплати аліментів, погашення заборгованості за виконавчими листами, сплати платежів та зборів до пенсійного фонду та фондів соціального страхування, виконувати інші зобов'язання.

§ 2. Умови праці засуджених до позбавлення волі

За загальним правилом (ст. 118 КВК України) засуджені до позбавлення волі повинні працювати в місцях і на роботах, які визначаються адміністрацією колонії.

Наведене положення закону містить два правила: 1) обов'язок засудженого працювати; 2) індивідуальний підхід до залучення засуджених до праці. Ці вимоги законодавця зумовлені важливою роллю праці у процесі виконання та відбування покарання, а також тим впливом, який праця здійснює на особистість засудженого. Крім цього, необхідність індивідуалізації праці пояснюється виробничими потребами, можливістю залучення засуджених до виконання робіт певного виду та іншими факторами.

Обов'язковість залучення засуджених до праці має деякі винятки, зокрема: засудженим чоловікам віком понад шістьдесят років, жінкам — понад п'ятдесят п'ять років, інвалідам першої та другої груп, хворим на активну форму туберкульозу, жінкам з вагітністю понад чотири місяці, жінкам, які мають дітей у будинках дитини при виправних колоніях, дозволяється працювати за їх бажанням з урахуванням висновку лікарської комісії колонії. Характер діяльності і тривалість робочого часу цих категорій засуджених визначається лікарською комісією залежно від їх працездатності з урахуванням стану здоров'я, профілю виробництва на підприємстві, в установі.

Індивідуалізація залучення засуджених до праці має цілу низку «критеріїв»: залучення до праці здійснюється з урахуванням наявних виробничих потужностей установи, враховується стать, вік, працездатність, стан здоров'я, спеціальність засудженого. Необхідно брати до уваги вимоги нормативних актів щодо переліку робіт і посад, на яких забороняється використовувати засуджених. Так, відповідно до п. 64 Правил внутрішнього розпорядку забороняється використовувати працю засуджених на таких роботах та посадах:

а) у приміщеннях, де розміщена зброя, спецзасоби та службова документація;

б) на роботах, пов'язаних з устаткуванням для множення документів, радіотелеграфною та телефонною технікою (за винятком лінійних монтерів у присутності представників адміністрації);

в) на посадах продавців, бухгалтерів-операціоністів, касирів, завідувачів продовольчими та речовими складами;

г) на роботах, пов'язаних з обліком, зберіганням та видачею медикаментів, а також вибухових та отруйних речовин;

д) у якості фотографів (крім засуджених до обмеження волі), зубопротезистів, водіїв легкових та оперативних автомобілів і мотоциклів;

е) на посадах з підпорядкуванням їм вільнонайманих працівників.

Засуджені, які залучаються до роботи із забезпечення пожежної безпеки виправних колоній, несуть цілодобове чергування в пожежних командах з правом відпочинку і сну в депо пожежної охорони виправних колоній. Перевірка цих осіб проводиться щогодинно та цілодобово.

Важливою вимогою закону є те, що засуджені залучаються до праці, як правило, на підприємствах, у майстернях колоній, а також на державних або інших форм власності підприємствах за умови забезпечення їх належної охорони та ізоляції. Більшість існуючих установ виконання покарань мають власне виробництво, де засуджені працюють, виконуючи замовлення. Але формулювання цього положення закону дає підстави вважати, що засуджені можуть залучатися до праці не лише на підприємствах установ, але й на інших підприємствах будь-якої форми власності. Пункт 1.2. Інструкції з оплати праці засуджених до обмеження та позбавлення волі від 04.10.2004 р. № 191 визначає, що засуджені залучаються до праці на підприємствах або в майстернях установ, а також на державних або інших форм власності підприємствах на підставі укладених письмових угод між установою та замовником. Основна умова роботи засуджених на інших підприємствах — це забезпечення їх охорони та ізоляції. Але не всі категорії засуджених можуть працювати за межами установ.

Засуджені до довічного позбавлення волі залучаються до праці тільки на території виправної колонії з урахуванням вимог тримання їх у приміщеннях камерного типу.

Засуджені неповнолітні залучаються до праці тільки на підприємствах виховних колоній. Умови та оплата праці неповнолітніх засуджених визначаються законодавством про працю.

Є ще одна категорія засуджених, праця яких має деякі особливості. Йдеться про осіб, яких залишено в слідчому ізоляторі або направлено у виправну колонію максимального рівня безпеки для роботи з господарського обслуговування. Ці категорії засуджених залишаються або направляються у вказані установи лише за їх згодою та виконують роботи з господарського обслуговування. На такі роботи залучають лише засуджених, які характеризуються позитивно. Вказані засуджені залучаються до робіт, пов'язаних з матеріальним забезпеченням та благоустроєм установ виконання покарань та підтриманням належного технічного стану їх будівель та споруд. Засуджені, призначені для виконання

робіт з господарського обслуговування, формуються, як правило, в одне відділення.

Праця осіб, позбавлених волі, організується відповідно до вимог законодавства про працю, норм та правил охорони та безпеки праці, виходячи з її обов'язковості. Враховуючи це, законодавець у ст. 11 КВК України формулює загальні умови праці засуджених до позбавлення волі.

Перш за все, необхідно враховувати те, що засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, визначених законами України та КВК України і встановлених вироком суду. Поширюється це положення і на умови праці засуджених, які, до речі, мають небагато обмежень порівняно з умовами праці на волі.

Закон визначає, що право на працю, тобто на одержання роботи з оплатою праці не нижче встановленого державою мінімального розміру, включаючи право на вільний вибір професії, роду занять і роботи, забезпечується державою. Відносно засуджених до позбавлення волі праця є обов'язковою. До того ж можливість засудженого працювати та вільно обирати професію додатково обмежується тими видами роботи на відповідних професіях, які передбачені виробничими потужностями відповідної установи. В середині установи держава повинна забезпечити (гарантувати) засудженому роботу.

Засуджені мають право на відпочинок відповідно до законів про обмеження робочого дня та робочого тижня, за винятком надання щорічних оплачуваних відпусток. Для осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, робочий тиждень не може перевищувати норму тривалості робочого часу, встановленого законодавством про працю, тобто не може перевищувати 40 годин на тиждень.

Час початку і закінчення роботи (зміни), перерви для відпочинку і приймання їжі визначається начальником установи згідно з Правилами внутрішнього розпорядку установ виконання покарань.

В установах виконання покарань повинні дотримуватися вимог щодо скороченої тривалості робочого часу, зокрема для таких категорій працівників:

- 1) у виховних колоніях щодо засуджених віком від 16 до 18 років — тривалість 36 годин на тиждень; для засуджених віком від 15 до 16 років — 24 години на тиждень;
- 2) для засуджених, зайнятих на роботах з шкідливими умовами праці, — не більш як 36 годин на тиждень;
- 3) для засуджених, які досягли вісімнадцятирічного віку і залишені у виховній колонії, — 40 годин на тиждень.

З урахуванням характеру виконуваних засудженим робіт допускається підсумований облік робочого часу з тим, щоб тривалість робочого часу за обліковий період не перевищувала нормального числа робочих годин.

Засуджені звільняються від роботи у вихідні, святкові та неробочі дні, визначені законодавством про працю. Напередодні вказаних днів тривалість роботи засуджених, крім засуджених, яким згідно з законодавством встановлена скорочена тривалість робочого часу, скорочується на одну годину як при п'ятиденному, так і при шестиденному робочому тижні.

Засуджені можуть бути залучені до праці у вихідні або святкові дні лише за письмовим наказом начальника установи.

Право на здорові і безпечні умови праці забезпечується створенням умов праці, які відповідають правилам охорони праці, техніки безпеки і виробничої санітарії. Можливість вирішення колективних та індивідуальних трудових конфліктів (спорів) обмежується вимогою про заборону припиняти роботу для їх врегулювання.

За свою працю засуджені до позбавлення волі отримують оплату, яка залежить від кількості виконаної роботи та її якості. Форми і системи оплати праці, норми праці та розцінки за її виконання встановлюються нормативно-правовими актами Департаменту.

Стаття 120 КВК України передбачає мінімум заробітної плати, що нараховується засудженим. За будь-яких обставин засудженим повинна бути нарахована оплата в таких розмірах:

1. У виправних колоніях на особовий рахунок засуджених, які виконують норми виробітку або встановлені завдання і не допускають порушень режиму, повинно зараховуватися незалежно від усіх відрахувань 15%, а на особовий рахунок засуджених чоловіків віком понад шістдесят років, жінок — понад п'ятдесят п'ять років, інвалідів першої та другої груп, хворих на активну форму туберкульозу, вагітних жінок, жінок, які мають у будинках дитини при виправних колоніях дітей, — не менше як 50% нарахованого їм місячного заробітку.

2. Засудженим, які відбувають покарання у виховних колоніях, дільницях соціальної реабілітації виправних колоній, колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, а також засудженим жінкам, яким дозволено проживання за межами виправної колонії, на особовий рахунок зараховується незалежно від усіх відрахувань не менш як 75% нарахованого їм місячного заробітку.

3. Із суми призначеної пенсії, перерахованої органами Пенсійного фонду України за місцем відбування покарання пенсіонера, засудженого до позбавлення волі, на його особовий рахунок зараховується не менш як 25% пенсії (незалежно від суми відшкодування витрат на його утримання).

Підприємства установ розраховують тарифні ставки, посадові оклади для диференціації оплати праці залежно від професії і кваліфікації засуджених, складності й умов виконуваних ними робіт. Заробітна плата, нарахована засудженим, за умов виконання ними встановленої норми ви-

робітку або тривалості робочого часу, не може бути менше законодавчо встановленого мінімального розміру заробітної плати. Праця засуджених оплачується відрядно, погодинно або за іншими системами оплати праці.

Наказом Департаменту № 191 від 04.10.04 р., яким затверджена Інструкція про оплату праці засуджених, встановлений порядок здійснення доплат бригадирам та ланковим, порядок оплати праці засуджених за виконання ними обов'язків спеціалістів і службовців, за роботи з господарського обслуговування. Врегульований порядок оплати праці учнів за час їх навчання, оплата роботи в надурочний час, у вихідні та святкові дні, нічний час, а також порядок оплати праці засуджених у разі невиконання ними норм виробітку.

Гроші, зароблені в установах виконання покарань, за загальним правилом, зараховуються на особовий рахунок засудженого. На особові рахунки засуджених зараховуються гроші, зароблені ними в установі, гроші, отримані за переказами, надіслані в посылках (передачах), отримані у якості соціальних виплат (пенсія тощо). Витрачаються ці гроші у сумах, розмір яких залежить від виду установи, на придбання продуктів харчування та предметів першої необхідності. Але з цих сум проводяться відрахування.

Відрахування із заробітку засудженого, як вказувалося вище, проводяться для досягнення економічної мети та мети виконання зобов'язань засудженим. Зокрема, із свого заробітку, пенсій та іншого доходу засуджені відшкодовують вартість харчування, одягу, взуття, білизни, комунально-побутових та інших послуг, крім вартості спецодягу і спецхарчування, які засудженому можуть бути надані відповідно до законодавства про працю.

Із засуджених, які злісно ухиляються від роботи, вартість харчування, одягу, взуття, білизни, комунально-побутових та інших наданих послуг утримуються з коштів, які є на їхніх особових рахунках.

Відшкодування засудженим витрат на його утримання здійснюється після відрахування прибуткового податку й аліментів. Відрахування за виконавчими листами та іншими виконавчими документами провадяться у порядку, встановленому законом.

Загалом, п. 4.1. Інструкції Департаменту, затвердженої наказом № 191 від 04.10.04 р. встановлена така черговість здійснення утримань із заробітку засудженого:

- податок з доходів фізичних осіб;
- аліменти;
- вартість харчування, одягу, взуття, білизни, комунально-побутових та інших послуг (крім вартості одягу та спецхарчування);
- за виконавчими листами на користь громадян;
- за виконавчими листами на користь юридичних осіб;
- відшкодування матеріальних збитків, заподіяних засудженими державі під час відбування покарання.

Законом передбачений виняток щодо можливості залучення засуджених до праці без її оплати, який впливає з режиму установи виконання покарань. Йдеться про випадки, коли засуджені працюють на роботах з благоустрою колоній і прилеглих територій, а також поліпшення житлово-побутових умов засуджених або на допоміжних роботах із забезпечення колоній продовольством. До цих робіт засуджені залучаються в порядку черговості, в неробочий час і не більше як на дві години на день.

Є й додаткові обмеження щодо прав засуджених на відпочинок та соціальний захист. Наприклад, чергова щорічна відпустка засудженим до позбавлення волі не надається.

Порівняно з виправно-трудовим законодавством, яке діяло раніш, кримінально-виконавче законодавство лібералізувало деякі положення щодо умов праці засуджених та їх соціального захисту. Так, згідно з ч. 3 ст. 122 КВК України час роботи засуджених у період відбування покарання у виді позбавлення волі зараховується у стаж роботи для призначення трудової пенсії, але за умови сплати засудженим страхових внесків до Пенсійного фонду України в порядку і розмірах, передбачених законодавством. Це правило є дуже прогресивним, оскільки відповідає положенню про те, що праця в установах виконання покарань не є каральним елементом.

Засуджені зобов'язані дбайливо ставитися до майна підприємства, на якому вони працюють, і вживати заходів до запобігання шкоді. Оскільки засуджені залишаються суб'єктами трудового права на них, з урахуванням специфіки їх правового становища, поширюються вимоги законодавства про працю відносно матеріальної відповідальності за шкоду, заподіяну підприємству, установі, організації внаслідок порушення покладених на них трудових обов'язків.

Відповідно до ст. 130 КЗпП України при покладенні матеріальної відповідальності права і законні інтереси працівників гарантуються шляхом встановлення відповідальності тільки за пряму дійсну шкоду, лише в межах і порядку, передбачених законодавством, і за умови, коли така шкода заподіяна підприємству винними протиправними діями (бездіяльністю) працівника. Ця відповідальність, як правило, обмежується певною частиною заробітку працівника і не повинна перевищувати повного розміру заподіяної шкоди, за винятком випадків, передбачених законодавством. За наявності зазначених підстав і умов матеріальна відповідальність може бути покладена незалежно від притягнення працівника до дисциплінарної, адміністративної чи кримінальної відповідальності. На працівників не може бути покладена відповідальність за шкоду, яка належить до категорії нормального виробничого-господарського ризику, а також за неодержані підприємством прибутки і за шкоду, заподіяну працівником, що перебував у стані крайньої

необхідності. Працівник, який заподіяв шкоду, може добровільно покрити її повністю або частково. За згодою власника або уповноваженого ним органу працівник може передати для покриття заподіяної шкоди рівноцінне майно або поправити пошкоджене.

За шкоду, заподіяну підприємству при виконанні трудових обов'язків, засуджені, з вини яких заподіяно шкоду, несуть матеріальну відповідальність у розмірі прямої дійсної шкоди, але не більше свого середнього місячного заробітку.

Законодавство передбачає випадки обмеженої матеріальної відповідальності, які в повному обсязі поширюються на засуджених до позбавлення волі.

З урахуванням вимог режиму засуджені, в передбачених законом випадках, несуть повну матеріальну відповідальність. Наприклад, засуджений несе повну матеріальну відповідальність у випадках: заподіяння шкоди діяннями, які мають ознаки злочинів; коли шкоду завдано засудженим, який був у нетверезому стані; шкоди завдано недостатчею, умисним знищенням або зіпсуванням матеріалів, напівфабрикатів, виробів (продукції), в тому числі при їх виготовленні, а також інструментів, вимірювальних приладів, спеціального одягу та інших предметів, виданих підприємством засудженому в користування, якщо шкоди завдано не при виконанні трудових обов'язків.

Покриття шкоди в розмірі, що не перевищує середнього місячного заробітку засудженого, провадиться шляхом відрахування із його заробітку.

§ 3. Пенсійне забезпечення засуджених до позбавлення волі

Засуджені до позбавлення волі зазнають лише тих правообмежень, які випливають із закону та вироку суду. Відповідно до вимог КВК України засуджені мають право на пенсійне забезпечення згідно з діючим законодавством. Це право включає в себе можливість на загальних підставах отримати пенсійне забезпечення за віком, по інвалідності, у зв'язку з втратою годувальника та в інших випадках, передбачених законом.

Збереження за засудженими права на пенсійне забезпечення цілком логічне та зрозуміле. Засуджений не позбавляється статусу громадянина зі всім комплексом прав та обов'язків, які властиві цьому статусу. Крім того, навіть якщо особа піддана покаранню, необхідно презумувати, що вчинений злочин — це помилка, яка не перехресчує колишнього життя людини, її праці та поваги до її віку. До того ж, якщо засуджений здійснював сплату зборів до Пенсійного та інших фондів соціаль-

ного страхування, це означає, що він працював, тобто брав участь у суспільному житті і має право отримати забезпечення від держави.

До установи виконання покарань може потрапити особа, якій пенсія вже призначена. Ці засуджені підлягають державному пенсійному забезпеченню на загальних підставах. Призначена пенсія перераховується органами Пенсійного фонду України за місцем відбування покарання такого пенсіонера і з неї відшкодовуються витрати на його утримання в установі (харчування, речове майно, комунально-побутові послуги та інше). При цьому не менш як двадцять п'ять відсотків пенсії повинно бути зараховано на особовий рахунок засудженого.

Особливістю призначення пенсії особі, яка досягла пенсійного віку в ході відбування покарання, є те, що в таких випадках час роботи в установі зараховується в стаж роботи, необхідний для призначення трудової пенсії, після звільнення і за умови сплати нею страхових внесків в порядку, передбаченому законодавством.

Засуджені, які втратили працездатність під час відбування покарання, після звільнення їх від покарання мають право на пенсію і на компенсацію шкоди у випадках і у порядку, встановлених законодавством України.

Розділ 22

Особливості відбування покарання в колоніях різних видів

Крім загальних умов відбування покарання, що містяться у главі 17 КВК України і які поширюються на всі види виправних колоній, КВК України встановлює і певні особливості відбування покарання в різних видах колоній, які встановлені главою 20 КВК України.

Найбільш сприятливі умови відбування покарання для засуджених установлюються у колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання. Згідно із ч. 3 ст. 138 КВК України у такого виду колоніях встановлюється режим, передбачений для засуджених, які тримаються у дільницях соціальної реабілітації виправних колоній. Це означає, що засуджені, які відбувають покарання у таких колоніях:

- тримаються під наглядом, а на території житлової зони — під охороною;

- у вільний від роботи час від підйому до відбою користуються правом вільного пересування в межах території колонії;

- з дозволу адміністрації колонії можуть пересуватися без нагляду поза територією колонії, але в межах населеного пункту, якщо це необхідно за характером виконуваної ними роботи або у зв'язку з навчанням;

- можуть носити цивільний одяг, мати при собі гроші та цінні речі, користуватися грошми без обмеження;

- мають право відправляти листи, отримувати бандеролі, посилки, передачі, одержувати короткострокові побачення без обмеження, а тривалі побачення — до трьох діб один раз на місяць;

- після відбуття шести місяців покарання в разі відсутності порушень режиму відбування покарання, наявності житлових умов з дозволу адміністрації колонії можуть проживати в межах населеного пункту, де розташована колонія, із своїми сім'ями, придбавати відповідно до чинного законодавства жилий будинок і заводити особисте господарство.

У колоніях же мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання, середнього й максимального рівнів безпеки особливості відбування покарання проявляються у:

- 1) витрачання на місяць різної суми грошей, зароблених у виправній колонії, для придбання продуктів харчування й предметів першої потреби;

- 2) одержання різної кількості посилок (передач) і бандеролей протягом року;

- 3) отриманні права на поліпшення умов тримання;
- 4) різних умовах ізоляції засуджених у межах однієї виправної колонії.

Зокрема, засуджені мають право витратити на місяць для придбання продуктів харчування й предметів першої потреби гроші у сумі:

- до 100% мінімального розміру заробітної плати — у виправних колоніях мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання;
- до 80% мінімального розміру заробітної плати — у виправних колоніях середнього рівня безпеки ;
- до 70% мінімального розміру заробітної плати — у виправних колоніях максимального рівня безпеки.

Засуджені мають право одержувати протягом року:

- сім посилок (передач) і чотири бандеролі — у виправних колоніях мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання;
- шість посилок (передач) і чотири бандеролі — у виправних колоніях середнього рівня безпеки ;
- п'ять посилок (передач) і дві бандеролі — у виправних колоніях максимального рівня безпеки.

Поліпшення ж умов тримання у виправних колоніях залежить від таких підстав:

- 1) сумлінної поведінки;
- 2) сумлінного ставлення до праці;
- 3) строку відбування покарання;
- 4) перебування у дільниці ресоціалізації виправної колонії.

Право на поліпшення умов тримання у виправних колоніях передбачає дозвіл на додаткове витрачання грошей на місяць у сумі:

- 50% мінімального розміру заробітної плати — у виправних колоніях мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання;
- 40% мінімального розміру заробітної плати — у виправних колоніях середнього рівня безпеки;
- 30% мінімального розміру заробітної плати — у виправних колоніях максимального рівня безпеки .

Причому таке право може бути надане після відбуття:

- не менше однієї третини строку покарання — у виправних колоніях мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання;
- не менше половини строку покарання — у виправних колоніях середнього і максимального рівня безпеки.

У виправних колоніях мінімального і середнього рівнів безпеки засуджені тримаються у звичайних жилих приміщеннях з дотриманням вимог роздільного тримання, встановлених ст. 92 КВК України. У виправних же колоніях максимального рівня безпеки в умовах суворої ізоляції засуджені можуть триматися як у звичайних жилих приміщеннях, так і у приміщеннях камерного типу.

У приміщеннях камерного типу виправних колоній максимально-го рівня безпеки тримаються:

1) чоловіки, засуджені до покарання у виді довічного позбавлення волі;

2) чоловіки, яким покарання у виді смертної кари замінено довічним позбавленням волі;

3) чоловіки, засуджені за умисні особливо тяжкі злочини;

4) чоловіки, засуджені за вчинення умисного тяжкого або особливо тяжкого злочину в період відбування покарання у виді позбавлення волі;

5) чоловіки, які раніше були засуджені до позбавлення волі за будь-який з таких злочинів: проти основ національної безпеки України; умисне вбивство при обтяжуючих обставинах; захоплення заручників; зґвалтування, що спричинило особливо тяжкі наслідки, а також зґвалтування неповнолітньої чи неповнолітнього, малолітньої чи малолітнього; розбій, вчинений організованою групою або поєднаний із заподіянням тяжких тілесних ушкоджень; вимагання, вчинене організованою групою або поєднане із заподіянням тяжкого тілесного ушкодження; створення злочинної організації; бандитизм; терористичний акт; посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця; посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя; злісна непокора вимогам адміністрації виправної установи; втеча з місця позбавлення волі або з-під варти і які знову вчинили будь-який з перелічених злочинів, за який вони засуджені до покарання у виді позбавлення волі;

б) чоловіки, переведені з колоній середнього рівня безпеки відповідно до ст. 101 КВК України.

Ці категорії засуджених можуть бути переведені з приміщень камерного типу у звичайні житлові приміщення після фактичного відбуття не менше однієї четвертої призначеного судом строку покарання при умові, що вони стали на шлях виправлення (ст.101 КВК України).

У звичайних жилих приміщеннях колоній максимального рівня безпеки тримаються:

1) чоловіки, яким покарання у виді смертної кари або довічного позбавлення волі замінено позбавленням волі на певний строк у порядку помилування;

2) чоловіки, засуджені за умисні особливо тяжкі злочини;

3) чоловіки, які раніше двічі в будь-якій послідовності були засуджені до позбавлення волі за такі злочини: проти основ національної безпеки України; умисне вбивство; умисне тяжке тілесне ушкодження; захоплення заручників; зґвалтування; розбій, вчинений при обтяжую-

чих обставинах; вимагання, вчинене при обтяжуючих обставинах; виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї; створення злочинної організації; бандитизм; терористичний акт; створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань; викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем; незаконне заволодіння транспортним засобом при обтяжуючих обставинах; контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів; незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів; організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів; посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця; посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя; злісна непоко́ра вимогам адміністрації виправної установи; втеча з місця позбавлення волі або з-під варти; посягання на життя представника іноземної держави і які знову вчинили будь-який з перелічених злочинів, за який вони засуджені до покарання у виді позбавлення волі.

Розділ 23

Особливості відбування покарання у виді позбавлення волі засудженими жінками і неповнолітніми

§ 1. Особливості відбування покарання у виді позбавлення волі засудженими жінками

Відповідно до ст. 18 КВК України жінки відбувають покарання у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з загальними або полегшеними умовами тримання і колоніях середнього рівня безпеки. Станом на 2004 рік у них трималося понад 9,5 тисячі жінок, засуджених до позбавлення волі.

У колонії мінімального рівня безпеки з загальними умовами тримання направляються жінки, засуджені до позбавлення волі за злочини невеликої, середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі злочини.

Вони розташовані у Донецькій області (Приазовська і Сніжнянська), Дніпропетровській (Дніпродзержинська), Луганській (Червонопартизанська), Одеській (Чорноморська), Харківській (Качанівська), Черкаській (Уманьська) областях. У виправні колонії цього виду переводяться жінки з виховної колонії по досягненні 18-річного віку для подальшого відбування покарання. У колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання відбувають покарання жінки, вперше засуджені до позбавлення волі за злочини, вчинені з необережності, злочини невеликої та середньої тяжкості, а також жінки, преведені з колоній мінімального рівня безпеки з загальними умовами тримання і колоній середнього рівня безпеки, в порядку, передбаченому ст. 101 КВК. Нині вони тримаються в Галицькій колонії Львівської області, Орджонікідзевській колонії Дніпропетровської області, Ширяївській колонії Одеської області.

У виправних колоніях (секторах) середнього рівня безпеки тримаються жінки, засуджені до покарання у виді довічного позбавлення волі, а також жінки, яким покарання у виді смертної кари або довічного позбавлення волі замінено позбавленням полі на певний строк у порядку помилування. Сектори середнього рівня безпеки створені у Чернігівській (м. Чернігів) і Качанівській (м. Харків) колоніях. Станом на 2004 рік у них трималося 10 засуджених жінок.

Жінки, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі, направляються в Чернігівську (м. Чернігів), Надержищинську (Полтавської області), Збаразьку (Тернопільської області) колонії, а жінки, визнані інвалідами першої або другої групи, у Дніпродзержинську виправну колонію Дніпропетровської області.

У Мелітопольській виховній колонії Запорізької області відбувають покарання неповнолітні особи жіночої статі.

При цих установах створені шість дільниць соціальної реабілітації і два лікувальних заклади для жінок, хворих на туберкульоз, дерматологічні та венеричні захворювання.

За складом вчиненого злочину 20% жінок засуджені за умисне убивство, по 5% — за умисне тяжке тілесне ушкодження, розбій і грабїж, за крадіжки і розкрадання — 35%, хуліганство — 1%, за інші злочини — більш 30%, переважну більшість з них складають злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотиків.

Найбільшу кількість засуджених, які відбувають позбавлення волі (понад 37%), складають жінки віком до 30 років, від 30 до 40 років — майже кожна третя жінка, від 40 до 55 років — кожна четверта, понад 55 років — близько 4%. Слід зазначити, що вікова соціально-демографічна характеристика засуджених жінок, починаючи з 1995 р., в названих групах практично залишається без змін, коливання в різні роки дорівнюють 1 — 3%.

Якщо розглянути характеристику засуджених жінок за освітнім рівнем, то вона буде такою: початкову загальну освіту мають 3% засуджених, базову загальну освіту — 25%, повну загальну освіту — близько 40%, вищу і незакінчену вищу — трохи більше 6%. Можна стверджувати, що порівняно з минулими роками освітній рівень тих, хто перебуває нині у виправних колоніях, став значно вищий.

За сімейним станом: перебували в зареєстрованому шлюбі — 25%, розлучені (не підтримують сімейних стосунків) — 27%, удови — 8%, ніколи не перебували у шлюбі — 26%, в незареєстрованому шлюбі (фактичні сімейні стосунки) — 14%.

Із загальної кількості жінок, що відбувають покарання, працездатних — 95%, причому кожна третя з них хвора на алкоголізм або наркоманію.

Суттєвих відмінностей між триманням у виправних колоніях чоловіків і жінок відносно оснащення, матеріально-побутового забезпечення (норма житлової площі для жінок — 4 кв. м), харчування, лікування, основних вимог режиму немає.

Сам закон не враховує фізіологічні, психологічні, психіатричні особливості засуджених жінок, але виділяє: жінок-інвалідів першої і другої групи; хворих на активну форму туберкульозу; тих, хто досяг пенсійного віку, тобто жінки у віці понад 55 років; жінок з вагітністю

понад 4 місяці; і тих, хто має дітей у будинках дитини при виправних колоніях.

Як правило, саме цим категоріям жінок дозволяється працювати за їх власним бажанням з урахуванням висновків лікарської комісії колонії (ч. 2 ст. 118 КВК) На особовий рахунок цих засуджених (на відміну від інших) зараховується не менше як 50% нарахованого місячного заробітку, незалежно від усіх відрахувань. А засудженим жінкам, яким дозволено проживати за межами виправної колонії (на підставі ст. 142 КВК), — не менше як 75% (частини 2 і 3 ст. 120 КВК).

Продукти харчування і предмети першої необхідності за безготівковим розрахунком вони можуть придбавати не тільки за гроші, зароблені в колоніях (якщо працюють), але й за гроші, одержані за переказами, за рахунок пенсій та іншого доходу (ч. 1 ст. 108 КВК). Якщо вони не працюють, не отримують пенсій, харчування, одяг, білизна, взуття і комунально-побутові послуги надаються безоплатно (ч. 4 ст. 115 КВК).

Жінкам-інвалідам першої групи, вагітним жінкам і тим, хто має дітей в будинках дитини при колоніях, дозволяється витратити на придбання продуктів харчування і предметів першої потреби суму, що становить мінімальний розмір заробітної плати, а жінкам-інвалідам другої групи і тим, які перебувають у лікувально-профілактичних закладах місць позбавлення волі, — до 60% мінімального розміру заробітної плати (частини 5 і 6 ст. 108 КВК). Всім іншим жінкам, які відбувають покарання у колонії з мінімальним або середнім рівнем безпеки, — за загальним правилом — до 100% і 80% мінімального розміру заробітної плати відповідно.

За порушення встановленого порядку відбування покарання поміщення жінки в дисциплінарний ізолятор з виведенням або без виведення на роботу можливе тільки до 10 діб. Вагітні жінки, ті, хто має дитину у будинку дитини, інваліди першої групи в дисциплінарний ізолятор, приміщення камерного типу (одиначну камеру) не поміщуються.

До жінок з явними ознаками вагітності, осіб похилого віку або з вираженими ознаками інвалідності забороняється застосовувати заходи фізичного впливу, спеціальні заходи і зброю, крім випадків, передбачених ч. 3 ст. 106 КВК України. Гамівна сорочка взагалі не може застосовуватися до засудженої жінки.

На підставі ст. 83 КК України суд може звільнити від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які народили дітей під час відбування покарання, крім засуджених до позбавлення волі на строк більше 5 років за умисні тяжкі та особливо тяжкі злочини, в межах строку, на який згідно з законом жінку може бути звільнено з роботи у зв'язку з вагітністю, пологами і до досягнення дитиною трирічного віку. Законодавством передбачена відпустка тривалістю 70 календарних днів до пологів

і 56 після них (у разі ускладнених пологів або народження двох і більше дітей — 70 днів). Жінкам, віднесеним до 1 — 4 категорії осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, така відпустка надається тривалістю 180 днів (90 днів до пологів і 90 після них).

Таке звільнення застосовується до жінок, якщо вони: а) мають сім'ю або родичів, що дали згоду на спільне з нею проживання, або б) мають можливість самостійно забезпечити належні умови для виховання дитини. Після досягнення дитиною 3 років або в разі її смерті суд залежно від поведінки засудженої може звільнити її від покарання або замінити його більш м'яким покаранням, або направити засуджену для відбування покарання, призначеного за вироком. Останнє буде у разі, якщо звільнена від покарання жінка відмовиться від дитини, передасть її у дитячий будинок, буде ухилятися від виховання дитини, догляду за нею, систематично вчинювати правопорушення, що тягнуть за собою адміністративні стягнення і свідчать про небажання стати на шлях виправлення, або зникне з місця проживання.

Контроль за поведінкою таких жінок і жінок, які звільнені від відбування покарання з випробуванням, здійснюється кримінально-виконавчими інспекціями за місцем їх проживання і регулюється розділом IV Інструкції про порядок виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та здійснення контролю щодо осіб, засуджених до таких покарань, затвердженої наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань та МВС України від 19 грудня 2003 р. № 270/1560.

Якщо жодна з зазначених підстав звільнення від відбування покарання не застосовується судом при постановці вироку, засуджені жінки з вагітністю понад 4 місяці або які мають при собі дітей віком до 3 років, направляються для подальшого відбування покарання у виправну колонію, при якій є будинок дитини.

При цьому осіб, які вперше засуджені до позбавлення волі, направляють до Чорноморської колонії Одеської області, жінок, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі, — до Чернігівської виправної колонії.

У 2004 р. в цих колоніях трималося 57 жінок, які мали дітей до 3-річного віку або народили їх у колонії. Для них згідно з законом (ч. 3 ст. 115 КВК України) створюються поліпшені житлово-побутові умови та встановлюються підвищені норми харчування. У будинках дитини забезпечуються умови, необхідні для нормальної життєдіяльності та розвитку дитини. Засуджені жінки можуть спілкуватися зі своїми дітьми у вільний від роботи час без обмежень. Матері-годувальниці і вагітні жінки можуть одержувати додаткові продуктові посилки (передачі) у кількості і асортименті, які визначаються медичними висновками.

Після досягнення дитиною 3 років вона, за згодою матері, може передаватися її родичам чи іншим особам (за рішенням органів опіки і піклування) або її направляють до відповідних дитячих закладів. Жінці у цих випадках надається право короточасного виїзду за межі колонії для влаштування дитини у родичів, опікунів або в дитячих будинках тривалістю не більше 10 діб (ч. 4 ст. 111 КВК України).

Якщо у матері дитини, яка досягла 3-річного віку, невідбута частина строку покарання не перевищує 1 року і вона сумлінно виконує свої материнські обов'язки, перебування дитини у будинку дитини може бути продовжено адміністрацією колонії до звільнення матері. У разі злісного порушення жінкою-матір'ю вимог режиму відбування покарання це рішення може бути скасовано.

Нині у виправних колоніях перебуває 5% жінок, які мають дітей віком до 3 років, 26% — віком до 14 років, у 6% жінок діти перебувають у будинках-інтернатах, 3% — позбавлені батьківських прав.

В останні роки приблизно 33% жінок суди призначали покарання у виді позбавлення волі строком до 3 років (до 1 року — 2%, від 1 до 2 років — 10%, від 2 до 3 років — 21%), від 3 до 5 років — 34%, від 5 до 8 років — 21%, від 8 до 10 — 7%, від 10 до 15 років — 6%. Можна стверджувати, що 11% жінок були засуджені за злочини невеликої тяжкості, більше 55% вчинили злочини середньої тяжкості, а решта (приблизно 34% жінок) відбувають покарання за тяжкі та особливо тяжкі злочини. І хоча цей показник в останні 10 років практично залишається на рівні 30% (коливання в різні роки становлять 2–3%), абсолютна кількість жінок, засуджених до позбавлення волі за убивства, тяжкі тілесні ушкодження, розбій, грабїж, значно збільшилася, що ще раз підтверджує кримінологічні висновки про зростання і небезпечність сучасної жіночої злочинності і достатньо сувору судову практику при призначенні 14% жінок покарання від 8 до 15 років. Світовий досвід показує, що ефективність застосування жорстких заходів впливу на злочинність завжди недовговічна: якщо первинний успіх не закріплювався цілою системою інших заходів впливу, крива злочинності знову повзла вгору.

Вперше відбувають покарання у виді позбавлення волі 63% жінок, рецидивістки, тобто ті, хто має досвід перебування в місцях позбавлення волі неодноразово, складають 37%. Якщо на початок 90-х років рецидивістками серед жінок була кожна четверта жінка, яка відбувала покарання не вперше, то нині це показник свідчить, що їх кількість значно збільшилася, в абсолютній кількості — майже в 3 рази. Під час перебування в місцях позбавлення волі руйнуються сім'ї, втрачаються соціально-корисні зв'язки, приблизно дві третини засуджених жінок зовсім не мають тривалих побачень з рідними, 40% не отримують посилок і передач, навіть не листуються, 6% не забезпечені житлом. Тому важливого значення набуває ефективна організація виховної роботи в

колонії. Спеціалістами доведено, що тривале перебування жінки в ізоляції руйнує її психіку, багато з них перебувають у депресивному стані, замкнені, апатичні, байдужі до оточуючих, схильні до самогубства, інші, навпаки, стають агресивними, збудженими, неврівноваженими, схильними до порушень режиму. У всіх колоніях створені кімнати психоемоційного розвантаження, психологи колоній проводять психодіагностику і корекційну роботу, застосовують групові та індивідуальні заняття, тренінги із засудженими на підставі вивчення їх особистості за допомогою різних тестів, методик, залучають до самодіяльних організацій, культурно-масової, фізкультурно-оздоровчої роботи, до навчання у школах (на курсах) підготовки до звільнення.

В останні роки приблизно 35–40% жінок звільняється з установ виконання покарання умовно-достроково, кожна третя — відбуває призначений строк покарання повністю. Звільнення за амністією в різні роки має досить суттєві розбіжності: в 1993–1994 роках жодна жінка не була звільнена за цією підставою. Після прийняття в 1996 р. Закону України «Про застосування амністії в Україні» в цьому ж році звільнилося понад 38% жінок, у наступному (1997 р.) — понад 46%, у 1998 р. — 44%, у 1999 р. — 25%, у 2000 р. — на рівні 16%, у 2001 р. — 31%. Помилування протягом останніх 10 років застосовується лише до 2% жінок щорічно.

§ 2. Особливості відбування покарання у виді позбавлення волі неповнолітніми

Неповнолітні, засуджені до покарання у виді позбавлення волі, відбувають його у спеціальних виховних установах. На сьогодні це 11 виховних колоній, які входять до складу кримінально-виконавчої системи України; 10 з них виконують покарання у виді позбавлення волі на певний строк стосовно осіб чоловічої статі, які вчинили злочин у віці від 14 до 18 років (ч. 2 ст. 11, ст. 19 КВК України). Вони розташовані у Волинській (Ковельська), Дніпропетровській (Павлоградська), Донецькій (Маріупольська), Запорізькій (Мелітопольська), Луганській (Перевальська), Львівській (Самбірська), Полтавській (Кременчуцька), Рівненській (Дубенська), Тернопільській (Бережанська), Харківській (Курязька), Чернігівській (Прилуцька) областях. Серед них єдина в Україні Мелітопольська виховна колонія, куди направляються для відбування покарання засуджені неповнолітні жіночої статі.

За даними Державного департаменту України з питань виконання покарань станом на кінець 2004 р. у виховних колоніях трималося близько 3 тисяч засуджених неповнолітніх.

Діяльність цих установ регламентує нове чинне кримінально-виконавче законодавство, відомчі накази, інструкції і розпорядження Державного департаменту України з питань виконання покарань, інші нормативні акти, що стосуються прав неповнолітніх. Вони базуються на загальновизнаних міжнародних актах — Мінімальних стандартних правилах ООН, що регламентують здійснення правосуддя відносно неповнолітніх («Пекінські правила»), Конвенції ООН про права дитини, Правилах ООН щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі, Керівних принципах ООН щодо запобігання злочинності серед неповнолітніх (Ер-Рядські «Керівні принципи»), які Україна, як член ООН і Ради Європи повинна імплементувати в своє законодавство.

За кримінально-правовими та соціально-демографічними чинниками склад засуджених неповнолітніх, які відбувають покарання у виді позбавлення волі (питома вага осіб жіночої статі у загальній злочинності неповнолітніх дорівнює 4%) досить складний і має певні особливості. Так, у виховних колоніях у зазначений період перебувало за умисне вбивство близько 6% неповнолітніх чоловічої статі і вдвічі більше — близько 13% неповнолітніх жіночої статі; умисне тяжке тілесне ушкодження вчинили відповідно 3% юнаків і понад 4% дівчат, зґвалтування — на рівні 3% в обох групах, розбій — 12% і 22%; пограбування — 12% і 10%; крадіжку — 57% і 42%; хуліганство — 3,1% і 3,4%; інші злочини — 4,1% і 2,5%.

Отже очевидно, що у структурі злочинності неповнолітніх осіб жіночої статі переважають (майже 60%) злочини насильницької спрямованості проти життя, здоров'я, честі та гідності особистості, вона є більш небезпечною порівняно зі злочинністю неповнолітніх чоловічої статі, де вчинено більше корисливих злочинів, дівчата «лідують» навіть у таких, суто чоловічих злочинах, як убивство, розбій, хуліганство, беруть участь у зґвалтуванні.

Кримінальна активність серед різних вікових груп неповнолітніх чоловічої та жіночої статі має певні відмінності. Практично по 12% засуджених неповнолітніх і чоловічої, і жіночої статі має вік від 14 до 16 років, приблизно третя частина від всіх засуджених за віком — це неповнолітні від 16 до 17 років, 42% складають особи чоловічої і 32% жіночої статі від 17 до 18 років. Решта — це вихованці понад 18 років.

Найбільше суди застосовували покарання у виді позбавлення волі строком від 3 до 5 років — до 53% неповнолітніх чоловічої і 39% жіночої статі; п'ятій частині (21% і 22%) неповнолітніх призначений строк покарання становив більше 5 років; від 1 до 2 років — 10% і 16%, а від 2 до 3 років — 16% і 21% відповідно.

Покарання строком до 1 року було застосоване до зовсім незначної кількості неповнолітніх чоловічої статі, яка склала 0,5%.

Приблизно 97% засуджених неповнолітніх чоловічої і 99% жіночої статі відбувають покарання у виді позбавлення волі уперше, але раніше

відстрочку виконання вироку мали відповідно 20% і 16% неповнолітніх правопорушників. Особи, які раніше відбували покарання у вигляді позбавлення волі два і більше разів становлять трохи більше 3%.

Соціально-педагогічна занедбаність, що властива значній частині неповнолітніх засуджених, здебільшого обумовлена тим, що до засудження близько 49% неповнолітніх чоловічої статі ніде не працювали і не вчилися, відносно дівчат цей показник складає майже 42%; практично половина з засуджених неповнолітніх мали неповну сім'ю, 20% взагалі не мали батьків (вони або померли, або були позбавлені батьківських прав), майже 7% неповнолітніх виховувалися в спеціальних закладах Міністерства освіти і науки — школах і училищах соціальної реабілітації.

Дослідження свідчать, що понад 70% тяжких злочинів вчиняються неповнолітніми у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння, 10% неповнолітніх жіночої статі мають психічні проблеми і перебувають на обліку у психіатра, у 35% спостерігається невротичний синдром, схильність до суїциду, у 50% — нестабільний емоційний стан, лише 5% від всіх засуджених емоційно стабільні. Майже 65% неповнолітніх злочинниць виходять з неблагополучних сімей, 10% — круглі сироти, у 78% рівень освіти не відповідає віку, зростає кількість вихованок з низьким інтелектом.

Така характеристика контингенту виховних колоній вимагає виваженого підходу до процесу виконання кримінального покарання відносно неповнолітніх, розробки і реалізації комплексних соціально-виховних та індивідуальних програм на підставі глибокого вивчення особистості засуджених, врахування причин і умов їх антисоціальної спрямованості, застосування ефективних коригуючих заходів для виправлення і ресоціалізації засуджених неповнолітніх, запобігання вчиненню ними нових злочинів як під час відбування покарання, так і після звільнення.

Головною метою виправлення і ресоціалізації неповнолітніх засуджених є формування у них почуття відповідальності, гідності, навичок, що створюють готовність до самокерованої правослухняної поведінки і сприятимуть скорішому поверненню їх у суспільство, допоможуть дотримуватися закону і власними силами задовольняти свої життєві потреби після звільнення, тобто надання якнайбільше можливостей для свідомого відновлення підлітка в соціальному статусі повноправного члена суспільства.

Для досягнення цієї мети у виховних колоніях діє комплексна система заходів, спрямована на забезпечення відповідних умов життя засуджених, згідно з нормами, прийнятими у суспільстві, зведення до мінімуму негативних наслідків позбавлення волі та різниці між життям в ув'язненні та на волі, зміцнення соціально-корисних зв'язків із рідними, громадськістю для успішної інтеграції у суспільне життя після звільнення.

Певних особливостей у просторовій структурі виховних колоній не спостерігається, вони так само, як і виправні колонії, збудовані за типовими проектами, обладнані сучасними інженерно-охоронними засобами, їх територія розмежована на дві ізольовані зони — житлову і виробничу та структурні дільниці. У виховних колоніях таких дільниць три: карантину, діагностики і розподілу, ресоціалізації і соціальної адаптації. Кожна з дільниць ізольована одна від одної, кожна обладнана кімнатами для вихователів, спальними приміщеннями, кімнатами для приймання їжі, кімнатами виховної роботи, приміщеннями для зберігання особистих речей.

У житловій зоні розміщуються гуртожитки, школа, бібліотека, центр психоемоційного розвантаження, ларьок, їдальня, лазня з пральнею, перукарня, робочі кабінети керівництва установи та відповідних служб.

У виробничій зоні розміщується професійно-технічне училище та виробничі майстерні. Обов'язковою умовою у виховних колоніях є обладнання спортивних майданчиків з необхідним комплексом спортивного інвентарю, передбачений плац для шиккування всіх засуджених колонії. Для вихованців створюються поліпшені житлово-побутові умови, які повинні відповідати правилам санітарії та гігієни, вони розміщуються у гуртожитках, норма житлової площі для них складає 4 кв. метри, кожний з них має своє спальне місце і постільні речі (ч. 1ст. 115 КВК), для них, порівняно з дорослими, застосовуються підвищені норми харчування, з більшою калорійністю.

Слід зазначити, що на відміну від дорослих засуджених неповнолітнім харчування, одяг, взуття, білизна, комунально-побутові послуги надаються безоплатно.

Існують певні відмінності в міжособистісних стосунках неповнолітніх і адміністрації виховної колонії, представники якої звертаються до засуджених на «ти», називають їх по імені, або «вихованець», «вихованка».

Основні вимоги режиму, передбачені ст. 102 КВК України, обумовлюють створення певного укладу життя у виховних колоніях, проте серед режимних особливостей можна виділити такі:

1) неповнолітні мають право витрачати на місяць до 100% мінімального розміру заробітної плати для придбання за безготівковим розрахунком продуктів харчування і предметів першої потреби, причому не тільки за гроші, що зароблені в колонії (загальне правило для всіх засуджених), але також за гроші, одержані за переказами, за рахунок пенсій та іншого доходу (ч.1 ст.108, ч.1 ст.143 КВК).

2) одержувати протягом року 9 посилок або передач і 4 бандеролі;

3) одержувати протягом року 12 короткострокових(щомісяця) і 4 (один раз на три місяця) тривалих побачень з близькими родичами. Кімнати для короткострокових побачень неповнолітніх мають деякі

відмінності в обладнанні порівняно з такими ж самими для дорослих засуджених.

При сумлінній поведінці і ставленні до праці та навчання після відбуття не менше 1/4 частини строку покарання засуджені мають право на поліпшення умов тримання і їм може бути дозволено: а) додатково витратити на місяць гроші в сумі 60% мінімального розміру заробітної плати, б) додатково одержувати протягом року 3 посилки (передачі) і 4 бандеролі; в) Кримінально-виконавчий кодекс України 2003 р. передбачає новелу у поліпшенні умов неповнолітніх — можливість додатково одержувати раз на три місяці короткострокове побачення, яке за постановою начальника виховної колонії може проходити за межами виховної колонії в населеному пункті за місцем дислокації колонії у супроводі батьків чи інших близьких родичів (ч. 2 ст. 143 КВК). Таке побачення надається за рахунок короткострокових побачень і не може перевищувати 8 годин. У всякому разі його закінчення повинно відбутися не пізніше 20 години. Порядок надання таких побачень, права і обов'язки засудженого, процедура оформлення регулюються п. 48 розділу IX Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарання;

4) у зв'язку з винятковими особистими обставинами, а саме: смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого, стихійне лихо, що спричинило значну матеріальну шкоду засудженому або його сім'ї, неповнолітньому засудженому може бути дозволено виїхати за межі колонії на строк не більше 7 діб (не включаючи часу, необхідного для проїзду (не більше 3 діб) в обидва кінці (ч. 1 ст. 111 КВК України). Треба зауважити, що навіть при зазначених обставинах одержання дозволу на виїзд можливе лише за умови додержання вимог режиму і відсутності стягнень;

5) за сумлінну поведінку і ставлення до праці та навчання, активну участь у роботі самодіяльних організацій і виховних заходах до засуджених неповнолітніх можуть застосовуватися загальні заходи заохочення щодо всіх засуджених, передбачені ст. 130 КВК, і окрім них — спеціальні, які застосовуються тільки для неповнолітніх (ст. 144 КВК), а саме: надання права відвідування культурно-видовищних і спортивних заходів за межами виховної колонії в супроводі працівників колонії. Це також новела в діючому кримінально-виконавчому законодавстві, розрахована на стимулювання засуджених підлітків до належної поведінки, прагнення якнайшвидше звільнитися від відбування покарання. Тому таке право в переважній більшості надається тим засудженим, які тримаються у дільниці соціальної адаптації виховної колонії, куди, як відомо, переводять вихованців, які твердо стали на шлях виправлення і яким до звільнення залишилось не більше 6 місяців. Кількість засуджених, які одночасно виводяться за межі колонії, не може бути більшою 15 чоловік. Вони мають право в установленому порядку зняти кошти зі

своїх особових рахунків для оплати квитків на відвідування культурно-видовищних і спортивних заходів. І в цьому випадку засуджені мають повернутися до колонії не пізніше 20 години, а тривалість виходу за межі колонії не може перевищувати 8 годин (ст. 144 КВК);

б) за порушення встановленого порядку і умов відбування покарання до неповнолітніх засуджених можуть застосовуватися заходи стягнення у вигляді попередження, догани, суворої догани, призначення на позачергове чергування по прибиранню приміщень і території колонії, скасування поліпшених умов тримання, передбачених ст. 143 КВК, а також поміщення в дисциплінарний ізолятор з виведенням на роботу або навчання чи без нього на строк до 10 діб;

7) так само, як і до дорослих засуджених, до неповнолітніх, якщо вони чинять фізичний опір персоналу колонії, злісно не виконують його законні вимоги, проявляють буйство, беруть участь у масових заворушеннях, захваті заручників, у разі втечі з-під варти, чинять інші насильницькі дії, можуть застосовуватися заходи безпеки, причому фізичний вплив, зброю, сльозоточиві речовини, гумові кийки, гамівну сорочку до неповнолітніх застосовувати заборонено, окрім випадків вчинення ними групового або збройного нападу, що загрожує життю, здоров'ю персоналу колонії чи інших осіб, або збройного опору. Спеціальні засоби, їх види, інтенсивність застосування визначаються з урахуванням обстановки, що склалася, характеру правопорушення та особи правопорушника. Наручники до неповнолітніх злочинців застосовуються у загальному порядку, передбаченому ст. 106 КВК та розділом XII п. 60 Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарання;

8) згідно зі ст. 147 КВК засуджені, які досягли 18-річного віку, переводяться із виховної колонії для подальшого відбування покарання до виправної колонії мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання. Це питання вирішується Державним департаментом України з питань виконання покарань за рішенням педагогічної ради і поданням начальника виховної колонії, погодженим із службою у справах неповнолітніх. Проте з метою закріплення результатів виправлення, завершення загальноосвітнього або професійно-технічного навчання такі засуджені (за рішенням педагогічної ради і постановою начальника виховної колонії, погодженою із службою у справах неповнолітніх) можуть бути залишені у виховній колонії до закінчення строку покарання, але не довше ніж до досягнення ними 22 років. На сьогодні 17% неповнолітніх чоловічої статі і 23% жіночої статі, яким виповнилося 18 років, продовжують відбувати покарання у виховних колоніях, і на них поширюються умови відбування покарання, норми харчування і матеріально-побутового забезпечення, встановлені для неповнолітніх засуджених;

9) неповнолітні особи, які звільнені від відбування покарання, направляються до постійного місця проживання в супроводі родичів або працівника виховної колонії (ч. 3 ст. 157 КВК України).

Суспільно-корисна праця, професійно-технічне та загальноосвітнє навчання неповнолітніх входять до складу основних засобів їх виправлення та ресоціалізації (ст. 6 КВК), значною мірою сприяють корисній зайнятості вихованців, мають значення для застосування до них умовно-дострокового звільнення, сприяють прискоренню процесу соціальної адаптації після відбуття покарання, запобіганню рецидивної злочинності. Організації і залученню засуджених до праці і навчання у виховних колоніях приділяється значно більше уваги порівняно з іншими установами виконання покарань. До того ж наявність роботи в колонії, можливість заробити кошти і витратити їх для придбання додаткових продуктів харчування, предметів першої необхідності особливе значення має для тих вихованців, хто залишився без батьків, не одержує посилок та передач. Практично кожна виховна колонія має своє власне виробництво, цехи або навчально-виробничі майстерні, підсобне господарство.

Працевлаштування у виховних колоніях повинно дотримуватися вимог трудового законодавства, правил охорони праці, техніки безпеки і виробничої санітарії (ч. 3 ст. 119 КВК); неповнолітніх заборонено використовувати на важких, роботах і на роботах зі шкідливими або небезпечними умовами праці, у вихідні дні, у нічний час (статті 190, 192 КЗпП України). Для неповнолітніх встановлена скорочена тривалість робочого часу: для осіб віком від 15 до 16 років — 24 години на тиждень, віком від 16 до 18 років — 36 годин на тиждень (ст. 51 КЗпП України). Час початку і закінчення роботи визначаються адміністрацією колонії.

Праця неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, оплачується відповідно до її кількості і якості. Форми і системи оплати праці, норми праці та розцінки, перелік робіт і посад, на яких забороняється використовувати засуджених до позбавлення волі неповнолітніх, встановлюються нормативно-правовими актами Державного департаменту України з питань виконання покарань.

Неповнолітні можуть залучатися до праці безоплатно тільки у випадках, передбачених ч. 5 ст. 118 КВК, а саме — виконуючи роботи з благоустрою колонії і прилеглих до неї територій, поліпшення своїх житлово-побутових умов, допоміжних робіт із забезпечення колонії продовольством. Причому ці роботи виконуються в порядку черговості, в неробочий час і не більше як 2 години на день. Неповнолітнім засудженим на особовий рахунок зараховується незалежно від усіх відрахувань не менш як 75% нарахованого їм місячного заробітку (ч. 2 ст. 120 КВК). Всі працюючі вихованці щорічно зобов'язані проходити медичний огляд (ст. 191 КЗпП України).

Використання праці неповнолітніх засуджених не має на меті отримання прибутку підприємствами виховної колонії, а спрямоване, передусім, на здобуття вихованцями навичок праці та спеціальності. Оскільки

переважна більшість неповнолітніх потрапляють до місць позбавлення волі, не маючи ніякої професії, вони отримують її у виховних колоніях. При них функціонують професійно-технічні училища або їх філії, підпорядковані Міністерству освіти і науки України, які готують фахівців більш як 20 робочих професій. За даними Департаменту України з питань виконання покарань протягом останніх трьох років понад 2000 вихованців отримали свідоцтва про присвоєння робочої кваліфікації, вживаються заходи до підвищення і переорієнтації професійної підготовки неповнолітніх засуджених на підготовку фахівців за спеціальностями, які користуються попитом на сучасному ринку праці.

Мінімальні стандартні правила ООН щодо здійснення правосуддя стосовно неповнолітніх («Пекінські правила»), Європейські тюремні правила спеціально наголошують на тому, що освіта засуджених має бути інтегрована в освітню систему країни, кожна установа має запроваджувати програми освіти, які розширюють перспективи успішної соціальної реінтеграції, сприяють поліпшенню поведінки, посиленню почуття власної гідності, допоможуть неповнолітнім здобути повноцінну освіту, продовжити навчання і знайти своє місце у суспільстві.

Для нормативного врегулювання цього питання Державним департаментом України з питань виконання покарання разом з Міністерством освіти України підготовлено і затверджено Положення про умови навчання та отримання базової та повної загальної середньої освіти особами, засудженими до позбавлення волі, у загальноосвітніх навчальних закладах при установах кримінально-виконавчої системи (спільний наказ № 154/55 від 1 березня 2002 р.).

Більше 80% неповнолітніх, які відбувають покарання у виховній колонії, не мають загальної середньої освіти, тому для них створені середні загальноосвітні школи трьох ступенів. У школах створені комп'ютерні класи, організовано роботу 100 предметних гуртків, які відвідують близько 2000 учнів. Для педагогічно занедбаних осіб, тих, хто не вміє читати і писати, які ніде і ніколи не вчилися, організовані класи вирівнювання знань. Підручниками, зошитами та письмовим приладдям вихованці забезпечуються безоплатно (ч. 3 ст. 125 КВК). Нині щорічно понад 400 засуджених неповнолітніх отримують базову, а близько 300 — повну загальну середню освіту. В сучасних умовах з'являється можливість одержання вищої освіти, наприклад, в 2001 році управління ДДУПВП в Луганській області ухвалило угоду з Луганською філією Міжнародної Академії управління персоналом про можливість набору студентів з числа молодих засуджених.

На період проходження державної підсумкової атестації вихованці звільняються від роботи на строк, передбачений законодавством (ч. 2 ст. 126 КВК, ст. 211 КЗпП України).

Професійно-технічне і загальноосвітнє навчання заохочується і враховується при визначенні ступеня виправлення засуджених (ч. 4 ст. 126 КВК), тому педагогічні працівники загальноосвітніх і професійно-технічних закладів надають вагому допомогу адміністрації колонії в соціально-виховній роботі з ними.

Соціально-виховна робота, спрямована на стимулювання правохуляної поведінки вихованців, здійснюється за допомогою програм диференційованого виховного впливу з урахуванням психічного стану і ступеня соціальної занедбаності, можливостей виховних функцій всіх основних засобів виправлення і ресоціалізації, заходів заохочення і стягнення, самодіяльних організацій засуджених, громадських, благодійних і релігійних організацій, а також безпосереднього залучення засуджених до самовиховання. Участь засуджених у виховних заходах, що проводяться у виховних колоніях, заохочується, враховується при визначенні ступеню їх виправлення (ст. 123 КВК).

Нова філософія виконання покарань стосовно неповнолітніх передбачає, що нині виховний процес — це органічне поєднання виховної, соціальної і психологічної роботи, яка впливає на духовний і фізичний розвиток засуджених, корегує їхню поведінку з метою досягнення позитивних змін особистості, зниження психотравмуючого впливу умов відбування покарання, допомагає у вирішенні соціальних проблем, сприяє поновленню і розвитку соціально корисних зв'язків, підготовці до життя після звільнення. Великі надії при цьому покладаються на психологічну службу установ виконання покарання, співпрацю з громадськими та релігійними організаціями («Донецький меморіал», «Мелітопольський меморіал», Харківська правозахисна група, монастир Сави Освяченого православної церкви та ін.), діяльність міжнародного фонду «Відродження» щодо реалізації проектів програми «Сприяння реформуванню пенітенціарної системи в Україні», центри соціальних служб для молоді та їх служби супроводу в різних регіонах, з комплексними та спеціальними програмами допомоги неповнолітнім, заклади соціальної реабілітації для осіб, звільнених з місць позбавлення волі.

Розділ 24

Порядок і умови виконання та відбування покарання у виді довічного позбавлення волі

Ще зовсім недавно найбільш суворим видом покарання в українському кримінальному законодавстві була смертна кара, тобто позбавлення злочинця права на життя — найдорожчого, що є у людини. Але такий підхід протирічив Загальній декларації прав людини, де стверджується, що кожна людина має право на життя, крім того, і в ст. 3 Конституції України міститься положення, згідно з яким людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Треба нагадати, що при вступі України до Ради Європи вона взяла на себе зобов'язання дотримуватись Конвенції про захист прав та основних свобод людини, поставивши підпис під протоколом № 6 стосовно скасування смертної кари. У статті 1 цього Протоколу, зокрема, міститься положення, згідно з яким на теренах Європи смертна кара має бути скасована, а жодна людина в державах-членах Ради Європи не може бути засуджена до такого покарання або страчена. Як член Ради Європи Україна погодилась беззастережно дотримуватись цієї норми та розглядати положення протоколу № 6 як додаткові статті Конвенції про захист прав та основних свобод людини. Беручи до уваги ці обставини (а на додаток ще й під загрозою відлучення від європейського співтовариства) та підтверджуючи таким чином європейській вибір шляху розвитку нашої країни і з метою досягнення більшого єднання з державами-членами Ради Європи, 22 лютого 2000 р. Верховна Рада України внесла відповідні зміни та доповнення до чинного на той час кримінального та виправно-трудоного законодавства, скасувавши покарання у виді смертної кари та ввівши до системи покарань довічне позбавлення волі. Стаття 64 КК України 2001 р. визначає, що довічне позбавлення волі встановлюється за вчинення особливо тяжких злочинів і застосовується за умови, якщо суд не знайде підстав для застосування позбавлення волі на певний строк.

Основними міжнародними документами, що визначають правила поведінки з особами, засудженими до довічного позбавлення волі, є Рекомендації ООН стосовно довічного позбавлення волі (1995 р.) і Резолюція (76)-2 «Про поведінку з в'язнями, що відбувають тривалий строк ув'язнення», яка була прийнята у 1976 р. Комітетом міністрів

Ради Європи, та Рекомендація R (82) 17 «Про тримання під вартою й поведіння з небезпечними в'язнями», що була прийнята Комітетом міністрів Ради Європи у 1982 р. Основна ідея цих документів полягає в тому, щоб із засудженим до довічного позбавлення волі поводитися як з особистістю, поважаючи його людську гідність, і задовольняти його потреби у спілкуванні та соціально корисних контактах із зовнішнім світом.

При характеристиці довічного позбавлення волі достатньо навіть побіжного погляду, щоб переконатися, що цей новий для вітчизняної практики виконання покарань захід державного примусу наочно демонструє торжество принципів, притаманних діяльності органів та установ виконання покарань. Так, по-перше, не може бути жодних сумнівів, що запровадження довічного позбавлення волі як альтернативи смертній карі відповідає сучасним уявленням про гуманізм у сфері застосування покарань та поведіння із засудженими. Запроваджений режим довічного позбавлення волі створює умови для запобігання можливої деградації особи через багаторічну ізоляцію від суспільства. По-друге, при застосуванні довічного позбавлення волі у засуджених залишається право на життя, що є втіленням принципу поважання прав людини, сформульованому в Загальній декларації прав людини. По-третє, зміст даного заходу державного примусу, коли ізоляція засуджених до довічного позбавлення волі (порівняно з іншими категоріями позбавлених волі) знаходить свій вираз у максимально можливому ступені, відповідає вимогам справедливості при застосуванні покарання, бо певним чином відображає співрозмірність злочину та кари. По-четверте, втіленням принципу невідворотності виконання покарання є те, що засуджені до довічного позбавлення волі мають зазнавати відповідних правообмежень, притаманних цьому виду покарань, протягом щонайменше 20 років до того, як у них виникне можливість клопотати про помилування. По-п'яте, реалізацією принципу законності буде те, що КВК України ставить обмеження прав і свобод засуджених до довічного позбавлення волі у певні межі і зобов'язує всіх суб'єктів виконання-відбування даного покарання дотримуватись вимог законодавства, тобто їх поведінка має відповідати запропонованій законодавчій моделі.

В Україні порядок і умови виконання та відбування покарання у виді довічного позбавлення волі врегульовані главою 22 КВК. Так, згідно зі ст. 150 КВК засуджені до довічного позбавлення волі мають відбувати покарання у виправних колоніях максимального рівня безпеки, причому окремо від інших категорій засуджених, яким Комісією з питань розподілу, направлення та переведення для відбування покарання осіб, засуджених до позбавлення волі, Державного департаменту України з питань виконання покарань визначена для відбування покарання колонія максимального рівня безпеки. На доповнення цієї норми Закону

підзаконний нормативний акт — Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань визначають місцем відбування покарання у виді довічного позбавлення волі також ізольовані сектори максимального рівня безпеки, що можуть створюватися в колоніях середнього рівня безпеки, а також слідчі ізолятори.

Хоча загалом на осіб, які відбувають довічне позбавлення волі, поширюються права й обов'язки засуджених до позбавлення волі, передбачені ст. 107 КВК, однак умови відбування довічного позбавлення волі мають свою специфіку, бо вони відрізняються навіть від умов відбування покарання в колонії максимального рівня безпеки інших категорій засуджених. Так, за ст. 151 КВК проявляється це в тому, що ступінь ізоляції цих осіб як від зовнішнього світу, так і від інших засуджених вищий, оскільки засуджені, які відбувають довічне позбавлення волі, розміщуються в камерах, як правило, по дві особи з урахуванням вимог ст. 92 КВК, наявності жилої площі та психологічної сумісності, що визначається адміністрацією установи. Це означає, що засуджені до довічного позбавлення волі чоловіки тримаються окремо від жінок; уперше засуджені до позбавлення волі — окремо від тих, хто раніше відбував покарання у виді позбавлення волі; особи, які раніше працювали в суді, органах юстиції, прокуратури та правоохоронних органах, — окремо від інших засуджених до довічного позбавлення волі; особи, засуджені до довічного позбавлення волі, — окремо від засуджених, яким смертна кара була замінена позбавлення волі на певний строк у порядку помилування. На прохання засуджених та в інших необхідних випадках із метою захисту цих осіб від можливих посягань на їхнє життя з боку інших засуджених чи запобігання вчиненню ними нових злочинів або при наявності медичного висновку за мотивованою постановою начальника колонії їх можуть тримати в одиночних камерах.

Засуджені до довічного позбавлення волі мають право: витратити на місяць для придбання продуктів харчування і предметів першої потреби гроші, зароблені в колонії, в сумі до 50% мінімального розміру заробітної плати; одержувати один раз на шість місяців короткострокове побачення; одержувати протягом року дві посилки (передачі) і дві бандеролі; у вільний час у межах камери відправляти релігійні обряди. Засуджені до довічного позбавлення волі мають можливість користуватися книгами, журналами й газетами з бібліотеки установи, а також придбаними через торговельну мережу чи переданими від родичів та інших осіб, а також передплатними виданнями. Вони у вільний від роботи час можуть підвищувати свій загальноосвітній рівень, звертаючись до консультаційних пунктів виправних колоній. Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань не передбачають можливості демонстрації засудженим до довічного позбавлення волі відео- та кінофільмів, але ці особи можуть користуватися телевізорами, придбаними за раху-

нок родичів, за наявності можливості розміщення їх у камері (норма жилої площі на одного засудженого — три квадратних метри). У камері, де відбувають покарання двоє засуджених до довічного позбавлення волі, встановлюються: металеві ліжка, стіл для вживання їжі, лавка на довжину стола, настінна шафа або закрита полиця, вішалка для верхнього одягу, тумбочка, гучномовець, водогінний кран, раковина під умивальник, санвузол та урна для сміття.

Засудженим надається щоденна прогулянка тривалістю одна година. При виведенні засуджених на прогулянку в зимовий період їх забезпечують верхнім одягом. Верхній одяг засуджених до довічного позбавлення волі відрізняється від одягу інших засуджених. У разі виведення засуджених із камер до них застосовуються наручники. При застосуванні наручників руки засуджений тримає за спиною, а супроводжують його на прогулянку двоє молодших інспекторів служби нагляду та безпеки і кінолог із службовим собакою. Двері камер, у яких відбувають покарання засуджені до довічного позбавлення волі, в обов'язковому порядку обладнуються механічними та електромеханічними замками спеціального типу, дозвіл на відкриття яких можливо отримати тільки з чергової частини установи. Молодшим інспекторам, які несуть службу біля засуджених до довічного позбавлення волі, категорично забороняється самостійно відчиняти двері камер, переводити засуджених без дозволу чергового помічника начальника установи з однієї камери до іншої.

Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань на доповнення тих заборон, що встановлені в ст. 107 КВК для осіб, позбавлених волі на певний строк, забороняють засудженим до довічного позбавлення волі встановлювати зв'язки з особами, які тримаються в інших камерах, затуляти отвір для нагляду за засудженими.

Засуджені до довічного позбавлення волі виводяться на роботу у спеціально обладнані виробничі цехи, які розміщуються в ізольованих приміщеннях, де встановлюються додаткові засоби охорони та забезпечується надійна ізоляція, що унеможлиблює контакти цієї категорії засуджених з іншими особами, позбавленими волі. У разі неможливості працевикористання засуджених до довічного позбавлення волі у таких виробничих цехах вони працюють із додержанням вимог санітарних норм і правил охорони праці у робочих камерах при приміщеннях камерного типу, в яких вони проживають.

На відміну від соціально-виховної роботи із засудженими до позбавлення волі на певний строк, яка має метою виправлення й ресоціалізацію засуджених, соціально-психологічна робота із засудженими до довічного позбавлення волі спрямована на формування та збереження у них соціально корисних навичок, нейтралізацію негативного впливу умов тривалої ізоляції на особистість засуджених, профілактику та попередження їх агресивної поведінки щодо персоналу, інших засуджених

та щодо себе, усвідомлення провини за вчинені злочини та розвиток прагнення до відшкодування заподіяної шкоди.

При сумлінній поведінці і ставленні до праці після відбуття десяти років строку покарання засудженому може бути дозволено додатково витратити на місяць гроші в сумі 20% мінімального розміру заробітної плати, тим самим ч. 6 ст. 151 КВК передбачає можливість зміни умови тримання засуджених до довічного позбавлення волі в межах колонії максимального рівня безпеки.

Після фактичного відбуття не менше як двадцяти років покарання засуджений до довічного позбавлення волі матиме можливість подавати Президентові України клопотання про помилування. Отже, чинний КК України передбачає лише один шлях виходу на свободу осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, а саме: через застосування до них помилування по відбутті 20 років тюремного ув'язнення. У разі помилування такого засудженого довічне позбавлення волі буде замінюватися позбавленням волі на певний строк, але не менше 25 років (ч. 2 ст. 87 КК України). Верхня межа цього більш м'якого покарання Законом не передбачена. Отже, у цьому випадку перед засудженим відкривається доволі далека (але все ж таки) перспектива звільнення від відбування покарання. Після заміни довічного позбавлення волі позбавленням волі на строк не менше 25 років до засуджених згідно з їх новим правовим статусом буде можливо, як це виходить за ч. 5 ст. 82 КК, застосування умовно-дострокового звільнення. Оскільки довічне позбавлення волі застосовується до осіб, що вчинили особливо тяжкі злочини, то згідно з правилами, що містяться у п. 3 ч. 3 ст. 81 КК, умовно-дострокове звільнення до зазначеної категорії осіб може бути застосоване після фактичного відбуття засудженим не менше трьох чвертей строку покарання. За нескладними розрахунками цей юридичний факт настане як мінімум після відбуття 18 років і дев'яти місяців, які й становлять три чверті від терміну у двадцять п'ять років. Отже, особа, що спочатку була засуджена до довічного позбавлення волі, у підсумку зможе сподіватись на звільнення після фактичного відбуття нею у колонії максимального рівня безпеки щонайменше тридцяти восьми років і дев'яти місяців позбавлення волі.

Необхідно звернути увагу й на те, що оскільки ч. 2 ст. 64 КК України передбачає, що довічне позбавлення волі не застосовується до осіб у віці понад 65 років, то гіпотетично у засуджених до довічного позбавлення волі є ще один шанс вийти на волю. Цей шанс з'являється з досягненням засудженим до довічного позбавлення волі 65-річного віку, бо термін «застосування покарання» означає як його призначення, так і виконання. Таким чином, виходить, що виконувати довічне позбавлення волі щодо осіб у віці понад 65 років, заборонено ч. 2 ст. 65 КК України.

Розділ 25

Звільнення від відбування покарання

§ 1. Загальні положення про звільнення та підстави звільнення засуджених від відбування покарання у виді позбавлення волі

За частиною 2 ст. 65 КК України особі, яка вчинила злочин, має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових злочинів. Процес виконання й відбування покарання повинен передбачати закінчення здійснення впливу на засудженого та його повернення до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві. Кримінальне покарання у ряді випадків призначається на певний строк і закінчується, як правило, звільненням від відбування покарання.

Основною підставою для звільнення та «загальним правилом» є звільнення у зв'язку з відбуттям строку покарання.

Але покарання не є незмінюваним. В момент його призначення суд виходить з тяжкості злочину, особистості засудженого, обставин справи та вимог закону. Поки покарання ще не почало виконуватися, засуджений залишається особою, що вчинила злочин та ще не піддана державному примусу. Призначене покарання ще тільки має потенційну змогу змінити засудженого. Але після того, як воно починає виконуватися, людина під його впливом може змінитися. На такі випадки закон теж реагує, передбачаючи можливість дострокового звільнення від відбування покарання. Це пов'язане з тим, що у разі змін у поведінці засудженого презумується, що покарання досягло своєї мети та відпала необхідність його подальшого виконання.

Є різні підстави звільнення від відбування покарання. Стаття 152 КВК України називає підставами звільнення від відбування покарання:

- відбуття строку покарання, призначеного вироком суду;
- закон України про амністію;
- акт про помилування;
- скасування вироку суду і закриття кримінальної справи;
- закінчення строків давності виконання обвинувального вироку;
- умовно-дострокове звільнення від відбування покарання;
- хвороба;
- інші підстави, передбачені законом.

Як видно з наведеного переліку, законодавець залишив його відкритим, тобто названі підстави звільнення не є вичерпними, закон може передбачати й інші (наприклад, звільнення від відбування покарання у зв'язку з декриміналізацією діяння). Пояснюється це тим, що життя і відповідно законодавство змінюється, світова спільнота дотримується напрямку пом'якшення та економії засобів кримінальної репресії, тому можуть виникати нові підстави звільнення від покарання.

У науці кримінально-виконавчого права є усталені класифікації підстав звільнення від відбування покарання. Ось деякі з них:

– умовні і безумовні підстави. Під умовними розуміються такі підстави, можливість звільнення за якими закон пов'язує з певними умовами. Нариклад, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, що можливе лише для певних категорій засуджених, які відбули встановлену частину строку покарання. Безумовні підстави — це такі юридичні факти, настання яких безумовно свідчить про необхідність звільнення засудженого. Відбуття строку покарання за будь-яких обставин є підставою для звільнення засудженого, навіть якщо відносно цього засудженого є негативні кримінологічні прогнози;

– з відбуттям повного строку покарання і достроково. Йдеться про випадки, коли засуджений відбуває весь строк покарання або засуджений відбуває лише певну частку призначеного судом строку покарання (помилування, амністія тощо);

– за видом покарання, яке відбувалося. Кримінальне право України знає дванадцять видів покарання. Кожен з цих видів має свою специфіку стосовно порядку звільнення від його відбування;

– за станом здоров'я засудженого. З самого визначення видно, що можна розрізнити звільнення, підставою якого є хвороба засудженого (звільнення у зв'язку з хворобою), а також таке звільнення, при якому не має значення стан здоров'я засудженого (амністія);

– за колом органів, що застосовують певну підставу звільнення. Залежно від того, на якій підставі звільнюється засуджений, таке звільнення проводиться різними учасниками кримінально-виконавчої діяльності. Звільнення засудженого від покарання або подальшого його відбування, заміна більш м'яким, а також пом'якшення призначеного покарання, крім звільнення від покарання або пом'якшення покарання на підставі закону України про амністію чи акта про помилування, може застосовуватися тільки судом. Помилування здійснює Президент України, звільнення у зв'язку з відбуттям строку покарання виконує відповідна установа виконання покарання;

– за статтевими ознаками. Ця класифікаційна група передбачає деякі додаткові підстави звільнення для засуджених жінок, які стали вагітними або народили дітей під час відбування покарання. Такі засуджені за певних умов можуть бути звільненні від відбування покарання.

§ 2. Звільнення у зв'язку з відбуттям строку покарання, призначеного вироком суду

Звільнення засудженого від відбування покарання у зв'язку з відбуттям строку є, так би мовити, загальним правилом. Це основна і безумовна підстава звільнення засудженого. Будь-яка особа, яка була засуджена на певний строк до будь-якого покарання, по закінченні цього строку буде звільнена від відбуття покарання.

Закінчення строку покарання означає його відбуття у повному обсязі згідно з вироком суду і незважаючи ні на що засуджений буде звільнений (виняток складають випадки вчинення засудженим в установі виконання покарання нового злочину, за який він засуджений вироком суду до нового покарання на новий строк). Ця гарантія закріплена Конституцією України в ст. 29, яка встановлює право людини на свободу та особисту недоторканність. Тобто держава будує політику у сфері виконання покарань на принципах невідворотності покарання та гарантування звільнення від покарання з його відбуттям.

Якщо класифікувати цю підставу за вказаними вище критеріями, то вона є безумовною, виникає з відбуттям повного строку покарання, не залежить від стану здоров'я засудженого, здійснюється адміністрацією установи виконання покарань (керівником органу виконання покарання) на підставі вироку суду та не пов'язана з статтевими ознаками засудженого, що звільняється.

Кримінально-виконавчий закон встановлює такий порядок звільнення засуджених у зв'язку з відбуттям строку покарання:

відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, арешту, обмеження волі, тримання у дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі припиняється в першій половині останнього дня строку покарання з урахуванням тих змін, які можуть бути внесені у строк покарання відповідно до закону.

Засуджені до арешту, обмеження волі або позбавлення волі після відбуття строку покарання, призначеного вироком суду, також звільняються в першій половині останнього дня строку покарання.

Якщо строк покарання закінчується у вихідний або святковий день, засуджений звільняється у передвихідний або передсвятковий день.

Всі ці вимоги відповідають духу національного законодавства України, орієнтовані на засудженого, його законні інтереси і права, а також забезпечують чітке функціонування кримінально-виконавчої системи.

При обчисленні строків місяцями строк закінчується відповідного числа останнього місяця, а коли цей місяць не має відповідного числа, — в останній день цього місяця. Йдеться, зокрема, про випадки, коли закінчення строку покарання припадає на 29 лютого. Якщо

рік, коли строк покарання закінчується, не має такого числа, засуджений звільнюється 28 лютого.

З особою, яка звільняється, проводиться повний розрахунок, повертаються особисті документи, цінності та речі, які їй належать, видаються гроші, що зберігалися на її особовому рахунку, а також довідка встановленого зразка, де зазначаються підстави звільнення. На прохання особи, яка звільняється, видається характеристика.

Засудженому, що звільнюється, можуть бути видані документи про освіту та виробничу кваліфікацію, які він отримав в установі виконання покарань.

Паспорт особі, яка звільняється від відбування покарання у виді арешту, обмеження або позбавлення волі, видається при звільненні. При відсутності паспорта в особовій справі засудженого адміністрація установи виконання покарань завчасно вживає заходів щодо його одержання. Це нове положення. Раніш, згідно з виправно-трудоим законодавством, засудженому видавалася лише довідка про звільнення, паспорт видавав орган внутрішніх справ за місцем вибуття засудженого. Така практика мала дуже багато недоліків та зловживань з боку органів внутрішніх справ.

Начальник відповідної установи проводить бесіду з засудженим та роз'яснює його права та обов'язки, пов'язані із звільненням з установи виконання покарань.

Щодо покарання у виді громадських чи виправних робіт, то в день закінчення строку відбуття цих покарань кримінально-виконавча інспекція направляє повідомлення власнику підприємства, установи, організації або уповноваженому ним органу, де засуджений відбував покарання, про припинення виконання громадських робіт чи відрахувань з його заробітної плати (у разі відбування покарання у виді виправних робіт). Засудженому за його вимогою може видаватися довідка про відбуття покарання або про звільнення від нього.

§ 3. Звільнення на підставі закону про амністію та акта про помилування

Однією з підстав звільнення засуджених від відбування покарання є амністія. В перекладі з латинської амністія означає прощення, тобто звільнення винної особи від того покарання, яке за загальним правилом повинне бути застосоване за певний проступок. Існування цього інституту зумовлене реалізацією принципу гуманізму в діяльності органів держави.

Закон України «Про застосування амністії в Україні» в ст. 1 визначає, що амністія — це повне або часткове звільнення від кримінальної

відповідальності і покарання певної категорії осіб, винних у вчиненні злочинів.

Відповідно до положень ст. 92 Конституції України законом України оголошується амністія. Тобто видання актів про амністію належить до компетенції вищого законодавчого органу нашої держави — Верховної Ради України. В законі про амністію вказуються:

- категорії осіб, які підлягають звільненню за цією амністією;
- види покарань, від яких звільнюються засуджені;
- обсяг амністії, тобто її поширення лише на покарання або ж і на кримінальну відповідальність;
- категорії осіб, до яких не застосовується амністія;
- органи, на які покладається виконання закону про амністію;
- інші питання.

Закон підлягає публікації в офіційних виданнях Кабінету Міністрів та Верховної Ради України.

Законом може бути передбачене скорочення строків відбування покарань певних видів. Закон про амністію не може передбачати заміну одного покарання іншим чи зняття судимості щодо осіб, які звільняються від відбування покарання. Особи, на яких поширюється амністія, можуть бути звільнені від відбування як основного, так і додаткового покарання, призначеного судом.

Якщо злочином було завдано шкоду, то звільнений на підставі закону про амністію повинен її відшкодувати, оскільки амністія не звільняє засудженого від цього обов'язку.

Що стосується питання про погашення чи зняття судимості щодо осіб, до яких застосовано амністію, то воно вирішується відповідно до положень КК України, виходячи із виду і терміну фактично відбутого засудженням покарання.

Теорія та практика правозастосування знає три види амністії:

1. Повна амністія.
2. Часткова амністія.
3. Умовна амністія.

Розглянемо докладніше ці види амністії.

Повна амністія — це повне звільнення зазначених у законі осіб від кримінальної відповідальності або від відбування покарання. Цей вид амністії передбачає повне звільнення особи без будь-яких обмежень. Наприклад, звільнення від покарання ветеранів війни (звільнення від відбування покарання). В цьому випадку засуджений звільняється з установи виконання покарань, але зазнає інших обмежень, які тягне за собою кримінальна відповідальність (наприклад, обов'язок відшкодувати шкоду за цивільним позовом у кримінальній справі, судимість тощо). Звільнення від кримінальної відповідальності ветеранів війни, справи яких перебувають у провадженні. Такі випадки передбачають

звільнення засудженого від відповідальності взагалі, тобто від усіх негативних наслідків та обмежень, які тягне за собою кримінальна відповідальність.

Часткова амністія — це часткове звільнення вказаних у законі категорій осіб від відбування призначеного судом покарання. Прикладом можуть бути випадки, коли закон про амністію скорочує засудженим невідбуту частину покарання. Цей вид амністії, як правило, застосовується до тих категорій осіб, до яких не може бути застосована повна амністія.

Умовна амністія — це поширення дії повної або часткової амністії на ті діяння, які вчинені до певної дати після оголошення амністії, за умови обов'язкового виконання до цієї дати вимог, передбачених у законі про амністію. Оскільки за загальним правилом дія закону про амністію поширюється на злочини, вчинені до дня набрання ним чинності включно, і не поширюється на злочини, що тривають або продовжуються, якщо вони закінчені, припинені або перервані після прийняття закону про амністію, то вказаний вид амністії є винятковим. Застосовується він з метою припинення суспільно небезпечних групових проявів. Така амністія може бути оголошена, наприклад, для складання зброї бандитськими угрупованнями, до певної дати після набрання чинності законом про амністію та передбачати їх звільнення від покарання.

Амністія не може бути застосована до таких категорій засуджених:

— до осіб, яким смертну кару в порядку помилування замінено на позбавлення волі, і до осіб, яких засуджено до довічного позбавлення волі;

— до осіб, що мають дві і більше судимості за вчинення тяжких злочинів;

— до осіб, яких засуджено за злочини проти основ національної безпеки України, бандитизм, умисне вбивство при обтяжуючих обставинах;

— до осіб, яких засуджено за вчинення тяжкого злочину, крім засуджених за особливо небезпечні злочини проти держави, бандитизм, умисне вбивство при обтяжуючих обставинах, і які відбули менше половини призначеного вироком суду основного покарання.

Ці категорії засуджених не можуть бути звільнені за амністією ні за яких обставин.

Законом про амністію можуть бути визначені й інші категорії осіб, на які амністія не поширюється. Нерідко закони про амністію називають ще й такі категорії осіб, до яких амністія не застосовується: особи, які після винесення вироку, але до повного відбуття покарання вчинили новий умисний злочин; які раніше звільнилися з місць позбавлення волі умовно-достроково і знову вчинили умисний злочин протягом невідбутої частини покарання; до яких протягом певного часу вже було

застосовано амністію або помилування та які знову вчинили умисний злочин, та ін.

Звільнення від відбування покарання на підставі закону про амністію проводиться не пізніше трьох місяців після опублікування закону про амністію. Особи, щодо яких відповідно до закону про амністію застосовується скорочення терміну покарання, мають бути офіційно поінформовані про нове обчислення терміну покарання і про дату закінчення відбування покарання протягом місяця після опублікування закону про амністію.

Помилування це також акт прощення засудженого та звільнення його від покарання. Але воно відрізняється від амністії цілою низкою ознак.

Зокрема, помилування — це акт, який видає Президент України. Це означає, що Президент, як гарант прав і свобод людини, наділений правом прощення навіть найнебезпечнішого злочинця, реалізуючи таким чином соціальну спрямованість держави Україна. Є в цьому акті й елемент каяття засудженого, оскільки, подаючи клопотання про помилування, засуджений фактично визнає вину, розкаюється та бере на себе моральну відповідальність за вчинений злочин, просить його вибачити.

Акт помилування має індивідуальний характер, оскільки стосується конкретного засудженого, на відміну від амністії, яка спрямована на невизначену кількість засуджених. Якщо видання амністії не залежить від засудженого, його бажання та волевиявлення, то подання клопотання про помилування — це право засудженого і, як правило, саме він є його ініціатором. Помилування на відміну від амністії не має обмежень щодо категорій засуджених, які можуть бути звільнені на підставі акту помилування. Помилування не може передбачати звільнення засудженого від кримінальної відповідальності, амністія, навпаки, може передбачати таке звільнення. Але актом помилування може бути замінене одне покарання на інше, більш м'яке, а також знята судимість. Особливістю помилування є також те, що клопотання про нього може бути подане лише після набрання вироком законної сили. Амністія можлива і на стадії слідства або дізнання та судового розгляду справи.

Помилування засуджених здійснюється у вигляді:

— заміни довічного позбавлення волі на позбавлення волі на певний строк;

— повного або часткового звільнення від відбування як основного, так і додаткового покарання;

— заміни покарання або його невідбутої частини більш м'яким покаранням;

— знаття судимості.

Право на клопотання про помилування має особа, яка:

- засуджена судом України і відбуває покарання в Україні;
- засуджена судом іноземної держави і передана для відбування покарання в Україну без умови про незастосування помилування;
- засуджена в Україні і передана для відбування покарання іноземній державі, якщо відповідна установа цієї держави погодилася визнати і виконати прийняте в Україні рішення про помилування;
- відбула покарання в Україні.

З наведеного переліку видно, що визначальним моментом щодо подання клопотання про помилування є закон, за яким виконується рішення (вирок) про покарання.

Як уже вказувалося, подання клопотання про помилування — це індивідуальний акт-волевиявлення засудженого, його власне прохання про прощення. Але з клопотанням про помилування можуть звертатися також захисник, батьки, дружина (чоловік), діти, законний представник, громадські організації тощо. Клопотання про помилування, що подає засуджений через установу виконання покарань або інший орган, який відає виконанням вироку, надсилається на адресу Президента України разом з копіями вироку, ухвали і постанови судів, докладною характеристикою про роботу і поведінку засудженого із зазначенням думки керівника цієї установи або органу і, як правило, думки спостережної комісії або служби у справах неповнолітніх (щодо неповнолітніх) по суті клопотання та іншими документами і даними, що мають значення для розгляду питання про застосування помилування.

Засуджені до довічного позбавлення волі також мають право подання клопотання про помилування, але не раніш як по відбутті двадцяти років призначеного покарання.

Для роботи з клопотаннями засуджених створена дволанкова система органів держави. Перша ланка, яка здійснює підготовку матеріалів для розгляду клопотань про помилування та з'ясування ставлення засудженого до помилування, — це Управління з питань помилування. Управління наділено компетенцією, яка дозволяє йому виконувати завдання, що стоять перед ним. Зокрема, Управління з питань помилування має право витребувати від суду, прокуратури, органів юстиції та інших органів держави та місцевого самоврядування матеріали, необхідні для розгляду клопотань про помилування, їхню думку про доцільність застосування помилування, а також доручати їм проведення перевірок окремих питань. У виняткових випадках, коли засуджений не перебуває під вартою, виконання вироку щодо нього може бути відстрочено до розгляду клопотання про помилування.

Друга ланка — це Комісія при Президентові України з питань помилування (далі — Комісія), яку утворює Президент України у складі голови, двох заступників голови і членів Комісії.

Комісія на своїх засіданнях здійснює попередній розгляд підготовлених Управлінням з питань помилування матеріалів. Під час розгляду клопотань про помилування враховуються характер і ступінь тяжкості вчиненого злочину, особа засудженого, його поведінка, ставлення до праці, участь у громадському житті в місцях відбування покарання, строк відбутого покарання та інші обставини

Указ Президента України № 588/2000 від 12.04.2000 року, яким затверджено Положення про порядок здійснення помилування, встановлює категорії засуджених, до яких помилування застосовується у виняткових випадках, це, зокрема: особи, яких раніше було неодноразово (два і більше разів) засуджено за вчинення умисних злочинів або до яких раніше було застосовано амністію, помилування, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, заміну невідбутої частини покарання більш м'яким, звільнення від відбування покарання з випробуванням, якщо такі особи до погашення чи зняття судимості знову вчинили умисний злочин. Клопотання про помилування засуджених, які не стали на шлях виправлення, відбули незначну частину призначеного їм строку покарання, а також клопотання осіб, засуджених за особливо тяжкі злочини, вносяться на розгляд Комісії лише за наявності надзвичайних обставин.

Про інші клопотання, що не підлягають задоволенню, Управління з питань помилування доповідає Комісії і про результати розгляду повідомляє заявників.

Розглянувши клопотання про помилування і матеріали, підготовлені Управлінням з питань помилування, Комісія вносить Президентові України пропозицію про застосування помилування. Про клопотання, в яких Комісією не знайдено підстав для помилування, Управління з питань помилування інформує Президента України. Про помилування засудженого Президент України видає Указ.

У разі відхилення клопотання про помилування повторне клопотання особи, засудженої за особливо тяжкий злочин, за відсутності нових обставин, що заслуговують на увагу, може бути внесено на розгляд Комісії, як правило, не раніш як через рік, а особи, засудженої за інший злочин, — не раніш як через шість місяців з часу відхилення попереднього клопотання. Повторне клопотання, що надійшло до закінчення цих строків, повертається заявникові з відповідним роз'ясненням.

Укази Президента України про помилування засуджених для виконання надсилаються:

— щодо осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, позбавлення волі на певний строк, виправних робіт, обмеження волі, які відбувають покарання, — Державному департаменту України з питань виконання покарань;

— щодо осіб, які покарання не відбувають або засуджені до інших мір покарання, не пов'язаних з позбавленням волі, про звільнення від додаткових мір покарання — відповідним судам;

— щодо осіб, засуджених до відбування покарання у дисциплінарному батальйоні або службового обмеження для військовослужбовців, — Міністерству оборони України.

Крім того, укази Президента України про помилування засуджених надсилаються Міністерству внутрішніх справ України для відома.

Звільнення засудженого проводиться у день надходження Указу Президента про помилування у відповідний орган (установу) виконання покарань, а якщо документи одержані після закінчення робочого дня, — у першій половині наступного дня. Якщо звільнення на підставі акта помилування здійснюється від покарання у виді виправних або громадських робіт, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, кримінально-виконавча інспекція не пізніше наступного робочого дня після одержання Указу про помилування направляє повідомлення власнику підприємства, установи, організації або уповноваженому ним органу, де засуджений відбував покарання або працював, про припинення виконання громадських робіт чи відрахувань з його заробітної плати або зняття обмежень щодо права займати певні посади або займатися певною діяльністю. Засудженому за його вимогою може видаватися довідка про відбуття покарання або про звільнення від нього.

Органи, на які покладено виконання указів Президента України про помилування засуджених, повідомляють Секретаріат Президента України про їх виконання. Контроль за виконанням указів Президента України про помилування здійснює Управління з питань помилування.

§ 4. Звільнення у зв'язку з скасуванням вироку і закриттям кримінальної справи

Згідно із ст. 4 КВК України підставою виконання і відбування покарання є вирок суду, який набрав законної сили, інші рішення суду, а також закон України про амністію та акт помилування.

Як видно, законодавець на перше місце серед підстав відбування і виконання покарання ставить вирок суду. І це не випадково, оскільки саме таке правило встановлено статтями 29, 62 Конституції України. Зі вказаних статей витікає, що особа може бути визнана винуватою та зазнати правообмежень тільки на підставі обвинувального вироку суду. Тільки цей акт судової влади дає підстави застосовувати до особи правообмеження, які передбачені певною мірою покарання. Відповідно у

випадку скасування вироку засуджений негайно звільняється від відбування покарання.

Існування саме такої підстави — «звільнення у зв'язку з скасуванням вироку і закриттям кримінальної справи» обумовлене тим, що саме по собі скасування вироку не завжди означає автоматичного звільнення засудженого. В таких випадках у засудженого змінюється статус. Наприклад, якщо вирок скасований але справа направлена на новий розгляд до суду, засуджений втрачає статус засудженого, але може бути взятий під варту та етапований до слідчого ізолятора. Фактично, якщо ми говоримо про скасування вироку та закриття кримінальної справи, в аспекті кримінально-виконавчого права, ми ведемо мову про скасування вироку касаційною інстанцією, яка переглядала вирок, що набрав законної сили, та скасувала його і закрила кримінальну справу. У всіх інших випадках (розгляд справи апеляційним судом) ми маємо справу з вироком, який не набрав законної сили. Оскільки відповідна підстава звільнення сформульована в КВК України, то це означає, що вирок вступив у законну силу, особа набула статусу засудженого та почала відбувати покарання. Пояснюється це тим, що якщо вирок не набрав законної сили, особа має статус підозрюваного або підсудного і такі випадки регулюються нормами інших нормативних актів (про попереднє ув'язнення, тримання під вартою тощо).

Підстави скасування вироку суду можуть бути різними і належать як до процесуально-правових, так і до матеріально-правових. Ці питання врегульовані нормами кримінального та кримінально-процесуального права. Але для процесу виконання-відбування покарання в аспекті кримінально-виконавчого права не має значення, у зв'язку з чим вирок суду скасований та кримінальна справа закрита. Для установ та органів виконання покарання скасування вироку суду та закриття кримінальної справи є безумовною підставою для звільнення засудженого від відбування покарання.

Порядок звільнення за цією підставою тотожний порядку дострокового звільнення засудженого. Звільнення засудженого проводиться у день надходження документа, яким вирок суду скасований (постанови чи ухвали суду про скасування відповідного вироку), в орган (установу) виконання покарань, а якщо документи одержані після закінчення робочого дня, — у першій половині наступного дня. Якщо звільнення проводиться за зазначеною підставою від покарання у виді виправних або громадських робіт, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, кримінально-виконавча інспекція не пізніше наступного робочого дня після одержання документів (ухвали або постанови суду про скасування вироку) направляє повідомлення власнику підприємства, установи, організації або уповноваженому ним органу, де засуджений відбував покарання або працював, про припинен-

ня виконання громадських робіт чи відрахувань з його заробітної плати або зняття обмежень щодо права займати певні посади або займатися певною діяльністю. Засудженому за його вимогою може видаватися довідка про відбуття покарання або про звільнення від нього.

Слід звернути увагу ще на один момент. Кримінально-процесуальне право знає цілу низку підстав, за якими кримінальну справу може бути закрито на стадії досудового слідства або дізнання та стадії судового розгляду справи. Але потрібно відрізнити закриття кримінальної справи на вказаних стадіях та закриття кримінальної справи після скасування вироку, оскільки закриття справи на стадії досудового слідства або дізнання та стадії судового розгляду справи не може бути підставою для звільнення від відбування покарання, оскільки покарання ще немає.

§ 5. Звільнення у зв'язку з закінченням строків давності виконання обвинувального вироку

Кримінальне законодавство встановлює правило, згідно з яким звільненню від відбування покарання підлягають особи, відносно яких строки давності виконання обвинувального вироку закінчилися. Суд постановляє обвинувальний вирок і звільняє засудженого від відбування покарання на підставах, передбачених ст. 80 КК України.

Для органів і установ виконання покарань це є підставою для звільнення засудженого від відбування покарання (ст. 152 КВК України).

Нааявність цієї підстави серед інших пояснюється тим, що зі спливом певних строків, встановлених законом, виконання покарання втрачає свою актуальність та ефективність.

Згідно із ст. 327 КПК України рішення про застосування строків давності приймає суд, причому вимоги ст. 80 КК України для суду є обов'язковими, за винятком розгляду цього питання щодо осіб, які були засуджені до довічного позбавлення волі. Якщо суд не визнає за можливе застосувати давність, довічне позбавлення волі замінюється позбавленням волі.

Особа звільняється від відбування покарання, якщо з дня набрання чинності обвинувальним вироком його не було виконано в такі строки:

- два роки — у разі засудження до покарання менш суворого, ніж обмеження волі;
- три роки — у разі засудження до покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі за злочин невеликої тяжкості;
- п'ять років — у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі за злочин середньої тяжкості, а також при засудженні до позбавлення волі на строк не більше п'яти років за тяжкий злочин;

— десять років — у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі на строк понад п'ять років за тяжкий злочин, а також при засудженні до позбавлення волі на строк не більше десяти років за особливо тяжкий злочин;

— п'ятнадцять років — у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі на строк більше десяти років за особливо тяжкий злочин.

Зі спливом вказаних строків виконання обвинувального вироку не здійснюється, а засуджений підлягає звільненню від відбування покарання.

§ 6. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання

Призначаючи покарання, суд обов'язково вказує строк, протягом якого засуджений повинен його відбувати. Але покарання, яке має на меті в тому числі і кару, це не самоціль. Воно застосовується для досягнення певного позитивного ефекту, а саме для виправлення і, як конкретизує ст. 1 КВК України, ресоціалізації засуджених, а також попередження вчинення нових злочинів як засудженими, так і іншими особами. Передбачається, що вказана мета буде досягнута за той строк, який визначив суд у своєму вирокі. Однак позитивні зміни в свідомості та особистості засудженого можуть статися раніш, ніж закінчиться строк покарання, і в такому випадку покарання втратить свої соціально орієнтовані виправні та попереджувальні властивості та перетвориться на суто каральний вплив.

Для уникнення таких ситуацій закон передбачає можливість дострокового звільнення від відбування покарання.

Дострокове звільнення від покарання — поняття родове та включає в себе цілий ряд видів такого звільнення. Наприклад, до дострокового звільнення можна віднести звільнення на підставі амністії, помилування, звільнення за хворобою, умовно-дострокове звільнення тощо.

Розглянемо умовно-дострокове звільнення від відбування покарання.

Інститут умовно-дострокового звільнення від відбування покарання врегульований нормами кількох галузей права, — кримінального права, кримінального процесу та кримінально-виконавчого права.

Кримінально-виконавче право регулює порядок та умови внесення установою (органом) виконання покарання подання до суду про застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання.

Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосоване, якщо засуджений сумлінною поведінкою і ставленням до праці довів своє виправлення.

Обов'язковою умовою застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання є відбуття засудженим певної, встановленої законом частини строку покарання.

Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосоване після фактичного відбуття засудженим:

1) не менше половини строку покарання, призначеного судом за злочин невеликої або середньої тяжкості, а також за необережний тяжкий злочин;

2) не менше двох третин строку покарання, призначеного судом за умисний тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин, а також у разі, якщо особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисний злочин і до погашення або зняття судимості знову вчинила умисний злочин, за який вона засуджена до позбавлення волі;

3) не менше трьох чвертей строку покарання, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин, а також покарання, призначеного особі, яка раніше звільнялася умовно-достроково і знову вчинила умисний злочин протягом невідбутої частини покарання.

У разі вчинення особою, до якої було застосовано умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, протягом невідбутої частини покарання нового злочину суд призначає їй покарання за правилами про призначення покарання за сукупністю вироків та правилами складання покарань і зарахування строку попереднього ув'язнення.

Щодо заміни невідбутої частини покарання більш м'яким, то вона може бути застосована, якщо засуджений став на шлях виправлення, а також після фактичного відбуття засудженим:

1) не менше третини строку покарання, призначеного судом за злочин невеликої або середньої тяжкості, а також за необережний тяжкий злочин;

2) не менше половини строку покарання, призначеного судом за умисний тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин, а також у разі, коли особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисний злочин і до погашення або зняття судимості знову вчинила умисний злочин, за який вона була засуджена до позбавлення волі;

3) не менше двох третин строку покарання, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин, а також покарання, призначеного особі, яка раніше звільнялася умовно-достроково і вчинила новий умисний злочин протягом невідбутої частини покарання.

До осіб, яким покарання замінене більш м'яким, може бути застосоване умовно-дострокове звільнення за правилами, які встановлені кримінально-процесуальним законодавством. Якщо особа, відбуваючи більш м'яке покарання, вчинить новий злочин, суд до покарання за знову вчинений злочин приєднує невідбуту частину більш м'якого покарання за правилами, встановленими КК України.

За наявності вказаних підстав орган або установа виконання покарань спільно з спостережною комісією або службою у справах неповнолітніх забов'язані в місячний термін розглянути питання щодо можливості представлення засудженого до умовно-дострокового звільнення від відбування покарання або до заміни невідбутої частини покарання більш м'яким та надіслати подання до суду.

Подання розглядається суддею районного (міського) суду за місцем відбуття покарання засудженим. Суд розглядає таке подання в десятиденний строк з моменту надходження його до суду без витребування судової справи з участю прокурора, представника органу (установи) виконання покарання і, як правило, засудженого. При розгляді судом спільного подання органу (установи) виконання покарань і служби у справах неповнолітніх суд повідомляє їх про час і місце розгляду цього подання.

Особу може бути умовно-достроково звільнено повністю або частково і від відбування додаткового покарання.

У разі відмови суду щодо умовно-дострокового звільнення від відбування покарання або заміни невідбутої частини покарання більш м'яким повторне подання з цього питання щодо осіб, засуджених за тяжкі і особливо тяжкі злочини до позбавлення волі на строк не менше п'яти років, може бути внесено не раніше як через один рік з дня винесення постанови про відмову, а щодо засуджених за інші злочини та неповнолітніх засуджених — не раніше як через шість місяців. Постанова суду може бути оскаржена.

Особи, звільнені від відбування покарання з випробуванням або в порядку заміни невідбутої частини покарання більш м'яким, якщо вони були направлені у місця обмеження волі або позбавлення волі у випадках, передбачених законом, можуть бути знову представлені до умовно-дострокового звільнення від відбування покарання або заміни невідбутої частини покарання більш м'яким не раніше як через один рік з дня винесення ухвали про направлення у місця обмеження волі або позбавлення волі.

Рішення про внесення подання про умовно-дострокове звільнення або заміну невідбутої частини покарання більш м'яким приймається на засіданні комісії. Очолює таку комісію начальник установи (органу) виконання покарань. Засідання комісій проводяться відкрито з метою здійснення виховного впливу на засуджених. На засідання комісії запрошуються засуджені, питання про можливість подання до умовно-дострокового звільнення яких розглядається.

§ 7. Звільнення на підставі хвороби

Однією з підстав звільнення від відбування покарання законодавець називає хворобу засудженого.

Якщо засуджений захворів хворобою, яка фактично перешкоджає здійсненню на нього виправного впливу, то такий засуджений підлягає звільненню. Пояснюється це тим, що за таких умов застосування покарання не досягає мети, яка стоїть перед покаранням та кримінально-виконавчим законодавством, та не може виконати завдань виправлення та ресоціалізації.

Підставою для порушення питання про можливість звільнення засудженого від відбування покарання за хворобою є факт захворювання засудженого на психічну або іншу тяжку хворобу, яка перешкоджає відбуванню покарання. Головною ознакою є те, що хвороба перешкоджає засудженому відбувати покарання. Мається на увазі, що стан захворювання таким чином змінює свідомість та поведінку засудженого, що він або перестає сприймати покарання як таке, або фактично втрачає свої антисуспільні риси.

Як видно зі змісту закону, існує два види звільнення засуджених від відбування покарання за хворобою:

- 1) звільнення у зв'язку з захворюванням психічною хворобою;
- 2) звільнення у зв'язку з захворюванням іншою тяжкою хворобою.

Але для установ (органів) виконання покарань визначальною ознакою є винесення постанови судом про звільнення засудженого від відбування покарання або відмову такого звільнення та застосування, наприклад, примусових заходів медичного характеру. Тобто з точки зору кримінально-виконавчого права ця підстава звільнення лише тоді дійсно стає підставою, коли є відповідна постанова суду.

Для визначення того, чи є хвороба, якою хворіє засуджений, такою, що перешкоджає відбуванню покарання, Департамент разом з Міністерством охорони здоров'я України спільним наказом № 3/6 від 18.01.2000 року затвердили перелік захворювань, які є підставою для подання в суди матеріалів про звільнення засуджених від подальшого відбування покарання. Але треба зазначити, що констатування у засудженого захворювання, яке включено до вказаного переліку, ще не означає безумовного звільнення такого засудженого від відбування покарання. Це питання вирішує суд.

Обстеження хворих засуджених, діагностіка та рекомендації щодо стану здоров'я засудженого і можливості його звільнення від відбування покарання здійснюють лікарсько-трудова комісія (ЛТК), які утворюються при лікарнях для засуджених. ЛТК у своїй діяльності керуються спільним Наказом Департаменту та Міністерства охорони здоров'я № 3/6 від 18.01.2000 року, яким затверджене Положення про лікарсько-трудова комісію. Пункт 2.2. цього наказу безпосередньо покладає на ЛТК функцію виявлення осіб, які за станом здоров'я підлягають звільненню від відбування покарання.

З урахуванням висновків ЛТК начальник установи (органу) виконання покарань готує та надсилає до суду подання про звільнення від відбування покарання. Разом з поданням до суду надсилаються висновки ЛТК й особова справа засудженого. У поданні також вказуються дані, які характеризують поведінку засудженого під час відбування покарання.

Подальший розгляд цього подання здійснює суд. При вирішенні питання про звільнення від відбування покарання за хворобою суд враховує тяжкість вчиненого злочину, характер захворювання, особу засудженого та інші обставини справи.

Якщо особу, засуджену до громадських робіт або обмеження волі, було визнано інвалідом першої або другої групи, орган чи установа виконання покарань вносить подання до суду про його дострокове звільнення від відбування покарання. Разом з поданням до суду надсилається висновок лікарсько-трудова експертної комісії. Якщо на психічну чи іншу тяжку хворобу захворів засуджений до виправних робіт або штрафу, суддя у всіх випадках виносить постанову про звільнення його від дальшого відбування покарання.

Після винесення судом постанови про звільнення засудженого від відбування покарання за хворобою відповідні документи надсилаються до установи (органу) виконання покарань. Адміністрація установи (органу) проводить звільнення засудженого в день надходження документів або, якщо документи надійшли після закінчення робочого дня, в наступний за цим день.

§ 8. Інші підстави звільнення від відбування покарання

У статті 152 КВК України законодавець наводить не вичерпний перелік підстав звільнення від відбування покарання. Пояснюється це перш за все тим, що разом зі змінами соціального життя закон також змінюється та доповнюється. Тому фіксувати в нормі права такий перелік підстав, який не має місця для змін, — недоцільно.

Так, діючий КК України передбачає такі підстави, які не ввійшли в ст. 152 КВК України. Це, наприклад, стаття 75 КК України «Звільнення від відбування покарання з випробуванням». Йдеться про випадки, коли суд при призначенні покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, а також позбавлення волі на строк не більше п'яти років, враховуючи тяжкість злочину, особу винного та інші обставини справи, дійде висновку про можливість виправлення засудженого без відбування покарання. У такому разі він може прийняти рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням. Як видно, суб'єктом звільнення за цією підставою

є суд. Тобто установи (органи) виконання покарання не беруть участі у вирішенні питання про застосування цієї підстави звільнення.

Другий приклад — ст. 83 КК України «Звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років». Засуджених до обмеження волі або до позбавлення волі жінок, які стали вагітними або народили дітей під час відбування покарання, крім засуджених до позбавлення волі на строк більше п'яти років за умисні тяжкі та особливо тяжкі злочини, суд може звільнити від відбування покарання в межах строку, на який згідно з законом жінку може бути звільнено від роботи у зв'язку з вагітністю, пологами і до досягнення дитиною трирічного віку. Вказана підстава застосовується судом але за поданням керівництва установи (органу) виконання покарань.

Загалом установи (органи) виконання покарань беруть активну участь у процесі звільнення засуджених від покарання, оскільки більшість підстав звільнення передбачають відбуття засудженим певної частини строку покарання.

Розділ 26

Нагляд за особами, звільненими від відбування покарання

Серед профілактичних заходів, які здійснюються відносно осіб, звільнених від відбування покарання, особливе місце займає адміністративний нагляд. Він являє собою систему тимчасових виховних і примусових профілактичних заходів спостереження і контролю за поведінкою осіб, що звільнені з місць позбавлення волі та залишаються небезпечними для суспільства.

Така діяльність здійснюється відповідно до глави 25 КВК України, Закону України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі» (далі — Закон) та Інструкції про організацію здійснення адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі.

Згідно з вказаними нормативними актами адміністративний нагляд встановлюється щодо таких категорій осіб:

1) засуджених до позбавлення волі за тяжкі, особливо тяжкі злочини або засуджених два і більше разів до позбавлення волі за умисні злочини, якщо під час відбування покарання їх поведінка свідчила про те, що вони вперто не бажають стати на шлях виправлення і залишаються небезпечними для суспільства;

2) засуджених до позбавлення волі за один із злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів;

3) засуджених до позбавлення волі за тяжкі, особливо тяжкі злочини або засуджених два і більше разів до позбавлення волі за умисні злочини, якщо вони після відбування покарання або умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, незважаючи на попередження органів внутрішніх справ, систематично вчиняють правопорушення.

Щодо осіб, вказаних у перших двох пунктах цього переліку, адміністративний нагляд встановлюється судом за місцезнаходженням виправної установи за поданням її начальника. Для цього адміністрація УВП завчасно готує стосовно таких засуджених характеристики, копії вироків, довідки про застосування заходів стягнення, інші матеріали, які вказують на небажання засудженого стати на шлях виправлення. До міськ-, райвідділу, куди має прибути особа після звільнення, направляється запит щодо пропозицій про встановлення обмежень дій піднаглядного. Відповідь на запит долучається до справи засудженого.

Рішення про необхідність встановлення адміністративного нагляду приймається комісією керівного складу адміністрації виправної установи. Після її позитивного висновку оформляється подання, яке разом з матеріалами, що свідчать про необхідність встановлення адміністративного нагляду, і копією вироку засудженого направляється до суду. Там матеріали розглядаються за участю особи, стосовно якої внесено подання, та представника УВП. При задоволенні подання піднаглядному підпис у довідці роз'яснюється обов'язок не порушувати громадський порядок і додержуватися встановлених правил. Постанову судді про встановлення адміністративного нагляду разом з довідкою про оголошення встановлених обмежень та характеристикою відділ по контролю за виконанням судових рішень направляє до міськ-, райвідділу за обраним особою місцем проживання в день її звільнення.

Щодо осіб, засуджених до позбавлення волі за тяжкі, особливо тяжкі злочини, або засуджених два і більше разів до позбавлення волі за умисні злочини, адміністративний нагляд встановлюється, якщо вони після відбування покарання або умовно-дострокового звільнення від відбування покарання незважаючи на попередження органів внутрішніх справ систематично порушують громадський порядок, вчиняють інші правопорушення. З метою отримання своєчасної інформації про протиправні дії дільничний інспектор міліції зобов'язаний систематично контролювати поведінку цих осіб за місцем проживання (перебування) й роботи, не рідше одного разу на місяць перевіряти довідкові картотеки правопорушників, використовувати інформацію приймальників-розподільників, чергових частин міськ-, райвідділів. У разі виявлення факту правопорушення особою, щодо якої можливе встановлення адміністративного нагляду, дільничний інспектор міліції виносить їй письмове попередження. Якщо незважаючи на це особа учиняє нове правопорушення, за які чинним законодавством встановлена адміністративна відповідальність, дільничний інспектор міліції доповідає про це рапортом начальнику міськ-, райвідділу для прийняття рішення про доцільність встановлення адміністративного нагляду. До рапорту додаються:

- копія вироку суду про попереднє засудження до позбавлення волі;
- довідка про перевірку на наявність судимостей;
- характеристика особи та матеріали, які свідчать про вчинені особою правопорушення і накладені стягнення:
- засвідчені копії протоколів та постанов про притягнення до адміністративної відповідальності;
- письмове попередження;
- пояснення правопорушника;
- пропозиції щодо застосування обмежень дій піднаглядному.

Начальник міськ-, райвідділу, розглянувши ці матеріали, приймає рішення щодо підготовки подання про встановлення адміністративно-

го нагляду. У поданні мають бути визначені обмеження, які пропонує встановити начальник органу внутрішніх справ щодо піднаглядного, та обґрунтування доцільності таких заходів. Подання разом з переліченими матеріалами направляється до суду.

На судове засідання викликається особа, щодо якої внесено подання про встановлення адміністративного нагляду, а також представник міськ-, райвідділу внутрішніх справ, де воно оформлялося. Після позитивного рішення суду постановою судді надсилається начальнику районного (міського) відділу (управління) внутрішніх справ за місцем проживання піднаглядної особи. На її виконання дільничний інспектор міліції оформляє справу адміністративного нагляду та проводить з піднаглядним бесіду.

Адміністративний нагляд встановлюється терміном від одного року до двох років і починає відраховуватися з дня оголошення піднаглядному постанови суду про його встановлення. Він не може перевищувати термінів, передбачених законом для погашення або зняття судимості. У разі, коли є підстави вважати, що особа, щодо якої встановлено адміністративний нагляд, залишається небезпечною для суспільства, адміністративний нагляд за поданням відповідного органу внутрішніх справ може бути продовжено у загальному порядку кожного разу ще на шість місяців, але не більше терміну, передбаченого законом для погашення або зняття судимості. Якщо піднаглядному призначено покарання, не пов'язане з позбавленням волі, адміністративний нагляд не припиняється.

Особи, щодо яких встановлено адміністративний нагляд, зобов'язані вести законослухняний спосіб життя, не порушувати громадський порядок і дотримуватися таких правил:

- а) прибути у визначений виправною установою термін в обрані ними місця проживання і зареєструватися в органах внутрішніх справ;
- б) з'являтися за викликом міліції і давати усні та письмові пояснення з питань, пов'язаних з виконанням правил адміністративного нагляду;
- в) повідомляти працівників міліції, які здійснюють адміністративний нагляд, про зміну місця роботи чи проживання, а також про виїзд за межі району (міста) у службових справах;
- г) в разі від'їзду в особистих справах з дозволу міліції в інший населений пункт та перебування там більше доби зареєструватися в місцевому органі внутрішніх справ.

Щодо піднаглядних за постановою суду можуть бути застосовані частково або у повному обсязі такі обмеження:

- а) заборона виходу з будинку (квартири) у визначений час, який не може перевищувати восьми годин на добу;
- б) заборона перебування у визначених місцях району (міста);
- в) заборона виїзду чи обмеження часу виїзду в особистих справах за межі району (міста);

г) реєстрація в міліції від одного до чотирьох разів на місяць.

Під час здійснення адміністративного нагляду суд за поданням начальника органу внутрішніх справ з урахуванням особи піднаглядного, його способу життя і поведінки може змінювати (зменшувати або збільшувати) обсяг встановлених обмежень, зокрема:

- продовжувати термін адміністративного нагляду відповідно до ч. 2 ст. 6 Закону;
- збільшувати або зменшувати обсяг обмежень дій піднаглядних відповідно до ч. 2 ст. 10 Закону;
- припиняти адміністративний нагляд відповідно до ч. 4 ст. 5 та ч. 4 ст. 8 Закону.

Працівники міліції зобов'язані систематично контролювати дотримання піднаглядними правил адміністративного нагляду. Про результати перевірок здійснюється запис у листку контролю за дотриманням встановлених обмежень дій піднаглядним та рапортом доповідається начальнику міськ-, райвідділу.

Дільничні інспектори міліції та працівники карного розшуку зобов'язані проводити індивідуально-попереджувальну роботу з піднаглядними. У разі отримання відомостей про їх наміри ухилитися від адміністративного нагляду або вчинити правопорушення вони надають начальнику міськ-, райвідділу внутрішніх справ пропозиції щодо посилення контролю за поведінкою і способом життя таких осіб. Підрозділи карного розшуку разом з підрозділами оперативної служби, державної служби боротьби з економічною злочинністю, служби боротьби з організованою злочинністю та з незаконним обігом наркотиків виявляють злочинні зв'язки, наміри піднаглядних, уживають заходів до попередження і припинення ними злочинів, спільно з дільничними інспекторами міліції контролюють дотримання правил адміністративного нагляду і встановлених судом обмежень.

Слідчі та підрозділи дізнання при провадженні дізнання та досудового слідства:

- виявляють причини та умови, які сприяли вчиненню злочинів піднаглядними або особами, що підпадають під дію Закону, а також причини невстановлення адміністративного нагляду і непроведення розшуку осіб, які ухилились від нього;

- вносять начальникам міськ-, райвідділів за місцем проживання (перебування) вказаних осіб подання про виявлені недоліки в роботі з установлення і здійснення адміністративного нагляду.

Приймальники-розподільники, чергові частини міськ-, райвідділів виявляють серед осіб, затриманих за правопорушення, піднаглядних і осіб, які підпадають під дію Закону, протягом доби інформують про це міськ-, райвідділи за місцем їх проживання (перебування). У разі виявлення осіб, що перебувають під адміністративним наглядом чи не при-

були після звільнення з місць позбавлення волі до обраного місця проживання у встановлений строк або самовільно залишили його з метою ухилення від адміністративного нагляду, начальник підрозділу інформує про це міськ-, райвідділ за обраним піднаглядним місцем проживання.

Патрульно-постові наряди міліції під час виконання обов'язків з охорони громадського порядку здійснюють контроль та ведуть спостереження за особами, стосовно яких встановлено адміністративний нагляд, якщо вони з'являються в громадських місцях, відвідування яких їм не дозволено, або залишають місце проживання (перебування) в заборонені для цього години. При виявленні таких осіб патрульні (постові) затримують їх і доставляють до чергової частини міськ-, райвідділу з метою оформлення матеріалів про порушення правил адміністративного нагляду.

У разі якщо піднаглядному судом встановлені обмеження дій у вигляді реєстрації в міліції, то за письмовим рішенням начальника міськ-, райвідділу така реєстрація здійснюється працівником відділення (відділу) дільничних інспекторів міліції, дільничним інспектором міліції, працівником карного розшуку або черговим міськ-, райвідділу, про що здійснюється запис у реєстраційному листку. Час явок устанавлюється з таким розрахунком, щоб це не впливало на роботу і навчання піднаглядного. Під час реєстрації з піднаглядним проводиться бесіда профілактичного характеру, про що складається довідка.

Начальник міськ-, райвідділу за письмовою заявою піднаглядного може дозволити йому тимчасове проживання (перебування) в іншому місці в межах території, яку обслуговує міськ-, райвідділ. Питання про виїзд піднаглядного з місця постійного проживання за межі району (міста) в особистих справах вирішується з письмового дозволу начальника міськ-, райвідділу на підставі письмової заяви піднаглядного на термін, який не перевищує 10 діб, з урахуванням часу перебування його у дорозі. У разі дозволу на тимчасовий виїзд до іншої місцевості піднаглядному вручається під підпис маршрутний листок. Про виїзд піднаглядного дільничний інспектор міліції письмово повідомляє міськ-, райвідділ, на територію обслуговування якого цей піднаглядний має прибути. Після прибуття піднаглядного на територію обслуговування іншого міськ-, райвідділу працівник відділу (відділення) дільничних інспекторів міліції, а за його відсутності — дільничний інспектор міліції, або працівник карного розшуку, або черговий міськ-, райвідділу реєструє прибулого у журналі реєстрації справ адміністративного нагляду і піднаглядних та протягом доби інформує про його прибуття дільничного інспектора міліції, на території обслуговування якого буде тимчасово проживати дана особа. На маршрутному листку піднаглядного здійснюється відповідний запис про прибуття і вибуття. Дільничний інспектор міліції протягом строку тимчасового перебування піднаглядного здійснює стосовно ньо-

го індивідуально-профілактичну роботу, а у разі виявлення правопорушень з боку піднаглядного інформує міськ-, райвідділ за місцем його проживання.

При поверненні піднаглядного на постійне місце проживання (перебування) дільничний інспектор міліції робить запис у маршрутному листку про прибуття особи, долучає його до справи адміністративного нагляду та продовжує здійснювати контрольні заходи.

У разі від'їзду піднаглядного на інше місце проживання (перебування) із зняттям з реєстрації дільничний інспектор міліції, який здійснює нагляд, повідомляє міськ-, райвідділ, на територію обслуговування якого прибуде піднаглядний. При цьому піднаглядному видається контрольний листок.

У разі злісного порушення правил адміністративного нагляду особи, щодо яких він встановлений, притягаються до адміністративної чи кримінальної відповідальності. При ухиленні піднаглядних від адміністративного нагляду органи внутрішніх справ здійснюють їх розшук.

Адміністративний нагляд припиняється постановою судді:

а) у разі погашення або зняття судимості з особи, яка перебуває під наглядом, — за поданням начальника органу внутрішніх справ або за клопотанням самого піднаглядного;

б) достроково, якщо піднаглядний перестав бути небезпечним для суспільства і позитивно характеризується за місцем роботи і проживання, — за поданням начальника органу внутрішніх справ.

Питання про припинення адміністративного нагляду розглядається в суді відповідно до правил, встановлених щодо розгляду питання про його встановлення.

Адміністративний нагляд автоматично припиняється:

а) після закінчення терміну, на який його встановлено, якщо органом внутрішніх справ не подано клопотання про продовження нагляду або суддя відмовив у продовженні нагляду;

б) у разі засудження піднаглядного до позбавлення волі і направлення його до місця відбування покарання;

в) у разі смерті піднаглядного.

Щодо осіб, відносно яких припиняється адміністративний нагляд, дільничний інспектор міліції продовжує здійснювати індивідуально-профілактичну роботу за місцем їх проживання до закінчення передбаченого законом строку погашення судимості або її зняття.

Контроль за здійсненням адміністративного нагляду покладається на Міністерство внутрішніх справ України, Головне управління Міністерства внутрішніх справ України в Криму, управління внутрішніх справ областей, міст і на транспорті. Найвищий нагляд за додержанням і правильним застосуванням законодавства про адміністративний нагляд здійснюється Генеральним прокурором України і підпорядкованими йому прокурорами.

Розділ 27

Здійснення контролю за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання

Згідно зі статтями 75-79 та 104 КК України суд може прийняти рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням :

— при призначенні виправних робіт, обмеження волі, службового обмеження для військовослужбовців, а також позбавлення волі на строк не більше п'яти років — з встановленням іспитового строку тривалістю від одного до трьох років;

— при призначенні обмеження волі або позбавлення волі вагітним жінкам або жінкам, які мають дітей віком до семи років, крім засуджених до позбавлення волі на строк більше п'яти років за тяжкі і особливо тяжкі злочини, — з встановленням іспитового строку у межах строку, на який згідно з законом жінку може бути звільнено від роботи у зв'язку з вагітністю, пологами і до досягнення дитиною семирічного віку;

— неповнолітніх — при призначенні позбавленні волі — з встановленням іспитового строку від 1 до 2 років.

Щодо засуджених до обмеження волі або до позбавлення волі жінок, які стали вагітними або народили дітей під час відбування покарання, крім засуджених до позбавлення волі на строк більше п'яти років за умисні тяжкі та особливо тяжкі злочини, суд може прийняти рішення про звільнення від відбування покарання з встановленням іспитового строку в межах терміну, на який згідно з законом жінку може бути звільнено від роботи у зв'язку з вагітністю, пологами і до досягнення дитиною трирічного віку.

У таких випадках копія вироку (постанови, ухвали) суду а також розпорядження про їх виконання є підставою для взяття засудженої особи на облік у кримінально-виконавчій інспекції. Щодо звільнених від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, адміністрація установи виконання покарань завчасно надсилає у підрозділи кримінально-виконавчої інспекції за місцем їх проживання дві копії вироку чи постанови суду, підписку про явку в інспекцію в триденний термін після прибуття, довідку з анкетними даними.

На підставі отриманих документів співробітник територіального підрозділу інспекції робить записи у журналі обліку. Одночасно стосовно засудженої особи заводиться особова справа, в якій надалі накопичуються всі матеріали, на підставі яких особу взято на облік, та матеріали, що свідчать про здійснення контролю за поведінкою засудженої особи,

виконання нею покладених судом обов'язків, про допущені порушення, застосовані заходи впливу, характеристики з місця роботи, навчання або проживання (надаються до інспекції один раз на півріччя) і т.ін.

Засуджена особа викликається до інспекції (неповнолітні — з батьками або особою, яка їх заміняє) для проведення співбесіди, під час якої їй роз'яснюються порядок та умови відбування покарання, правові наслідки за невиконання покладених судом обов'язків, порушення громадського порядку, учинення нового злочину. За результатами проведеної бесіди оформляється підписка.

У десятиденний термін після отримання копії вироку суду працівник кримінально-виконавчої інспекції виконує такі дії:

1) надсилає повідомлення до суду, що виніс рішення, до установи, з якої засуджена особа була звільнена, військкомату та органу внутрішніх справ;

2) направляє сторожову картку до відділу (відділення) у справах громадянства, імміграції та реєстрації фізичних осіб, міськ-, райорганів внутрішніх справ для здійснення контролю (зокрема — про зміну місця проживання);

3) стосовно засуджених осіб, на яких покладено обов'язок пройти лікування від захворювання, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб, повідомляє відповідний лікувальний заклад.

Щодо засуджених, на яких судом покладено обов'язок періодично з'являтися на реєстрацію, працівник інспекції виносить постанову про встановлення днів явки на реєстрацію (від одного до дванадцяти разів на квартал). Ознайомлення з цим документом здійснюється під підпис, після чого заводиться листок реєстрації. Періодичність явки на реєстрацію може змінюватися постановою працівника інспекції залежно від поведінки засудженої особи.

Звільнені від відбування покарання зобов'язані:

виконувати обов'язки, які покладені на них судом;

повідомляти інспекцію про зміну місця проживання;

з'являтися за викликом до інспекції;

не порушувати громадського порядку.

Якщо судом засудженій особі встановлено обов'язок не виїжджати за межі України на постійне проживання, то виїхати вона може тільки після перевірки підрозділами інспекції підстав виїзду.

Засуджена особа, на яку покладено обов'язок повідомляти інспекцію про зміну місця проживання, роботи або навчання, повинна це зробити завчасно або протягом трьох днів після зміни у письмовій формі. Стосовно цих осіб надсилається повідомлення до підрозділу інспекції за новим місцем проживання засудженої особи через територіальні органи управління Департаменту, а потім, після запиту — особові справи, про що в триденний строк надсилається підтвердження відправнику. Засуджена особа знімається з обліку.

Проведення індивідуально-профілактичної роботи зі звільненими покладено на органи внутрішніх справ. Для цього працівники служби дільничних інспекторів міліції та кримінальної міліції у справах неповнолітніх міських та районних органів внутрішніх справ ведуть їх облік, щомісяця перевіряють поведінку та спосіб їх життя за місцем проживання, кожного кварталу надають до підрозділів інспекції письмову довідку і матеріали перевірок (пояснення засудженої особи, рапорти про притягнення до адміністративної відповідальності тощо). До індивідуально-профілактичної роботи можуть залучатися також працівники органів державної влади та органів місцевого самоврядування, об'єднання громадян, релігійні та благодійні організації.

Контроль за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання, протягом іспитового строку здійснюється кримінально-виконавчою інспекцією за місцем проживання засудженого, а стосовно військовослужбовців — командирами військових частин. Кримінально-виконавча інспекція спільно з органами внутрішніх справ та громадськими формуваннями проводить індивідуально-профілактичну роботу щодо засуджених, контролює додержання ними громадського порядку і виконання встановлених обов'язків. З метою встановлення фактів вчинення правопорушень працівник інспекції один раз на три місяці направляє до органів внутрішніх справ запити про те, чи притягувалися засуджені особи до адміністративної відповідальності, а один раз на шість місяців направляє вимоги до підрозділів інформаційних технологій головних управлінь МВС України. Отримані відповіді зберігаються в особових справах.

Якщо засуджена особа ухиляється від виконання покладених на неї судом обов'язків чи притягувалась до адміністративної відповідальності за порушення громадського порядку або засуджена жінка не займається доглядом, вихованням дитини, то їй виносяться застереження у виді письмового попередження про можливість скасування звільнення від відбування покарання з випробуванням і направлення для відбування призначеного судом покарання.

У випадках, коли засуджена особа:

- 1) не виконує покладених на неї судом обов'язків після застереження у виді письмового попередження;
- 2) три і більше разів вчинювала правопорушення, що потягли за собою адміністративні стягнення і свідчать про її небажання стати на шлях виправлення;
- 3) не з'являється до інспекції два і більше разів без поважних причин (що повинно бути підтверджено матеріалами);
- 4) зникла з метою ухилення від контролю за її поведінкою з постійного місця проживання;
- 5) засуджена жінка не займається доглядом, вихованням дитини, інспекція вносить до суду подання про скасування звільнення від відбування покарання і направлення засудженої особи для відбування

призначеного судом покарання. Щодо неповнолітніх до суду надсилається подання, оформлене спільно зі службою у справах неповнолітніх. У цьому документі вказується, коли і які порушення були допущені, які заходи впливу застосовувалися. Подання разом з особою справою та всіма матеріалами, що свідчать про невиконання засудженою особою покладених на неї судом обов'язків, надсилається до суду протягом місяця після встановлення таких фактів. У разі відмови суду в задоволенні подання про скасування звільнення від відбування покарання з випробуванням подання надсилається до суду повторно, якщо засуджена особа знову притягувалась до адміністративної відповідальності або і далі не виконує покладені на неї судом обов'язків.

У разі неприбуття звільненого з місць обмеження або позбавлення волі до обраного місця проживання або у разі залишення засудженою особою місця постійного проживання чи коли місцезнаходження звільнених осіб невідомо працівник кримінально-виконавчої інспекції за місцем їх обліку (на територію обслуговування якого мали прибути) протягом одного місяця проводить початкові розшукові заходи. Якщо протягом указанного терміну місцезнаходження засудженої особи не встановлене, особа вважається зниклою. Працівник інспекції передає подання, копію вироку суду та матеріали початкових розшукових заходів із супроводжувальним листом до органів внутрішніх справ для здійснення подальшого розшуку засуджених осіб. Одночасно з цим інспекція надсилає до суду подання для вирішення питання про скасування звільнення від відбування покарання з випробуванням чи звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років. Те саме робиться й у випадку затримання засудженої особи (установлення місцезнаходження), після того як з'ясовано, що причиною залишення постійного місця проживання або неприбуття до обраного місця проживання було ухилення від відбування покарання.

У разі встановлення місцезнаходження засудженої особи, яка розшукувалась і проживає в іншому регіоні (за відсутності ухилення від відбування покарання), працівник інспекції негайно надсилає запит про це до підрозділу інспекції за її новим місцем проживання з вимогою перевірити місце проживання засудженої особи і в разі потреби зробити запит для направлення її особою справи. Після отримання такого запиту працівник інспекції протягом десяти днів проводить перевірку і у разі позитивного результату робить запит про направлення на його адресу особою справи засудженої особи.

Стосовно засудженої особи, яка виконала покладені на неї судом обов'язки та не вчинила нового злочину (що підтверджується вимогою про судимість та притягнення до кримінальної відповідальності з підрозділів інформаційних технологій головних управлінь МВС України), після закінчення іспитового строку до суду направляються подання та особова справа засудженої особи для вирішення питання про звільнення її від при-

значеного покарання. Якщо останній день іспитового строку припадає на вихідний чи святковий день, то подання направляється до суду в перший робочий день після них. У поданні вказується, як засуджена особа зарекомендувала себе під час перебування на обліку, як виконувала обов'язки, як характеризується за місцем роботи, навчання чи проживання.

Стосовно звільнених від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років, та звільнених від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, інспекція спільно з відповідними органами внутрішніх справ здійснює контроль також щодо таких питань:

- чи не відмовилася жінка від дитини та чи не передала її до дитячого будинку;

- чи не зникла з місця проживання;

- чи не ухиляється від виховання дитини та догляду за нею.

Залежно від поведінки звільненої від відбування покарання вагітної жінки чи жінки, яка має дитину віком до трьох років, після досягнення дитиною трирічного віку або в разі смерті дитини інспекція надсилає до суду подання (разом з особою справою) для вирішення питання про звільнення її від відбування покарання або заміну покарання більш м'яким чи направлення засудженої особи для відбування покарання, призначеного вироком суду.

Контроль за поведінкою засуджених осіб припиняється, і вони знімаються з обліку у зв'язку із:

- закінченням іспитового строку — за наявності постанови (ухвали) суду про звільнення;

- скасуванням звільнення від відбування покарання з випробуванням (звільненням від відбування покарання) та направленням для відбування покарання, призначеного вироком суду, — за наявності відповідної постанови (ухвали) суду;

- скасуванням вироку — за наявності відповідної постанови (ухвали) суду;

- звільненням засудженої жінки, яка має дитину віком до трьох (семи) років, від подальшого відбування покарання або заміною його більш м'яким, направленням її для відбування покарання, призначеного вироком суду, — за наявності відповідної постанови (ухвали) суду;

- амністією — за наявності відповідної постанови (ухвали) суду;

- засудженням за учинення нового злочину — за наявності копії вироку, що набрав законної сили;

- смертю засудженої особи — за наявності відповідної довідки з відділу реєстрації актів громадянського стану;

- пересилкою особою справи до іншого підрозділу інспекції — за наявності підтвердження про отримання особою справи.

Зняття засудженої особи з обліку здійснюється в день надходження відповідних документів до інспекції. У десятиденний термін повідо-

млення про зняття з обліку засудженої особи направляється до відділу (відділення) у справах громадянства, імміграції та реєстрації фізичних осіб, а стосовно тих з них, хто підлягає призову на строкову військову службу — у відповідний військкомат.

У разі порушення кримінальної справи стосовно особи, звільненої від відбування покарання з випробуванням, та звільненої від відбування покарання вагітної жінки чи жінки, яка має дитину віком до трьох років, слідчий або орган дізнання протягом 10 днів після встановлення факту засудження направляють до підрозділу інспекції, у якому засуджена особа перебуває на обліку, копію постанови про порушення кримінальної справи та інформацію про обрання запобіжного заходу стосовно засудженої особи.

До осіб, що відбувають покарання у вигляді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі, може бути застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання відповідно до ст. 81 КК України.

В цьому разі за ними за місцем роботи, навчання та проживання протягом невідбутої частини покарання встановлюється контроль громадських організацій і трудових колективів, проводиться виховна робота з метою закріплення результатів виправлення і ресоціалізації. Така діяльність організується спостережними комісіями.

Спостережні комісії, служби у справах неповнолітніх, центри соціальних служб для молоді, а також громадські організації і трудові колективи можуть виділяти своїх представників та доручати їм проведення виховної роботи і здійснення контролю за поведінкою осіб, умовно-достроково звільнених від відбування покарання. Громадські вихователі неповнолітніх та інші особи, яким доручено проводити з умовно-достроково звільненими від відбування покарання виховну роботу, контролюють їхнє ставлення до праці, навчання і поведінку в побуті, надають необхідну допомогу.

До умовно-достроково звільнених від відбування покарання осіб, які ухиляються від громадського контролю, збори трудового колективу або громадська організація можуть застосовувати захід впливу у вигляді громадського попередження. У разі систематичного порушення громадського порядку особою, яка відбувала покарання у виді позбавлення волі за тяжкий або особливо тяжкий злочин чи була двічі засуджена до позбавлення волі за умисні злочини й умовно-достроково звільнена від відбування покарання, трудовий колектив або громадська організація можуть порушити клопотання перед органом внутрішніх справ про встановлення за нею адміністративного нагляду.

У разі вчинення особою, до якої було застосовано умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, протягом невідбутої частини покарання нового злочину суд признає їй покарання за правилами, передбаченими статтями 71 і 72 КК України.

Зміст

ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

Розділ 1. Поняття кримінально-виконавчого права, предмет і система курсу	3
§ 1. Політика у сфері виконання покарань	3
§ 2. Кримінально-виконавче право: його предмет і метод	5
§ 3. Діяльність органів та установ виконання покарань як предмет регулювання кримінально-виконавчого права	6
§ 4. Джерела кримінально-виконавчого права	7
§ 5. Принципи кримінально-виконавчого права	8
§ 6. Наука кримінально-виконавчого права	12
Розділ 2. Кримінально-виконавче законодавство України	14
Розділ 3. Правовий статус засуджених	20
Розділ 4. Органи і установи виконання покарань	27
§ 1. Загальна характеристика кримінально-виконавчої системи України	27
§ 2. Управління кримінально-виконавчою системою. Органи виконання покарань та їх компетенція	29
§ 3. Установи виконання покарань	33
§ 4. Взаємодія органів та установ виконання покарань з іншими органами держави, підприємствами та установами	37
Розділ 5. Нагляд і контроль за виконанням кримінальних покарань. Участь громадськості у виправленні і ресоціалізації засуджених	39
Розділ 6. Міжнародні стандарти поведіння із засудженими	44

ОСОБЛИВА ЧАСТИНА

Розділ 7. Виконання покарання у виді штрафу	54
Розділ 8. Виконання покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу	62
Розділ 9. Виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю	70

Розділ 10. Виконання покарання у виді громадських робіт	78
Розділ 11. Виконання покарання у виді виправних робіт	87
§ 1. Порядок виконання покарання у виді виправних робіт	87
§ 2. Умови відбування покарання у виді виправних робіт	91
§ 3. Порядок притягнення засуджених до відбування покарання у виді виправних робіт	92
§ 4. Обчислення строку відбування покарання у виді виправних робіт	94
§ 5. Порядок зняття з обліку осіб, засуджених до виправних робіт	99
Розділ 12. Виконання покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців	101
Розділ 13. Виконання покарання у виді конфіскації майна	105
Розділ 14. Виконання покарання у виді арешту	113
§ 1. Загальний порядок виконання покарання у виді арешту	113
§ 2. Особливості виконання покарання у виді арешту відносно військовослужбовців	117
Розділ 15. Виконання покарання у виді обмеження волі	124
Розділ 16. Виконання покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців	132
Розділ 17. Класифікація засуджених до позбавлення волі і їх розподіл за видами установ виконання покарань	145
§ 1. Поняття, значення і критерії класифікації засуджених до позбавлення волі	145
§ 2. Визначення засудженим виду установи виконання покарання	153
Розділ 18. Загальні положення виконання покарання у виді позбавлення волі	163
Розділ 19. Режим у колоніях та засоби його забезпечення	171
Розділ 20. Умови відбування покарання в колоніях	180
Розділ 21. Праця засуджених до позбавлення волі	190
§ 1. Правові підстави та мета залучення засуджених до праці	190
§ 2. Умови праці засуджених до позбавлення волі	192

§ 3. Пенсійне забезпечення засуджених до позбавлення волі	198
Розділ 22. Особливості відбування покарання в колоніях різних видів	200
Розділ 23. Особливості відбування покарання у виді позбавлення волі засудженими жінками і неповнолітніми	204
§ 1. Особливості відбування покарання у виді позбавлення волі засудженими жінками	204
§ 2. Особливості відбування покарання у виді позбавлення волі неповнолітніми	209
Розділ 24. Порядок і умови виконання та відбування покарання у виді довічного позбавлення волі	218
Розділ 25. Звільнення від відбування покарання	223
§ 1. Загальні положення про звільнення та підстави звільнення засуджених від відбування покарання у виді позбавлення волі	223
§ 2. Звільнення у зв'язку з відбуттям строку покарання, призначеного вироком суду	225
§ 3. Звільнення на підставі закону про амністію та акта про помилування	226
§ 4. Звільнення у зв'язку з скасуванням вироку і закриттям кримінальної справи	232
§ 5. Звільнення у зв'язку з закінченням строків давності виконання обвинувального вироку	234
§ 6. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання	235
§ 7. Звільнення на підставі хвороби	237
§ 8. Інші підстави звільнення від відбування покарання	239
Розділ 26. Нагляд за особами, звільненими від відбування покарання	241
Розділ 27. Здійснення контролю за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання	247

Навчальне видання

Кримінально-виконавче право України

Підручник

За редакцією професора
А. Х. Степанюка

Редактор *А. В. Єфименко*
Комп'ютерна верстка і дизайн
В. М. Зеленька

Підписано до друку з оригінал-макета 29.03.2005.
Формат 60×90 1/16. Папір офсетний. Гарнітура Newton.
Ум. друк. арк. 16. Обл.-вид. арк. 15,9. Вид. № 193.
Тираж 5000 прим. Зам.

Видавництво «Право» Академії правових наук України
Україна, 61002, Харків, вул. Чернишевського, 80

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції: серія ДК № 559 від 09.08.2001 р.

Виготовлено у ТОВ «Навчальний друк»
Україна, 61001, Харків, вул. Державінська, 38

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру:
серія ХК № 58 від 10.06.2002 р.